

De aanspreekvormen in 't Nederlandsch

<https://hdl.handle.net/1874/254901>

1902 1908 *Diss Utrecht 1908 Hake*

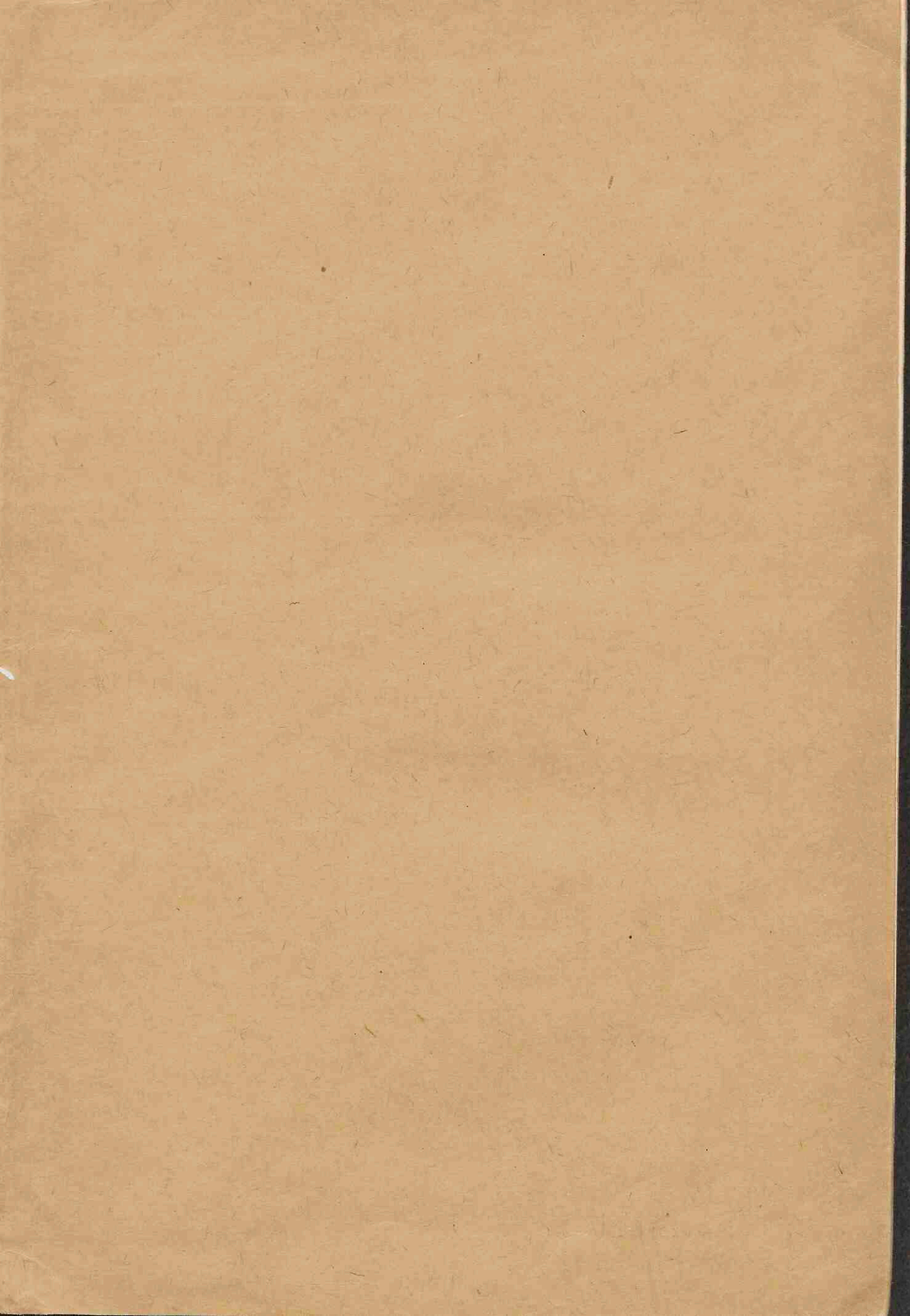
**DE AANSPREEKVORMEN
IN 'T NEDERLANDSCH**

**I
DE MIDDELEEUWEN**

J. A. VOR DER HAKE.

N.V. BOEKBINDERIJ
VERSCHOOR & ZOON
DEN HAAG

DE AANSPREEKVORMEN IN 'T NEDERLANDSCH

I

DE MIDDELEEUWEN

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0804 9995

A. q. w. 192 1908.

DE AANSPREEKVORMEN IN 'T NEDERLANDSCH

I

DE MIDDELEEUWEN

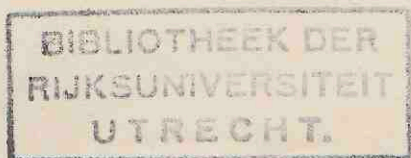
PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD
VAN DOCTOR IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
AAN DE RIJKS UNIVERSITEIT TE UTRECHT, NA MACHTI-
GING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS DR. W. H. JULIUS,
HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER WIS EN
NATUURKUNDE, VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAAT
DER UNIVERSITEIT TEGEN DE BEDENKINGEN VAN
DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
TE VERDEDIGEN OP DONDERDAG 27 FEBRUARI 1908,
DES NAMIDDAGS TE 4 UUR, DOOR JAN AREND
VOR DER HAKE, GEBOREN TE LOOSDRECHT ::

P. DEN BOER

SENATUS VETERANORUM TYPOGRAPHUS ET LIBRORUM EDITOR

UTRECHT — 1908.

AAN MIJN OUDERS EN MIJN VERLOOFDE.

Bij de voltooiing mijner academische studiën gevoel ik mij gedrongen mijn dank te betuigen aan de Literarische Faculteit der Utrechtsche Hoogeschool, waarvan ik mij met zooveel trots een leerling noem.

Die dank geldt in de allereerste plaats U, Hooggeleerde MULLER, Hooggeachte Promotor. Nooit zal ik U genoeg erkentelijk kunnen zijn voor al wat Gij voor mij gedaan hebt en voor wat Gij voor mij geweest zijt tijdens de bewerking van dit proefschrift niet alleen, maar gedurende al die jaren dat ik Uw leerling ben geweest. De tallooze uren op Uw studeerkamer doorgebracht zijn mij onvergetelijk, en op zeer hoogen prijs stel ik ook zoo menigen goeden raad en krachtigen steun van U voor mijn maatschappelijk leven of mijn toekomst. Hooggeachte Promotor, mijn dankbaarheid voor al de hulp en de voorlichting die ik bij de bewerking van dit proefschrift van U heb mogen ondervinden wil ik samenvatten in den wensch dat elke promovendus zulk een promotor mocht bezitten!

„Ook voor wat ik van U geleerd heb, Hooggeleerde GALLÉE, ben ik ten zeerste erkentelijk Uwe colleges blijven bij mij steeds in aangename herinnering om dat zeer persoonlijke dat er altijd het kenmerk van was.”
Weinig vermoedde ik, enkele dagen geleden deze woorden neerschrijvend, dat de vriendelijke, beminnelijke man tot wien ze gericht waren, ze niet meer lezen zou. Onveranderd blijven ze, thans gewijd aan de diep vereerde nagedachtenis van den ons te vroeg ontvallen leërmeester.

Aan de Academie, Hooggeleerde KERNKAMP, ben ik maar korten tijd onder Uw gehoor geweest; maar ik acht mij gelukkig dat ik op het gymnasium vele jaren tot Uw leerlingen heb mogen behooren.

Een voorrecht reken ik het, Hooggeleerde CALAND, dat ik, behalve in de collegesaal, ook op Uwe studeerkamer menig uur van Uw onderwijs heb mogen genieten.

Den Hooggeleerden Heeren KALFF en KRÄMER, wier lessen ik voor korter of langer tijd mocht volgen, zij daarvoor oprechte dank gebracht.

Dien dank betuig ik ten slotte aan allen — en in de eerste plaats denk ik daarbij aan den Zeergeleerden Heer BUITENRUST HETTEMA, die bereidwillig zijn oog liet gaan over het 15de Hoofdstuk van mijn proefschrift — die mij bouwstoffen voor dit werk geleverd hebben.

De hartelijke en ondubbeltzinnige blijken van sympathie, mij door mijne medestudenten in de Literarische Faculteit zoo menigmaal geschonken, blijven bij mij steeds in dankbare herinnering.

INHOUD.

	Blz.
I. Inleiding	I
II. De behandeling van het onderwerp met betrekking tot de Nederlandsche, Fransche en Duitsche taal	10
III. Heinric van Veldeke	57
IV. Speelmanspoëzie	62
V. De Romans	68
VI. Dierenepos en fabelverzamelingen	92
VII. Geestelijk proza en geestelijke poëzie (De Bijbel en zijn invloed)	103
VIII. Maerlant's werken	135
IX. De didactiek	150
X. Spoken en boerden	169
XI. De dramatische poëzie	176
XII. Rechtsliteratuur	183
XIII. De lyrische poëzie	187
XIV. Aanhangsel I: Brieven	195
XV. Aanhangsel II: Het Friesch	202
XVI. Grammatisch Overzicht	208
XVII. Slotoverzicht	223

I

INLEIDING.

Het persoonlijk voornaamwoord van den tweeden persoon is niet ten onrechte „het zwakste punt, de meest kwetsbare plek onzer taal” genoemd.

Jij en *u*, het gemeenzame en het beleefde pronomen voor het enkelvoud, zijn in de Noordnederlandsche beschaafde omgangstaal de eenige levende woorden; de deftige schrijftaal, de kanseltaal enz. daarentegen hebben hiervoor het „onzegbare” *gij*. *Jij*, oorspronkelijk zelf een meervoudspronomen, heeft als pluralis *jullie*, dat men echter weer niet kan gebruiken wanneer men meer personen beleefd wil aanspreken; dan moet men zijn toevlucht nemen tot *U*, waarbij natuurlijk echter altijd de mogelijkheid blijft bestaan dat niet het gansche gezelschap begrijpt dat thans het woord tot hen allen gericht wordt. In al deze gevallen gebruikt de schrijftaal en ook de deftige spreektaal (voor de balie, op den kansel, in redevocringen) *gij* (in 't meervoud ook wel *gijlieden*): een woord dat in de Noordnederlandsche (Hollandsche) beschaafde spreektaal niet gebruikt kan worden, doch in de Zuidnederlandsche beschaafde spreektaal — voor zoover althans daarvan sprake kan zijn — en ook in sommige streektalen wel leeft.

We zeiden daareven: „in al deze gevallen gebruikt de schrijftaal enz.”; gelukkig bestaat er meer en meer reden te gaan spreken van „gebruikte”. Het jongere geslacht tenminste breekt gaandeweg met *gij*, schroomt niet ook in geschrifte *jij*, *je* en *jullie*, naast *U*, te gebruiken. Maar in gescreven of uitgesproken — wat in dezen hetzelfde is —

preeken en dergelijke plechtige, deftige, verheven toespraken zullen we vooreerst de gemeenzame pronomina der gewone omgangstaal nog wel niet aantreffen.

Inderdaad is er wel reden dezen toestand onzer tweedepersoonspronomen wanhopig te noemen, en met Prof. Verdam te vragen: „Wat moet een taal beginnen, waarin men in verlegenheid zit, hoe iemand aan te spreken” (*Uit de gesch. d. Ned. taal* blz. 220).

Als vanzelf rijst hiernaast een andere vraag: „Heeft deze toestand altijd zoo bestaan?” En dan moet het voor ons pijnlijke antwoord gegeven worden, dat dit inderdaad niet altijd zoo geweest is. Verschillende oorzaken hebben hier achtereenvolgens gewerkt, die in den loop dezer studie besproken zullen worden. Als eerste factor moet zeker genoemd worden het (nooit geheel te herstellen) verlies van het oude, in de Middeleeuwen nog bestaande enkelvoudsvoorwoord *du*, een verlies dat te meer gevoeld wordt wanneer men let op het nog levend gebruik van *tu* bij onze zuidelijke, *du* bij onze oostelijke burens, ja zelfs van *thou* in geschreven, maar ook nog, in enkele gevallen, in gesproken taal bij de Engelschen.

Die toestand onzer aanspreekvormen¹⁾ is in vroeger en later tijd door velen betreurd. Marnix klaagde al over het verlies van *du* en de alleenheerschappij van *gij*, die daarvan het gevolg was. Wat met betrekking tot dit punt in de voorrede van zijn *Psalmberijming* staat is door veelvuldig citeeren bekend genoeg.

1) Onze taal heeft eigenlijk geen woord voor wat de Duitscher zoo duidelijk en tegelijkertijd zoo kort „Anredeformen” noemt. Men begrijpt echter dat het in dit werk, dat uitsluitend over de „Anredeformen” handelt, ondoenlijk was steeds lange en lastige omschrijvingen te gebruiken, als: de manier waarop men iemand aanspreekt, de vormen voor den aangesproken persoon e. a. Na eenige aarzeling besloot ik derhalve tot het gebruik van het woord „aanspreekvormen”, dat — ik moet het toegeven — een letterlijke vertaling van „Anredeformen” is.

Dat de grammatici van de 16de en 17de eeuw meestal Marnix' meening zijn toegedaan en zijne woorden met instemming aanhalen, mag eveneens als bekend worden ondersteld.

In het vierde deel zijner *Deutsche Grammatik* (1837) wees Jacob Grimm op de leemte in onze taal, ontstaan door het verlies van den tweeden persoon enkelvoud, waarbij hij zich min of meer spottend uitliet over het feit dat wij Nederlanders slechts één voornaamwoord hebben, dat tegelijkertijd in het meest ernstige gebed en in het meest alledaagsche gesprek dienst moet doen als pronomen van den aangesproken persoon — in welke bewering Grimm bezijden de waarheid was, omdat hij slechts het oog had op de geschreven taal en geen rekening hield met de gesproken taal, die zich natuurlijk wel heeft weten te redden en in de leemte voorzien heeft.

Prof. T. Roorda heeft in zijne *Verhandeling over het onderscheid . . . tusschen spreektaal en schrijftaal* (1858) gewezen op de gansch verschillende voornaamwoorden van den tweeden persoon, die de gesproken en die de geschreven taal kent.

Ook Dr. J. W. Muller wijst daarop in zijn artikel, getiteld: *Spreektaal en schrijftaal in het Nederlandsch* (Taal en Letteren I, 196—232); aan dat artikel is het citaat ontleend, waarmede deze Inleiding aanvangt.

Het hoofdstuk „Invloed van den Bijbel en de Bijbelvertaling” heeft Prof. Verdam in zijn boek *Uit de geschiedenis der Nederlandsche Taal* aanleiding gegeven nog eens te wijzen op de grootte van het verlies dat de taal geleden heeft door het sterven van *du*.

En zoo hebben wellicht nog anderen dit punt in woord en geschrift aangeroerd; maar een geschiedenis van de tweede-persoonspronomen bleef tot heden ongeschreven, al hebben enkele mannen reeds belangrijke bijdragen voor die geschiedenis geleverd.

De eerste in Nederland die, na er door Grimm's *Grammatik* op gewezen te zijn, een paar regels wijdde aan de bespreking van het verschil tusschen het gebruik van *du* en *ghi* in de Middelnederlandsche literatuur was Prof. J. H. Bormans in zijne uitgave van het *Leven van Sinte Christina de wonderbare* (Gent, 1850, blz. 330—332). In het volgend hoofdstuk zullen we deze regels van naderbij beschouwen, en dan ook stilstaan bij hetgeen na Prof. Bormans door Ds. P. Leendertz Wzn. en den heer H. Meert over het onderwerp is geschreven. Maar in deze verhandelingen wordt bijna uitsluitend gesproken over *du* tegenover *ghi*. Wel wordt er verder soms ook (door Meert) gesproken van de pogingen, aangewend door Marnix en anderen na hem (tot zelfs in de negentiende eeuw toe) om *du* weer te doen herleven, pogingen die natuurlijk geen resultaat gehad hebben. Doch met dat al is, zooals gezegd, nog geene geschiedenis der aanspreekvormen gegeven, en de oorzaken der verschuivingen zijn soms slechts in 't voorbijgaan aangeroerd.

Die oorzaken op te sporen, die geschiedenis — die, zooals blijken zal, niet in de eerste plaats een stuk grammaticale geschiedenis is, doch veeleer een stukje literatuur- en cultuurhistorie — die geschiedenis te geven is de bedoeling van dit proefschrift. Om verschillende redenen mag zij belangrijk worden geacht.

In de eerste plaats wel, omdat misschien juist de aanspreekvormen een maatstaf kunnen zijn voor de beoordeeling van de verhouding tusschen de geschreven en de beschaafde gesproken taal (voor de Middeleeuwen liever: tusschen de geschreven taal en de dialecten), omdat zij het best zullen weergeven of en in hoeverre de taal, zooals wij ze vinden in een geschrift, afwijkt van de taal die wij weten, onderstellen of vermoeden dat in werkelijkheid gesproken is in een bepaalde streck in zekeren tijd.

In de tweede plaats omdat het verschillend gebruik der aanspreekvormen, zooals uit het vervolg meermalen zal blijken, dikwijls een belangrijke bijdrage levert tot de juiste waardeering van een schrijver of een geschrift, hem of het werk doet zien als vertegenwoordiger van een bepaalde richting, den auteur als man van een bepaalden stand, als zoon van zijn tijd, het geschrift als drager van de denkbeelden eener bepaalde klasse, en met een bepaalde tendenz, voortgekomen uit de behoeften des tijds. Vandaar dat er, al naar gelang de schrijver of het geschrift zelf meer op den voorgrond treedt, in dit werk hoofdstukken gevonden worden als: „Maerlant's werken”, „Heinric van Veldeke”, of wel „De didactiek”, „Geestelijk proza en geestelijke poëzie” enz.

Die laatste woorden, „geestelijk proza en geestelijke poëzie”, anders gezegd: „de Bijbel en zijn invloed” richten onze gedachten vanzelf op een derde belang dat de studie der aanspreekvormen heeft, n.l. als bijdrage voor de Nederlandsche cultuurgeschiedenis, omdat zij ons onze literatuur doet zien, staande onder verschillende invloeden: onder dien van den bijbel, van Latijnsche geschriften enz., vooral, onder Franschen invloed. Als wij spreken van Franschen invloed, wordt veelal in de eerste plaats gedacht aan het groot aantal Fransche woorden dat in onze taal is opgenomen. Maar die Fransche invloed heeft dieper gewerkt en is meer geweest dan een breede overstroming, die weer langzaam is teruggetrokken en waarvan slechts de sporen over zijn in een groot aantal vreemde woorden: van dien invloed is onze gansche literatuur, is het gansche middeleeuwsche geestesleven doortrokken geweest, en het verloren gaan van *du* b.v. is voor een groot deel aan dien invloed te wijten.

Dat het onderzoek, waarvan ik in de volgende bladzijden de resultaten geef, op vele bezwaren stuitte spreekt vanzelf. Enkele dier bezwaren wil ik noemen. In de eerste

plaats is daar het gemis van voorstudiën van anderen. Toen Ehrismann, de schrijver van *Duzen und Ihrzen im Mittelalter*, zijn werk aanving, kon hij, behalve op het uitvoerige, degelijke artikel aan het woord *du* gewijd in het *Deutsches Wörterbuch* (kol. 1463—1486), ook steunen op hetgeen er met betrekking tot zijn onderwerp te vinden was in de inlcidingen op verschillende uitgaven van Middelhoogduitsche werken: over de aanspreekvormen in de *Nibelungen* had Lachmann reeds geschreven, over die in *Ortnit* Jänicke enz.; ook hier had Grimm weer het voorbeeld gegeven in zijne uitgave van *Reinhart Fuchs*. In uitgaven van Middelnederlandsche teksten is niets van dien aard te vinden, zoodat alle teksten op dit punt door mij zelf onderzocht moesten worden. Ook hadden en hebben lang niet alle uitgevers van Middelnederlandsche werken de gewoonte (door Prof. Franck steeds gevolgd) om voor hunne uitgaven ook de taal, het dialect, en in verband daarmee de plaats en den tijd van het ontstaan van het origineel of van het afschrift te onderzoeken.

En voor de behandeling van een onderwerp als dit komt het er, gelijk boven reeds even aangestipt is, juist op aan te weten wanneer en waar een werk vervaardigd is. Wanneer en waar: immers ook de plaatsbepaling der verschillende werken mag niet verwaarloosd worden, al is bij de behandeling gebleken dat zij minder belangrijk is dan de tijdsbepaling ervan, die meer betrouwbare gegevens aan de hand doet.

Voorzichtig moeten we voorts zijn, wanneer we, gelijk veelal, met vertalingen te doen hebben: dan moet men er zich wel rekenschap van geven of men wel werkelijk bezig is het aanspreekgebruik van den Middelnederl. schrijver vast te stellen en niet dat van diens slaafs vertaald Fransch, Latijnsch of ander origineel.

Maar alle voorzichtigheid en oplettendheid baat vaak niets,

waar we willen weten of we met het aanspreekgebruik van den schrijver of met dat van den afschrijver of omwerker te doen hebben. Het groot aantal verwen- schingen, aan het adres van afschrijvers geuit, wil ik hier niet met nog een vermeerderen. Ten bewijze dat ze zich hebben doen gelden, vaak volgens eigen inzichten hebben gewerkt, volsta ik slechts met te verwijzen naar het groote verschil tusschen de beide *Brandaen*-teksten in het Hul- themsche en het Comburgsche hs., waarop ik in het hoofd- stuk over „Speelmanspoëzie” terugkom, en naar een werk als *Van den Levene ons Heren*, dat we, blijkens de ver- handeling van Prof. Verdam zeker niet in zijn oorspron- kelijke gedaante over hebben. En als nu twee ongeveer tegelijkertijd vervaardigde afschriften reeds zulke groote verschillen vertoonen als in de beide *Brandaen*-teksten het geval is, dan begrijpt men hoe uiterst voorzichtig de beoordeeling moet zijn van, ja hoe uiterst weinig waarde er dikwijls te hechten is aan werken die wij slechts in zeer jonge hss. kennen; als voorbeeld van deze laatste soort noem ik het *Roelandslied*.

Maar al zijn nu de aanspreekvormen van een groot aantal geschriften onderzocht, geschift, gerangschikt, hebben we daarmee dan een helder beeld van de levende aanspreekvormen in de gesproken taal in een bepaalden tijd? Zoomin de conventioneele schrijftaal onzer dagen ook op dit punt de gesproken taal van onzen tijd getrouw weergeeft, evenmin was de Mnl. schrijftaal een spiegel van de gesproken taal der middeleeuwsche Nederlanders. Wie bewijs wil wijs ik slechts op het feit, waarvan hij de bevestiging in de volgende bladzijden zal vinden, dat er in de schrijftaal van een Noordnederlander als Hendrik Mande b.v. en een Zuidnederlander als Ruusbroec geen wezenlijk verschil is, terwijl er in de door hen gesproken gewest- spraken toch stellig groot verschil zal zijn geweest, en een

algemeene beschaafde spreek- of omgangstaal toen zeker nog niet bestond. Hier en daar geven de teksten ons wel aanleiding achter het gebruik in de literaire taal een ander, daarvan min of meer afwijkend gebruik in de gesproken volkstaal te vermoeden, soms zelfs met vrij groote zekerheid te bepalen, doch nooit zullen we met volkomen zekerheid het gebruik voor de levende, gesproken taal — waarom het dan toch ten slotte vooral te doen is — kunnen vaststellen. Ik ben er mij dan ook volkomen van bewust dat mijn werk op dit punt iets halfslachtigs heeft, een halfslachtigheid echter die het meest nauwgezet onderzoek niet zou vermogen weg te nemen.

Maar niet alleen voelen we het hinderlijk gemis van voldoende gegevens voor de spreektaal; ook aan gegevens voor de schrijftaal van de noordelijke gewesten, meer in 't bijzonder van Holland, is er een groot tekort. Ieder begrijpt dat dit gemis in een gewest, dat later op de eerste plaats verschijnt, dat zijn spreektaal ziet verheffen tot beschaafde omgangstaal voor geheel Nederland, dubbel drukkend is, omdat vergelijking tusschen wat nu is en vroeger was vrijwel buitengesloten blijft.

Ten slotte: den lezer worden in dit werk dus aangeboden de resultaten van het onderzoek naar de aanspreekvormen in het literaire, het geschreven Middelnederlandsch in de zuidelijke gewesten en, voor zoover aanwezig, ook in de noordelijke, d. z. de vanouds voor een groot deel Friesche en Sassische gewesten. Dat de streektalen in die noordelijke gewesten op dit stuk niet alleen van die in de zuidelijke aanmerkelijk verschild moeten hebben (waarop ik reeds wees), maar ook onderling zeer uiteenlopend geweest moeten zijn, is te gissen, maar zeker weten doen we het niet. Ook reeds in de Middeleeuwen zullen Friesche invloeden zich wel hebben doen gelden in de noordelijke streektalen, zooals zij zich hebben doen gelden langs de

gansche Nederlandsche kust tot in Vlaanderen toe, wat door de aanwezigheid van het pronomen *jou* m. i. bewezen wordt. Om dien invloed, ter verklaring van het voornaamwoord *jou* reeds in de Middelnederlandsche geschriften, maar meer nog met het oog op het vervolg van dit werk, de opkomst en verbreiding van *jij* en *jou*, zijn dan ook de Friesche geschriften, hoewel op zich zelf staande en niet tot de eigenlijke Nederlandsche literatuur behorende, hier behandeld.

Met het oog op het vervolg van dit werk: mettertijd hoop ik de geschiedenis der aanspreekvormen van de 16de tot de 20ste eeuw achtereenvolgens te behandelen. En dan, bij nadere studie der latere tijdperken, zal het misschien ook eerst mogelijk zijn een antwoord te geven op vele vragen die nu (en vooral in het hoofdstuk over de grammatische zijde van het onderwerp) gesteld zijn. En wanneer we eindelijk met het onderzoek zoover in den tijd gekomen zijn dat we niet meer alleen behoeven af te gaan op de literaire gegevens, maar we daarnaast of ten deele daaruit het gebruik in de levende gesproken taal met meer zekerheid kunnen nagaan, dan zal de vergelijking tusschen een en ander niet alleen licht verspreiden over het dan behandelde tijdperk, maar zij zal ons wellicht ook veel uit vroeger tijd helder doen worden, het terugzien gemakkelijk maken en ons waarschijnlijk ook een duidelijker beeld geven van den gang der zaken in de Middeleeuwen dan nu in dit eerste gedeelte alleen mogelijk is.

**DE BEHANDELING VAN HET ONDERWERP
MET BETREKKING TOT DE NEDERLANDSCHE,
FRANSCH EN DUITSCHE TAAL.**

In de Inleiding hebben we gezegd dat Prof. Bormans in Nederland de eerste geweest is, die aandacht schonk aan het *du-ghi*-gebruik in de Middeleeuwen. Het door hem uitgegeven *Leven van Sinte Christina de Wonderbare* (1850) gaf hem aanleiding daarover iets mede te deelen (blz. 330—332). Hij zegt daar: „Het gebruik van het een of ander getal was in onze oude tael zoo min onverschillig als het thans in 't Fransch is, en volgde nagenoeg de zelfde regels: de eerbied, eene hoog aengeheven berisping, de onverschilligheid, enz., drukten zich in 't meervoud uit, de meesterschap, de gramschap, de verachting, de vertrouweiljkheid, enz., verkozen het enkelvoud.” Na er verder op gewezen te hebben dat Grimm in zijn *Grammatik* IV, blz. 293—317 breedvoerig over „de voorschriften van de duitsche höflichkeit” gesproken heeft, en te dier plaatse ook aan de aanspreekpronomina van andere verwante talen, mede aan die van „ons ouddietsch” eenige regels wijdde, eindigt Bormans met de woorden: „Mijn doel, in deze aenteekening was alleen den lezer aendachtig te maken op de spraakkundige vormen, door zeer weinigen genoegzaam gekend, en op de kunstregelen die de ouden in hunne schriften in acht namen; zonder de kennis daarvan is geene waerdeering van den voortijd mogelijk.”

Bormans was dus wel een der eersten die zag dat er ook in het Middelnederlandsch bewust onderscheid gemaakt werd

in het gebruik van de beide pronomina, al geeft zijn laatste zinsnede dan ook den indruk van te hoog ingenomen zijn met vele literaire producten der Middeleeuwen: wij zullen meer dan eens gelegenheid hebben er op te wijzen dat, waar Bormans sprak van het „in acht nemen” van „kunstregelen” inderdaad aan niets anders te denken is, dan aan de schromelijkste slordigheid van de schrijvers — of, veelal, van de afschrijvers, en dat — als zoo vaak — de zaak niet zoo eenvoudig in enkele regelen (die altijd en overal gegolden zouden hebben) samen te vatten is, als hij zich voorstelde.

Zes jaar later, in het jaar 1856, vinden wij in *De Navorscher* (1856: 383^b—386^b, 1857: 41^b—45^b) een artikel van Ds. P. Leendertz Wzn., den man die, door zijn helder inzicht in taalkundige zaken geleid, reeds in menige richting aanwijzingen gegeven, en op veel punten vermoedens geuit heeft die door latere geleerden tot een onderwerp van afzonderlijke studie gemaakt, volkomen gegrond gebleken zijn. Leendertz' artikel — dat daar in *De Navorscher* met zoo vele andere van zijne hand helaas begraven ligt, waardoor zij zoo licht onopgemerkt blijven — beslaat ongeveer 15 kolommen, is dus klein maar verre van oppervlakkig, en mutatis mutandis te vergelijken met het Duitsche werk van Ehrismann: *Duzen und Ihrzen im Mittelalter*. Leendertz ging al te werk volgens de methode die 50 jaar later door Ehrismann aan zijn arbeid is ten grondslag gelegd, en die ik, op Ehrismann's voetspoor, thans op mijn beurt weer heb gevolgd: werk voor werk nagaan en den aard er van vaststellen, de aanspreekvormen daaruit opsporen, er bij aantekenen door wie, tot wie en onder welke omstandigheden ze gesproken werden. Voor mij, die eerst met Leendertz' artikel kennis maakte, toen mijn werk al voor een groot gedeelte geschreven was, was het inderdaad verrassend te lezen hoe hij zich b.v. verwonderd had over

het vinden van dezen of genen aanspreekvorm bij een of anderen schrijver, die ook mijne verbazing had opgewekt, of hoe Leendertz — om eens een voorbeeld te noemen — voor het *du*-gebruik van de zijde van Bruun in den *Reinaert* dezelfde verklaring gaf, die ook ik er de aannemelijkste voor achtte. Te meer zal men die verrassing kunnen begrijpen als men bedenkt dat ik in de Inleiding er over geklaagd heb dat, op een enkele uitzondering na, niemand in Nederland ooit oog gehad heeft voor de aanspreekvormen, dat geen uitgever van een Middelnederlandsch werk er ooit aan gedacht heeft met een enkel woord te spreken over de aanspreekvormen van den schrijver wiens werk hij opnieuw het licht deed zien — men zal mijn verrassing kunnen begrijpen toen ik ontdekte dat reeds een halve eeuw geleden door een ander een aanvang werd gemaakt met een werk dat ik thans hoop te voleindigen.

De inhoud van Leendertz' artikel komt hierop neer.

Het gebruik van den 2^{den} persoon meervoud in plaats van den 2^{den} persoon enkelvoud komt in bijna alle Europeesche talen voor — met uitzondering van Poolsch en Nieuwgrieksch. In de meeste dier talen echter is de 2de persoon enkelvoud naast den 2^{den} persoon meervoud in gebruik gebleven. De Friezen hebben voor het Fransche *tutoyer* den naam *doukje*, voor *voussoyer* *joukje*.

Bij de latere Romeinsche keizers komt *vobisare* al voor, waarschijnlijk omdat men zich in den persoon van den keizer de gansche regeering (senaat enz.) vertegenwoordigdacht. (Eenige voorbeelden hiervan, ontleend aan wetten van Constantinus Magnus, Constans, Constantius e.a., volgen.)

„Het aanspreken van iemand met het voornaamwoord van den tweeden persoon van het meervoud was dus oorspronkelijk een bewijs van eerbied en onderdanigheid. Alleen den Keizer sprak men op die wijze aan. Maar het is aan zulke eerbiedige wijzen van spreken eigen, dat de

kring van hen jegens wie men ze gebruikt, zich gedurig uitbreidt, zoo zelfs, dat het dikwijls in het einde loutere beleefdheidsvormen worden... [Zoo] heeft het gebruik van den tweeden persoon meervoud zich langzamerhand uitgebreid, zoodat uit onze taal het voornaamwoord van den tweeden persoon enkelvoud eindelijk geheel en al verdwenen is." In het Nederlandsch van de 13de eeuw komt *ghi* reeds vaak voor, bij den eenen schrijver meer dan bij den anderen, en dit in verband met verschil van opvoeding, van stand enz. En dan volgen de m. i. zoo juiste woorden: „Wij moeten dus, willen wij de geschiedenis van *du* en *gij* leeren kennen, niet zooals Grimm (*Gramm.* IV 303—309) gedaan heeft, de verschillende schrijvers uit denzelfden tijd bij elkander nemen en nu aan den eenen, dan aan den anderen een voorbeeld ontleenen, maar eenige van de voornaamste schrijvers ieder afzonderlijk beschouwen. Op deze wijze alleen verkrijgt men eene heldere voorstelling van de zaak.”

In den *Reinaert* vinden we een aanzienlijk gezelschap om den koning vergaderd. Men spreekt elkaar dus met *ghi* aan, en slechts 6 maal wordt in dit gedicht *du* gehoord. Tweemaal van den lompen Bruun: de eerste maal als de vraat op Reinaert's verhaal van den lekkeren honig, haastig vraagt „Reinaert wat aetstu” (vs. 562), de andere maal als hij in zijn vreugde en ijver om Reinaert op te hangen zich tegenover Tibert, die hem helpt, *du* laat ontvallen (1958 vlgg.) „Reinaert gebruikt *du* (vs. 2565—2567), waar hij den verborgen schat aan den koning overdraagt. In dergelijke formules was *du* noodzakelijk. Waar wij hem hooren verklaren, dat de koning nog aan zijnen trouwen vos denken en zeggen zal „„God geve di goet, waer du bist”” (2624), daar is het, ieder ziet het, nederigheid en bescheidenheid, die hem *du* gebruiken doet; vs. 916 en vervolg, is *du* ook geheel op zijn plaats. Reinaert staat daar te schelden op Lamfroit, den dommen, lompen timmerman,

die, hadde hij slechts wat overlegs gebruikt, den beer doodgeslagen zou hebben, maar hem nu heeft laten ontkomen. Eindelijk vs. 2659 spreekt Reinaert den haas Cuwaert met *du* aan. Ik geloof niet, dat dit hier verachting uitdrukt jegens den lafaard, die staat te trillen, als hij geroepen wordt om voor den koning te verschijnen; maar wat Reinaert vraagt, vraagt hij in tegenwoordigheid en uit naam, ten minste ten belange van den koning, en hij heeft dus eenige reden om eenen toon van meerderheid aan te nemen." 1)

In den *Walewein* zijn het ridders en edele vrouwen die spreken; derhalve altijd *ghi*. Slechts een cipier wordt met *du* aangesproken, en de vos Roges, door Walewein altijd met onderscheiding behandeld, wordt in toorn eenmaal door hem gedudijnd.

„Men ziet dus, dat reeds in de 13de eeuw hier te lande *du* onder de hoogere standen weinig meer gebruikt werd. Zelfs wanneer zij hunne minderen aanspraken, deden zij het met *gi*. Alleen wanneer zij met verachting of op verwijtenden toon tegen hunne minderen spraken, was het *du*.”

Ook Stoke was een beschaafd man. De sprekende personages in zijn werk kennen ook haast geen ander pronomen dan *ghi*. Alleen b.v. wanneer David spreekt tot den Amalekiet, die Saul vermoord heeft, spreekt hij tot dien booswicht met *du*. 2) Zoo nog een paar gevallen, waaronder deze merkwaardige plaats (Boek IV 439—442):

1) Leendertz' opvatting van de aanspreekvormen in den *Reinaert* heb ik nog al uitvoerig, bij groote gedeelten woordelijk, meegedeeld om zijn inzichten in deze zaak goed te laten uitkomen, tegelijkertijd ook om met een voorbeeld te laten zien hoe ik meestal zijne inzichten deel. De cijfers der versregels heb ik veranderd en in overeenstemming gebracht met die in de uitgave van Buitenrust Hettema en Muller. De overige door L. behandelde werken zal ik vluchtiger bespreken, en alleen daar, waar ik het niet met hem eens ben, wat langer stilstaan.

2) Hoewel op zich zelf tegen deze opvatting van L. niets is in te brengen, schrijf ik het dudijnen op deze plaats toch liever aan bijbelinvloed toe.

een Fries spreekt tot graaf Floris met *du*, een oogenblik later tot een werkman met *ghi*. „Men zou hier aan een slordigheid van den schrijver (lees: afschrijver?) kunnen denken, vooreerst omdat dezelfde man later vs. 446 en verv. *gi* gebruikt, ten anderen omdat hij tot zijnen meerdere spreekt en wat meer is, op smeekenden toon. Ik geloof toch, dat wij het aan eene andere oorzaak moeten toeschrijven: het is een Fries, dien wij hooren, en een Fries was in het oog van Melis Stoke een lomper, een mensch zonder beschaving, die geene complimenten verstond, die zich zelfs tegen den Keizer *du* zou laten ontvallen. En dat hij, waar de gelegenheid er zich toe aanbiedt de onbeschaafdheid der Friezen laat uitkomen, kunnen wij verwachten van den dienaar der graven van Holland, die het volk haatte, dat hardnekkig weigerde zich aan die Graven te onderwerpen.” 1)

„Veel meer dan in de reeds genoemde werken komt *du* voor in den *Esopet*. Hier spreken en handelen, evenals in den *Reinaert*, dieren; maar daar is het epos, hier fabel, daar denken en spreken en handelen de koning der dieren en zijne hovelingen, evenals een koning en zijne edelen in de menschenwereld: hier stelt de dichter dieren voor, om als leerzame voorbeelden voor menschen van allerlei stand te dienen, inzonderheid voor den burgerstand die meer met

---

1) Dit alles is mogelijk. Maar dan moet *ghi* in vs. 446 vlgg. een vergissing zijn. Aan opzet van den Fries om tot Floris *du*, tot een werkman daarentegen *ghi* te zeggen, valt toch wel niet te denken. Maar kan het ook soms de angst zijn, die den smeekeling geheel doet vergeten tot wien hij spreekt, en koos de schrijver met opzet het enkelvoudspronomen om te doen uitkomen dat de in nood verkeerende mensch dikwijls niet weet/wat hij zegt? Ook voor deze opvatting is iets te zeggen. Aan een afschrijversfout te denken is op deze plaats echter wel zeer voor de hand liggend.

Niet zonder belang is het, te weten dat deze woorden voorkomen in een gedeelte dat niet gevonden wordt in codex C. C. geeft dat verhaal lang zoo uitvoerig niet. De mogelijkheid bestaat dus, dat in A. dit stuk later of door Stoke zelf, of misschien ook door een ander is uitgebreid.

didactische poëzij ophad, dan de adel. Zijne dieren spreken dus de taal, die de burgerij in zijnen tijd sprak. *Du* moet hier dus meer voorkomen dan in de romans."

Ofschoon ik de op deze woorden volgende mededeelingen over het aanspreekgebruik in verschillende fabels uit dezen bundel grootendeels gaarne onderschrijf, lijkt het mij toch een verzuim van Leendertz, dat hij er niet op gewezen heeft dat de *Esopet* uit het Latijn vertaald is, m. i. een voorname reden voor het veelvuldig *du*-gebruik in dat werk.

Naar aanleiding van het *Leven van Jezus* spreekt Leendertz over den bijbelinvloed, die *tu* altijd door *du*, *vos* door *ghi* deed vertalen.

„Men moet ook niet te rade gaan met slordige schrijvers, die in dien tijd evenmin ontbreken als in den onzen. Daartoe behoort wel in de eerste plaats de schrijver van den *St. Brandaen*, het grootste prul, dat wij uit de Middeleeuwen overgehouden hebben, die volstrekt niet schijnt geweten te hebben, waar hij *du* of *gi* gebruiken moest; in beide teksten die wij bezitten zijn zij op de zonderlingste wijze door elkander gehaspeld; maar daartoe behoort ook, onder meer anderen, Jacob van Maerlant. Al ware hij een nette, nauwkeurige schrijver, hij zou ons hier toch niet tot leidsman kunnen zijn, want dikwijls komen in zijn *Spieghel Hist.* koningen en andere aanzienlijke personen sprekende voor, en Maerlant had blijkbaar niet genoeg in de hoogere kringen der maatschappij verkeerd, om te weten, hoe men daar sprak. Gewoonlijk zegt bij hem de mindere tot den meerdere *gi*, de meerdere tot den mindere *du*. Gelijken spreken elkander met *du* aan, al zijn het ook vorstelijke personen enz." 1)

1) Op deze punten moet ik Leendertz bestrijden: zie beneden de Hoofdstukken IV en VIII.

„In het begin der 15de eeuw werden *du* en *gi* nog bijna op dezelfde wijze gebruikt als vroeger.” Volgt een uitvoerige mededeeling, met de plaatsen gestaafd, van het uitnemend *du-ghi*-gebruik bij Dirc Potter.

„Niet lang daarna vinden wij reeds eenen geheel anderen stand van zaken. In het mysteriespel, door Willems uitgegeven in het *Belg. Museum* (1845, blz. 59 vlg.) en door dien geleerde tot het jaar 1444 gebragt, vinden wij bijna overal *gi*.... Het was nu zoo verre gekomen, dat men overal *gi* gebruiken kon en gebruikte. *Du* leefde nog wel voort, maar was reeds verouderende. Men gebruikte het slechts nog nu en dan, waar men op gemeenzamen toon of tot zijne minderen sprak, maar dan gewoonlijk met *gi* afwisselend, of wanneer het een geschikt rijmwoord aanbood of om andere dergelijke redcn.”

In het noorden des lands was het al eveneens. In de vertaling der *Gesta Romanorum*, een Hollandsch werk, van 1480, komt *du* nog maar hier en daar voor. Een halve eeuw later, volslagen verwarring, getuige de *Souterliedekens* (1540). En dan sterft *du* langzamerhand weg. De vertaler van den *Bijbel van Deux Aes* gebruikt het nog (1562), maar gewild; en hij schijnt het noodig geoordeeld te hebben, in de voorrede met een enkel woord dat gebruik te verdedigen. Uit den tweeden druk van dezen Bijbel echter (1565) is *du* verdwenen. In het voorbericht van deze uitgave zegt de vertaler dat men hem dat *du*-gebruik kwalijk genomen heeft. Hij duidt nu het verschil tusschen enkel- en meervoud aan, door *gij* of *u* eenerzijds, *ghy-lieden* of *u-lieden* anderzijds.

In Marnix' *Bijencorf* komen weinig aanspreekvormen voor; doch waar we ze vinden, treffen we *du* en *ghi* door elkaar gebruikt aan. Maar dan komt 1580 de *Psalmberijming* met de bekende voorrede, waaruit het gedeelte over *du* en *ghi* handelende, door Leendertz in zijn geheel geciteerd is.

De plaats uit de *Tweespraeck* over *du* handelende, wordt aangehaald; ook wordt melding gemaakt van de poging van A. de Hubert om in zijn Psalmvertaling (1624) althans de verbogen vormen van *du* te behouden. Met de mededeeling van het besluit van de Dordtsche Synode op 24 November 1618, en van Huygens' archaïstisch *du*-gebruik, eindigt Leendertz zijn artikel; zijn slotwoorden melden ons dat hij, na Huygens, *du* en *dijn* nergens meer heeft aangetroffen.

Twee dingen zijn te betreuren. Ten eerste dat Leendertz, waarschijnlijk door gebrek aan tijd, geen volledige studie heeft kunnen schrijven van de Nederlandsche aanspreekvormen, een werk dat aan zijn bekwame handen veilig ware toevertrouwd geweest. Ten tweede dat Hippoliet Meert, van wiens werk *Het voornaamwoord du* (Gent 1890, doch reeds eenige jaren vroeger geschreven) ik thans een critische beschouwing ga geven, Leendertz' studie niet gekend heeft. Ware dat het geval geweest — zijn boek zou anders geworden zijn dan thans het geval is. Om elke verkeerde gedachte die mijne woorden mochten wekken, al terstond weg te nemen, begin ik met te verklaren dat Meert's boek maar ten deele te vergelijken is met Leendertz' arbeid en met den mijnen, ook maar voor een zeer klein gedeelte met het werk van den Duitschen schrijver der geschiedenis van *du* en *ihr* in de Middeleeuwen, Ehrismann.

De Vlaamsche Academie vroeg een volledige geschiedenis van het voornaamwoord *du* van de vroegste tijden onzer Middelnederlandsche letterkunde tot op heden. Meert was dus volkomen in zijn recht aan de lexigraphie van *du* een hoofdstuk van een twintigtal bladzijden te wijden, waarin hij handelt over de verbuiging van *du*, over dit pronomen als encliticum bij werkwoorden en bij andere woorden, over de samentrekking van *ji* (*ghi*), welke samen-

trekking vormen opleverde, die vroeger vaak voor vormen van het enkelvoudsvoornaamwoord zijn aangezien.

Niet minder op hun plaats zijn in Meert's werk de beide slothoofdstukken (het geheele werk telt vier capita) Historisch Overzicht en Liefhebberijen. In het Historisch Overzicht wordt gevraagd naar de oorzaak van het plaats maken van *du* voor *ghi*, en gewezen op de *hovesceit* die van de Arabieren op de Franschen (die elkaar in de kruistochten hadden leeren kennen) overgegaan, door dezen weer in Vlaanderen was gebracht, zoo als het ware de gansche middeleeuwsche samenleving, althans die der hoogere standen, doortrok, en er die eigenaardige kleur aan gaf. In die *hovesceit* hebben we te zoeken een van de oorzaken van het verdwijnen van *du* uit de hoofdsche en hoffelijke taal. Weldra volgde de gewone omgangstaal. In het Middelnederlandsch drama (15de eeuw), in de platte kluchten komt *du* al bijna niet meer voor, in de 16de eeuw bij de Rederijkers is het voorgoed aan 't verdwijnen. In spraakkunsten wordt er nog in de 17de eeuw gewag van gemaakt door Chr. van Heule, Samuel Ampzingh e. a.; een enkele Vlaamsche dichter (van Maele) gebruikt het zelfs nog in het begin van de 18de eeuw.

In het hoofdstuk Liefhebberijen wordt verhaald van de pogingen in de 19de eeuw door Conscience, Van Beers, Dautzenberg, Vleeschouwer e. a. aangewend om *du* weer te doen herleven, pogingen met spot begroet of met onverschilligheid aangezien, maar waarvan de verstandigen gezegd hebben dat zij weinig zouden kunnen uitwerken, om de eenvoudige reden dat de levende, gesproken taal zich niet dwingen laat.

Langer moeten we nu stilstaan bij het tweede hoofdstuk uit Meert's boek, getiteld *Syntaxis*, omdat dit het hoofdstuk is, dat te vergelijken is met Leendertz' verhandeling,

met het werk van Ehrismann, met dat van Schliebitz (die over de Fransche aanspreekvormen schreef) en ook omdat een breede uiteenzetting hiervan, naar ik hoop mijne van die van Meert verschillende opvatting voldoende duidelijk in het licht zal stellen, en mijn meening zal rechtvaardigen: dat het, na hetgeen Meert nu al ongeveer een twintigtal jaren geleden schreef, wel wenschelijk was dat de zaak der aanspreekvormen opnieuw en grondig onderzocht werd, te meer wenschelijk waar Meert zelf het hoofdstuk *Syntaxis* in zijn boek nooit bedoeld heeft als een afdoende behandeling der aanspreekvormen.

Als ik nu voortaan spreek van Meert's werk, bedoel ik daarmee altijd dit hoofdstuk (blz. 31—61). Volge thans een critische bespreking ervan.

Mijn hoofdbezwaar tegen Meert is zijn optimisme: hij meent voor zijn stellingen bewijzen te zien, waar zij toch inderdaad niet zijn. Wel zegt hij zelf in het „Woord vooraf”: „Om de waarheid te zeggen, men zal misschien meer voorbeelden van niet naleving dan van betrachtig vinden”, maar dat neemt niet weg, dat hij die schrijvers die hem bewijzen leveren voor één van zijn *du*-stellingen, in ruime mate citeert, en doet alsof degenen, die als bewijs voor het tegendeel zouden kunnen worden aangehaald, eenvoudig niet bestaan. Op blz. 58 b.v. wordt een gesprek van God tot den mensch, waarin evenveel *du*- als *ghi*-vormen voorkomen, dus waarin eene hopelooze verwarring heerscht, door Meert aangehaald als voorbeeld van den regel dat God of Jezus den mensch dudijnen, met de stoute opmerking dat de *ghi*-vormen misschien wel op rekening van den afschrijver gesteld kunnen worden. Zoo, zonder meer, op zichzelf, is dat boud gesproken.

Een ander groot bezwaar tegen zijn werk is het feit dat hij niets gezien heeft van den grooten invloed van den Bijbel op het *du-ghi*-gebruik. Dit maakt, dat hij ver-

klaringen zoekt voor gebruiken, die inderdaad slechts navolgingen zijn van een bijbelsch voorbeeld.

De quintessens van het hoofdstuk ligt in deze woorden, te vinden op blz. 34 en 35:

„Men dudijnde:

- 1°. Wanneer men sprak tot de Godheid.
- 2°. In de taal der vertrouwelijkheid, der vriendschap.
- 3°. In de taal der gramschap, der verachting, van den haat.
- 4°. Wanneer een hoogere tot een lagere sprak.

Wij zullen die gevallen inderdaad vaststellen; het zijn die van het gebruik der *Anredeform* van het enkelvoud in het Duitsch, Engelsch en Fransch. Wij zullen ze trachten systematisch uiteen te zetten, met de noodige voorbeelden om het gebruik te staven.”

Dit woord *vaststellen* is zeker te kras, en evenmin gaat het aan het Nederlandsch *du*-gebruik volkomen op één lijn te stellen met het Duitsche, Engelsche en Fransche. Dergelijke uitdrukkingen echter voor rekening van den schrijver latend, gaan we vlug die voorbeelden na, die hij ontleent aan schrijvers, wier *du-ghi*-gebruik zijn stellingen schijnen te staven. Om bewijspplaatsen aan te halen voor de stelling, dat men sprekende tot God dudijnde, kan men al niet ongelukkiger terecht komen dan bij Ruusbroec. Wij zullen bij de behandeling van diens geschriften opmerken hoe slordig — als slordigheid tenminste het woord is — bij hem het *du-ghi*-gebruik is. Dat Meert geen oog heeft gehad voor den grooten invloed van den Bijbel, zagen wij boven reeds: vandaar ook zijn slechts ten deele juiste verklaring van het *ghi* tot Maria.

Voor het dudijnen in de taal van vriendschap en in die van gramschap, worden voorbeelden uit *Wisselau* en uit het *Roelandslied* aangehaald. Men zal zien dat ik het *du*-gebruik in die gedichten anders verklaar.

Waar vervolgens voorbeelden gegeven worden van het

dudijnen van hooggeplaatsten tot onderhoorigen, wordt een meer uitvoerige bespreking gewijd aan de *Esopet*. Dat dit een belangrijk werk is voor ons onderwerp, wordt door den schrijver te recht in 't licht gesteld.

Tot 4° worden ook de volgende gevallen gerekend:

1°. God of Jezus dudijnen den mensch (blz. 57).

2°. Een engel dudijnt den mensch (blz. 58).

3°. Een vader dudijnt zijn zoon (blz. 59), met de opmerking:

„Dit gebeurt gewoonlijk. De kinderen daarentegen, gebruiken tegenover hun vader altijd ghi”.

Deze laatste opmerking is beslist onjuist.

En eindelijk volgen als aanhangsel, aan het slot van dit hoofdstuk, nog deze regels:

→ 1°. Wanneer de mensch in zedeleerende schriften, gebeden, geboden enz., wordt aangesproken, wordt daartoe gewoonlijk *du* gebruikt.

2°. Wanneer het woord tot den lezer gericht wordt, wordt hij veelal gedudijnd.

→ 3°. Tot zichzelf sprekende personen wenden *du* aan.

4°. Algemeene opmerking. Daar, waar er geene bijzondere reden bestaat om het onderscheid te maken tusschen *du* en *ghi*, wordt er gedudijnd”.

Doch geen enkel voorbeeld is tot toelichting hierbij gegeven, en bovendien — geheel onjuist is het tweede, onjuist en ongemotiveerd het vierde geval.

Het oordeel over dit hoofdstuk nog eens in enkele woorden samenvattend, doen wij der billijkheid niet te kort, wanneer we zeggen: er is groote onevenredigheid in de bewerking ervan en er is te weinig gesystematiseerd. Er zijn stellig veel bewijzen saam te brengen voor de waarheid van de vier door Meert genoemde stellingen, en die zijn dan ook in overvloedigen getale door hem medegedeeld. Doch daarnaast had de schrijver ook melding

moeten maken van andere, zeker niet minder gezaghebbende schrijvers, wier geschriften met elken regel van dudijnen den spot schijnen te drijven. Het gaat niet aan, aan een schrijver een voorbeeld te ontleenen, als men bij dienzelfden auteur, misschien nog op dezelfde bladzijde, een bewijs vindt voor het tegendeel van zijn stelling.

Veel waarschuult er ongetwijfeld in de eerste en derde der aan het slot van het hoofdstuk genoemde opmerkingen. Doch waarom nu hier geen voorbeelden, terwijl er toch juist zulke uitnemende te vinden waren? En waarom deze, zeker niet minder gewichtige regels zoo bij wijze van ahangsel behandeld? Waarschijnlijk hierom, omdat Meert er niet aan gedacht heeft systematisch te werk te gaan, omdat hij in de fout vervallen is de groote massa geschriften, geschreven van circa 1200 tot circa 1500, dus ongeveer drie eeuwen omvattend, eenvoudig met één gemeenschappelijke naam, Middelnederlandsch, te bestempelen en uit de massa nu eens dit, dan weer een ander geschrift, dikwijls van heel verschillenden aard, greep, de aanspreekvormen in het eene afmetend naar die in het andere. Mij heeft hij daardoor geleerd die klip te ontzeilen. Zoo was mijn eerste werk steeds: schiften en indeelen, welke methode al spoedig mijn vermoeden tot zekerheid deed worden, dat ook in het Nederlandsch voor de beoordeeling der aanspreekvormen in ridderromans b.v. een andere maatstaf moet aangelegd worden dan voor die in zedeleerende geschriften.

Zien we thans wat er in en over ons onderwerp met betrekking tot de Fransche literatuur geschreven is.

Darmesteter in zijn *Cours de grammaire historique de la langue française*, IVième partie, p. 55, gaat, na gezegd te hebben dat het gebruik van het meervoud in plaats van het enkelvoud, uit den Romeinschen Keizertijd stamt, aldus voort: „*Vos est employé pour tu dès les plus anciens*

textes français. Toutefois, il faut remarquer que la vieille langue passe avec beaucoup plus d'aisance que la langue moderne, dans le même dialogue, du *vous* au *tu* et du *tu* au *vous*; l'usage actuel n'admet cette variation que dans quelques cas particuliers bien déterminés. Aujourd'hui le langage de l'intimité, de l'affection, de la passion, du mépris, emploie le *tu*. Il y aurait à étudier sur ce point les variations de l'usage qui correspondent à certaines variations dans les mœurs.

Sous l'influence de la Bible (l'hébreu ne connaît que le tutoiement), le *tu* s'est maintenu en parlant à Dieu et aux saints, et, chez les poètes, en s'adressant aux puissances terrestres. C'est par souvenir des mœurs de la cour de Louis XIV que, dans la tragédie racinienne, le tutoiement est à peu près inconnu."

Hocwel het in Meyer-Lübke's *Grammaire des langues romanes* (T. III, § 97) voorkomende hoofdstuk, gewijd aan de behandeling der manier van aanspreken in de Romaansche talen, op zichzelf zeer belangrijk is, gaan wij het toch stilzwijgend voorbij, eensdeels omdat het ook handelt over hedendaagsche toestanden, en daarmede parallel gaande gevallen in onze taal niet zijn aan te wijzen, anderdeels omdat van invloed van het Ouditaliaansch en Oudportugeesch op onze taal geen sprake kan zijn, en de Oudfransche *Chanson de Roland*, waarbij ook hier lang wordt stilgestaan, eenige bladzijden hier beneden aan de hand van een artikel van Mussafia besproken wordt. Wat betreft het ontstaan van de gewoonte om het pronomen van het meervoud te gebruiken in plaats van dat van het enkelvoud, hiervoor wijst Meyer-Lübke dezelfde oorzaken en denzelfden tijd aan, die we bij Darmesteter even aangestipt zagen, en bij Ehrismann in den breede uiteengezet zullen zien.

Wijdden Darmesteter en Meyer-Lübke in hunne *grammaire's* uit den aard der zaak slechts enkele regels aan de Fransche aanspreekvormen, een monographie er van

gaf Victor Schliebitz. In zijne dissertatie *Die Person der Anrede in der französischen Sprache* (Breslau, 1886) heeft hij kans gezien het aanspreekgebruik in Frankrijk van de oudste tijden tot op heden in ruim veertig bladzijden te behandelen. Toch is zijn werk niet oppervlakkig. Een paar der voornaamste geschriften van elke soort uit elke periode heeft hij telkens als norm gesteld voor het aanspreekgebruik van de geheele soort en de geheele periode.

Wij zullen dat werk nu van naderbij gaan bezien. 1)

Reeds sedert de oudste tijden bestaat in het Fransch het aanspreken met den 2^{den} persoon pluralis. Maar in de periode van het eigenlijke Oudfransch, d. i. tot in de 14de eeuw, bestaat daarnaast de 2de persoon sing., bestaat daarnaast ook een door elkaar gebruiken van beide numeri. Van een verschillend gebruik in proza en poëzie is hierbij niets te bespeuren.

A. I. 't Meest vinden we natuurlijk het gebruik van *vos* waar het woord gericht wordt tot hoogergeplaatsten. In dit geval komt *tu* weinig voor; of het moest zijn om verachting te kennen te geven. Soms echter kunnen we *tu* hooren uit den mond van een bode die een onverwachte tijding komt mededeelen.

II. Gelijken spreken elkaar meest met *vos* aan; uitzonderingen op dezen regel bijna uitsluitend in de volkspoëzie. *Tu* geeft verwijdering, verachting te kennen (b.v. Christenen tegenover Heidenen.)

In de lagere standen is *tu* het gewone pronomen.

Jonge kinderen worden meestal met *tu* aangesproken.

---

1) Aan zijne inleiding ontleen ik de mededeeling van een feit dat mij doet denken aan een overeenkomstig in het Nederlandsch van het laatst der 15de en het begin der 16de eeuw; wel bedoel ik het geschreven Nederlandsch, doch naar alle waarschijnlijkheid is hier de schrijftaal wel afbeelding geweest van de gesproken taal. De bedoelde mededeeling is deze: in Apulië gebruikt de boer wel de verbogen naamvallen en het possessivum van het enkelvoudspronomen, maar hij vermijdt het gebruik van den nomin. *tu*.

III. Als hooggeplaatsten tot laaggeplaatsten het woord richten, wordt ook, reeds in de oudste werken, meestal *vos* gebruikt, *tu* daarentegen slechts tot zeer laaggeplaatsten: slaven, boden enz. 1) Ook in de kringen der burgerij is, zooals de *fabliaux* ons leeren, *vos* in dezen tijd reeds het meest gangbare pronomina; *tu* komt alleen voor in gesprekken tot bedienden en tot menschen uit de heffe des volks. Zóó vinden we het gewoonlijk, al ontbreekt het volstrekt niet aan uitzonderingen, vooral dan niet wanneer stemming in 't spel is: dan vervangt *tu* wel eens de plaats van *vos*, en omgekeerd *vos* die van *tu*; het eerste bij toorn en verachting eenerzijds en bij vertrouwelijkheid en vriendelijkheid anderzijds; het tweede wanneer de spreker den ondergeschikte eens bijzonder beleefd wil toespreken.

Hoewel *vos* in het Fransch reeds zeer vroeg vasten voet gekregen heeft, komen toch nog in de 12de en 13de eeuw, soms in één zin, de pronomina van beide numeri door elkaar voor. In de Lyriek echter zal men zoo iets niet vinden, wel in het hoofsche epos, tenminste als men de handschriften vertrouwen mag (wat bij Schliebitz nogal aan eenige bedenking onderhevig is: hij is van meening dat bij verwarring in het pronominaal gebruik den afschrijvers hiervan de schuld gegeven moet worden.)

In het volksepos is verwarring schering en inslag. Hoe hebben de uitgevers daarmee gehandeld? Mussafia heeft de aanspreekvormen van het Rolandslied aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen 2) Hij vond zeven gevallen van „Mischstil”; in vier daarvan hebben de verschillende uitgevers verandering gebracht en de aanspreekpronomina aan elkander gelijk gemaakt; in drie lieten zij den tekst onveranderd, en deze laatste wijze van handelen moet men

1) Vergelijk de noot over de aanspreekvormen in den *Chanson de Roland* op blz. 39.

2) Zie de noot op blz. 38.

(volgens Schliebitz) voor de eenig goede houden, omdat voorbeelden van numerus-verandering in het volksepos in grooten getale aanwezig zijn, en het niet aangaat hier eenvoudig aan afschrijversslordigheden te denken. Maar wat is de oorzaak van dit verschijnsel? Toch niet stemming alleen. Neen, waarschijnlijk hebben we de oorzaak te zoeken in den toenmaligen toestand van de werkelijke taal des volks. Men was al wel langzamerhand vertrouwd geworden met het gebruik van *vos*, maar een volkomen scheiding tusschen *tu* en *vos* had toch nog niet haar beslag gekregen. En vandaar dat wisselvallige, dat we ook aantreffen in het Middellatijn, in het oudere Italiaansch, Spaansch, Portugeesch, en ook in het Middelenlengsch.

Dat we nu juist bij de jongleurs zoo vele gevallen van numerus-verandering aantreffen, zal niemand verwonderen; zij gaan inderdaad zeer willekeurig met *vos* en *tu* om.

Een eigenaardig geval is nog dit: dikwijls zien we dat een onverwacht optredend of onbekend persoon eerst met *tu*, vervolgens in den loop van het gesprek of na het herkennen met *vos* aangesproken wordt. De gewone vraag hierbij is: „qui iez tu?” of „quel chose iez tu?”

B. Het toespreken van bovenaardsche wezens.

In het hoofsche epos wordt tot God *tu* gezegd, in de taal des volks vinden we *tu* en *vos* door elkaar, ofschoon *tu*-gebruik overweegt. Dat afwisselende *tu-vos*-gebruik in een gebed moet op één lijn gesteld worden met het bovengenoemde afwisselende gebruik in de taal van het dagelijksch leven. In bepaalde formules echter, waarop invloed van Latijnsche litanieën onmiskenbaar is, vinden we meestal den singularis.

De maagd Maria wordt meestal met *vos* aangesproken.

Tot de heiligen schijnt meer *vos*, tot de engelen meer *tu* gezegd te worden. De hemelingen spreken elkander met *vos* aan, maar de engelen (dienaars) worden getutoyeerd;

ook worden de menschen door de hemclingen meestal getutoyeerd.

Tot den duivel en andere booze geesten meestal *tu*. Ook reuzen worden met *tu* aangesproken.

C. Het spreken tot dieren.

In den regel vinden we hier *tu*. (Saracenen tot hun paarden b.v.) Maar het strijdros wordt in het Oudfransche epos bijna zonder uitzondering met *vos* aangesproken: de ridder ziet in zijn paard geen redeloos dier, maar een trouwen makker.

D. Personificaties.

Gewoonlijk wordt de singularis gebruikt, maar daarnaast vindt men toch zoowel bij de Oudfransche, als bij de Spaansche en Provençaalsche dichters, dikwijls *vos*. In den *Renaud* wordt het slot Montauban steeds gevoussoyeerd. Ook het strijdzwaard wordt meestal met *vos* aangesproken.¹⁾

In den *Roman de la Rose* worden de allegorische personen door den „minnaar” steeds met *vous* aangesproken. Ook in hun antwoord hooren we meestal *vous*; alleen „Amour”, die als leenheer ver boven zijn vazallen staat, en „Raison” gebruiken *tu*; ook „Dangier” maakt eenmaal een uitzondering en zegt *tu*. Tot elkaar zeggen de allegorische personages ook altijd *vous*; *tu* slechts tweemaal: de toornige „Jalousie” gebruikt het tot den jongen „Bel-Acueil” en „Amour” tot „Faux Semblant”.

In den loop van de 14de eeuw wordt „Mischstil” hoc langer hoc zeldzamer. In het proza der hoogere standen komt het haast in 't gcheel niet meer voor, in het proza van de middelklasse en van de lagere standen vinden we het echter nog in het eind van de 14de eeuw. Maar in de lyrische poëzie vinden we 't nooit.

Hoe algemeen het gebruik van het pluralis-pronomen in

1) Zie voor de personificaties in den *Chanson de Roland*, blz. 39.

de 14de eeuw was geworden leeren ons de boekjes waaruit het veertiend'eeuwsch publiek Fransch kon leeren: *Le livre des mestiers* (vóór 1350), *Gesprächbüchlein* ($\pm$ 1365), *La manière de langage* (1396) en *Die ältesten Anleitungsschriften etc.* (in *Z.f. neufrz. Spr. u. Lit.* I, I vlgg.). Volgens deze boekjes was het gebruik toen ter tijd aldus: tot hoogergeplaatsten, tot gelijken en tot familieleden *vous*¹⁾, tot lagergeplaatsten en tot kleine kinderen *tu*, echter ook menigmaal *vous*.

In de lyriek van de 15de eeuw, gebruiken personificaties onder elkaar *vous*, tot den dichter zeggen zij *vous* en *tu*, de dichter tot hen veel vaker *vous* dan *tu*.

Voor ons onderwerp belangrijk is de beschouwing van de dramatische poëzie in de 15de eeuw. De eersten der door Jubinal uitgegeven mysteriespelen vertoonen, niet-tegenstaande ze uit het Latijn vertaald zijn, een overwegend *vous*-gebruik. Toch is dit *vous*-gebruik lang niet zoo regelmatig als men misschien, aan de gelijktijdige lyrische producten denkend, verwachten zou; doch dat moet ons niet verwonderen: het schouwburgpubliek dier dagen bestond voor 't grootste gedeelte uit menschen uit de minder beschaafde kringen. De dichters van mysteriespelen die toejuicing wilden oogsten, moesten dus met dit feit rekening houden en naast zoovele andere dingen ook de aanspreekvormen in overeenstemming brengen met de werkelijke toestanden onder hun publiek.²⁾ Gewone menschen gebrui-

1) De twee eerste bladzijden van *Le livre des mestier* worden als voorbeeld aangehaald; ook van het door elkaar gebruiken van *vous* en *tu* worden zoowel aan dit boekje als aan het *Gesprächbüchlein* voorbeelden ontleend. Zie beneden de bespreking van de Vlaamsche vertaling dezer beide werkjes.

2) Onvoorwaardelijk geloof kan ik deze veronderstelling niet schenken: mij lijkt ze te gezocht. Tusschen Fransche en Nederlandsche voortbrengselen van dramatische kunst bestaat in elk geval hier geenerlei overeenstemming. In onze dramatische poëzie vindt men, gelijk het hoofdstuk daarover handelende zal doen zien, eigenlijk geen ander pronomen dan *ghi*.

ken ook hier *vous*; maar *tu* vinden wij, ten eerste waar van stemming sprake is, b.v. als heidenen of Joden met Christus of diens aanhangers spreken (b.v. in de *Passion de Notre Seigneur*, in de *Martyre de S. Pierre et de S. Paul*), ten tweede in de gesprekken van personen uit de heffe des volks, en ten derde wanneer deze menschen worden aangesproken.

Ten slotte een opmerking over het aanspreken van God. In de oudste tijden werden in het gebed tot God, gelijk we reeds zagen, *vos* en *tu* door elkander gebruikt, waarbij echter het tutoyeeren de overhand had. Langzamerhand echter veranderde dit en werd *vous* het meest gebruikte pronomen.¹⁾ In een Fransch breviarium uit de 15de eeuw vinden we tot God uitsluitend *vous* gebezigd. In het drama tot God ook meestal *vous*; toch komt daarin hier en daar *tu* nog voor. Het aanspreken van bovenaardsche wezens heeft, bij vroeger vergeleken, geen verandering ondergaan.

Wat de zestiende eeuw betreft: met de Renaissance veranderen de aanspreekvormen. Proza en poëzie gaan thans, met betrekking tot ons onderwerp, ieder een eigen weg.

In proza blijft *vous* de overhand hebben; *tu* wordt slechts gebezigd tot kleine kinderen en ondergeschikten, bij personificaties en in gevallen van stemming.

Opmerkelijk is echter dat men van nu aan God weer tutoyeert, waartoe de Renaissance en de daaruit voortgekomen hernieuwde bijbestudie zeker het hare hebben bijgedragen.

In de zestiend'eeuwsche poëzie is navolging van het classieke voorbeeld oorzaak van de herleving van *tu* (zoo bij Ronsard).

De invloed der classici is ook duidelijk merkbaar in de

1) Deze woorden kunnen nagenoeg letterlijk worden overgenomen voor de bepaling van het Nederlandsch gebruik om God aan te spreken.

dramatische poëzie. De eerste dramaturg dezer nieuwere periode is Etienne Jodelle. In zijn blijspel *L'Eugène*, dat toestanden uit zijn tijd schildert, spreken de menschen tot elkaar met *vous* (slechts tot God, personificaties en ondergeschikten *tu*). Maar in zijn tragedies is *tu* regel. Garnier daarentegen gebruikt *tu* maar zelden, eigenlijk slechts alleen (wat men ook bij vele anderen kan aantreffen) wanneer iemand wordt toegesproken, zonder dat de toegesprokene het hooren kan; dan is beleefdheid overbodig. In dit geval kent het drama ook in later tijd bijna zonder uitzondering nog *tu*.¹⁾

Aan 't eind van zijn werk noteert Schliebitz nog drie gevallen (door hem in 't Oudfransch gevonden) van aanspreken van zichzelf met *vous*.²⁾ Het eerste geval in *Tristan*, de beide andere in *La bataille d'Aleschans* (*Guill. d'Or.*).

Met een in enkele woorden saamgevat overzicht der uitkomsten van zijn arbeid besluit Schliebitz: „Das im Spätlatein nur zum Ausdruck besonderer Unterthänigkeit gebrauchte *vos* ist sehr früh in das frz. (und die anderen romanischen Sprachen) übergegangen; schon die ältesten erhaltenen Denkmäler weisen es auf. Lange Zeit aber behauptete in Prosa und Poesie das *tu* sich noch daneben, oft genug mit jenem in demselben Satze zusammentreffend. Im 14 Jahrhundert erst lässt das Schwanken nach, und der Plural wird fast allein üblich. — Im 16 Jahrhundert aber nimmt die Poesie durch klassischen Einfluss das *tu* wieder auf. Die Lyrik behielt es in der Ode bis heut bei; das

1) De behandeling van de aanspreekvormen in het Fransch van de 17de, 18de en 19de eeuw gaan we stilzwijgend voorbij.

2) Ook in 't Nederlandsch is zichzelf aanspreken met *ghi* betrekkelijk zeldzaam, en komt het eerst in later tijd voor, b.v. in *Elckerlyc*; maar dan staan we ook op de grens van de 15de en 16de eeuw.

Drama aber, so sehr es auch dasselbe gegen Ende jener Zeit in Nachahmung der Alten begünstigte, ging doch schon im nächsten Jahrhundert wieder andere, eigene Wege”.

Thans, den blik van Frankrijk op Duitschland richtend, bespreken we nog het verreweg belangrijkste werk, dat met betrekking tot dit onderwerp verschenen is: Gustav Ehrismann's *Duzen und Ihrzen im Mittelalter* (*Zeitschrift für deutsche Wortforschung* I, 117—149; II, 118—159; IV, 210—248; V, 127—220). Na de verschijning van deze doorwrochte studie — een toonbeeld van Duitsche grondige geleerdheid — waarin het onderwerp volledig afgehandeld is, zijn er denkelijk over het *du-ihr*-gebruik in het middeleeuwsche Duitschland geen nieuwe dingen meer aan 't licht te brengen.

Om de volgende redenen vindt zij hier een zeer uitvoerige bespreking.

Ehrismann's onderzoek gaat terug tot de allervroegste tijden, d. w. z. tot den laat-romeinschen tijd, waarin het *vobisare* begon, komt vervolgens, zonder groote gaping aan de vroegste gedenkstukken der Hoogduitsche letterkunde, om daarna te behandelen de literatuur in Duitschland die tijdgenoot is van de onze in de 12de tot en met de 15de eeuw. Men ziet dus dat de Duitsche geschiedschrijver van het *duzen* en *ihrzen* tot in oudere tijden kan teruggaan dan wij. Waar wij ons onderzoek eerst kunnen beginnen bij ± 1175, en daarmede plotseling gezet worden midden in een toestand die reeds voor een groot deel zijn beslag heeft gekregen, kan de Duitscher de wording van dien toestand van het begin af gadeslaan. Ons rest dus bij gebrek aan gegevens niets anders dan te vermoeden — en met grond te vermoeden — dat wat voor het Duitsche *duzen* en *ihrzen* geldt in 't algemeen ook van het Nederlandsche *du*- en *ghi*-gebruik gezegd kan worden, en zoo is dus het

eerste gedeelte van Ehrismann's werk ook de grondslag voor ons Nederlandsch gebruik van 2^{den} persoon singularis en pluralis.

De tweede reden waarom ik Ehrismann's werk hier zoo breed uiteenzet is deze, dat men ook zonder dat ik er steeds naar verwijs, eenerzijds de overeenkomst, anderzijds het verschil tusschen dezelfde of gelijksoortige Middelhoogduitsche en Middelnederlandsche geschriften zal kunnen zien.

Volge thans de hoofdinhoud van Ehrismann's boek.

DE LATIJNSCHE „ANREDEFORMEN”.

I. VAN DEN LAAT-ROMEINSCHEN TIJD TOT OP KAREL DEN GROOTE.

Jacob Grimm is de eerste geweest, die gezien heeft dat het pluralis-gebruik in plaats van dat van het enkelvoud begonnen is met den eersten persoon, en dat reeds in het Latijn van den Romeinschen Keizertijd: den *pluralis modestiae*, waarvan de benaming doorzichtig genoeg is, en den *pluralis societatis* van schrijvers (die hunne lezers mee inbegrepen) vindt men reeds in het classieke Latijn.

Gordianus III (238—244) gebruikte het eerst in officieele stukken *wij* van zichzelf. De latere keizers volgden dit voorbeeld. Doch van hen was dit zoo vreemd niet, omdat zij vaak met een of twee anderen tegelijk regeerden. Hierin hebben wij te zien den oorsprong van den *pluralis majestatis*. Oorspronkelijk is dus de *pluralis majestatis* eigenlijk *pluralis societatis*: werkelijke *pluralis majestatis* is hij pas geworden toen langzamerhand het begrip van een *societas* vergeten werd.

Eerder nog dan bij de Romeinsche keizers vinden we den *pluralis (societatis)* in de omzendbrieven van de Romeinsche bisschoppen, geestelijke hoofden dus, die uit naam der gansche broederschap aan de gemeente schreven. Maar aangezien de afzender ook wel eens iets van zich zelf

moest zeggen, zien we hier al afwisselend gebruik van 1sten persoon sing. en plur.

Het spreken van zich zelf in het meervoud lokte een antwoord in het meervoud uit: terstond na den *plur. maj.* vinden we ook den *plur. reverentiae (appellationis)*, d. w. z. *vos* i. p. v. *tu* tot den aangesproken persoon. In de brieven, aan bisschoppen gericht, was de omgeving van den bisschop mee inbegrepen. Toch was wel eens iets voor den geadresseerde alleen bestemd, en in dat geval vinden we ook in deze brieven reeds *vos* en *tu* door elkaar.

Spodig werd het pluraal-gebruik, dat dus oorspronkelijk nog wel zin had (*societatis*), mode, en vooral ook bevorderd door de rhetorica.

a. *Geschriften van privaten aard.* Avitus (Mon. Germ., auct. ant. VI, 2) gebruikt steeds den pluralis wanneer hij spreekt tot de vorsten (Gundobald, Sigismund, Chlodowech); ook tot de bisschoppen en hooge ambtenaren.

Den singularis gebruikt hij slechts een paar maal wanneer hij zich wendt tot Apollinaris (doch pluraal-vormen er doorheen). Van zichzelf sprekend gebruikt hij den 1sten persoon sing.

Venantius Fortunatus (Mon. Germ., auct. ant. IV, 1) gebruikt in zijn lofgedichten op de koningen *tu*, in gedichten van particulieren aard (gelukwenschen, dichterlijke brieven enz.) *tu* en *vos* door elkaar enz.

b. *Officieele bescheiden.* Cassiodorus (Mon. Germ., auct. ant. XII) bedient zich, tot vorsten sprekend, van den *plur. rever.*; tot anderen meest van het enkelvoudspronomen; ook treffen we *tu* en *vos* door elkaar aan. In de oorkonden van de Franken-koningen vinden we den *plur. maj.*, doch met veel uitzonderingen; in de brieven van die koningen *plur. maj.* en *plur. rever.* In andere Frankische stukken (verkoop-acten enz.) zien we hooggeplaatsten zich tot laaggeplaatsten wenden met *nos . . . te*. In de Bourgondische

wetten wordt de *plur. maj.* van de zijde der koningen gebezigd.

c. *Geschiedschrijvers.* Jordanes gebruikt in de voorrede van zijn geschiedenis der Goten, tot zijn vriend sprekend, het enkelvoudspronomen; in de voorrede van zijn Rom. geschiedenis tot een anderen vriend *tu* en *vos* door elkaar. Van zich zelf spreekt hij met *ego* en *nos*. Dus verwarring. Ook bij Procopius *tu* en *vos* door elkaar.

In de werken van Gregorius van Tours is regelmatig *tu* het voornaamwoord voor het enkelvoud, *vos* dat voor het meervoud. Bij hem vinden we ook het gebruik dat iemand wordt toegesproken met één van zijn titels, waarop dus de 3de persoon sing. volgt.

Doch in dit alles hebben we slechts gegevens voor het gebruik in de geschreven taal. Hoe was de toestand in de gesproken taal? Vermoedelijk kende deze in dien tijd nog geen ander gebruik dan dat van *tu* in het enkel- en *vos* in het meervoud.

II. VAN KAREL DEN GROOTE TOT HET EINDE VAN HET OUDHOOGDUITSCH TJDVAK.

Wat onder de Merovingen gewoonte was geworden hebben de Karolingen onveranderd overgenomen. Karel zelf gebruikt in brieven, van zich zelf sprekende, meestal *nos*; maar de aangesproken persoon krijgt wel eens *tu*. Alcuin durft (in brieven) Karel wel eens met *tu* aanspreken. *Tu* dus als de stemming hartelijker wordt (vriendelijke raadgevingen, wenschen enz.) Ook vinden we de gewoonte uit den Merovingischen tijd hier terug, om in gedichten vorstelijke personen en wie ook met *tu* aan te spreken.

Paulus Diaconus en de „Monnik van Sint Gallen” laten de personen die zij sprekend invoeren *tu* of *vos* gebruiken, naar gelang van den meer of minder hoogen stand van de aangesprokenen.

In het begin van de 12de eeuw krijgen we brievenverzamelingen. Op 't einde der 11de eeuw vinden we al brieven-modellen: voorschriften voor het schrijven van een goeden brief. Met geen enkel woord wordt hierin gesproken van een door elkaar gebruiken van *tu* en *vos*, wat ook in de modellen van brieven zelden voortkomt. We mogen dus wel aannemen dat dit door elkaar gebruiken toen al niet meer gewoon was.

Al deze Latijnsche werken moesten geraadpleegd worden zoolang de Duitsche ons nog niets gaven. Dit begint ± 1150. Nog eens samenvattend komt Ehrismann tot de slotsom dat we niet kunnen opmaken wat regel was in de gesproken taal. Bij de verschillende schrijvers hebben we een verschillend gebruik aangetroffen. Dit kan geen getrouw beeld zijn van de werkelijkheid. Één ding alleen staat vast: in Duitschland heeft de *pluralis majestatis* (1ste persoon) geen ingang gevonden in het spreekgebruik, de *pluralis reverentiae* (2de persoon) wel.

DE DUITSCHE „ANREDEFORMEN”.

I. DE OUDHOOGDUITSCH TĪJD.

De Oudhoogduitsche literatuur is eigenlijk slechts een aanhangsel van de Latijnsche: slechts weinig geschriften staan niet onder den invloed van Latijnsche zede, gewoonte en spraakgebruik. In den *Waltharius* komt duidelijk uit dat in Ekkehard's schatting het hof van Etzel hooger staat dan dat van Gunther: Etzel wordt door zijn omgeving met *vos*, Gunther door de zijne met *tu* aangesproken. Nu is in dit *tu*-gebruik op zichzelf wel geen minachting te zoeken — Ekkehard volgde hierin het gewone gebruik van het Germaansche heldenlied — maar in dit geval is het door hem toch wel met opzet gekozen om de minderwaardigheid van den met minachting behandelde Frankenkoning aan te duiden.

Op heel andere stilistische grondslagen berust het aanspreekgebruik in den *Ruodlieb*: hier vinden we den classiek-idealistischen stijl, in den *Waltharius* den modern-realistischen. Ruodlieb en de koning zeggen *tu* tot elkaar. Ook aan 't hof is *tu* het gangbare pronomen. Tot lagere sprekend bedient Ruodlieb zich van het toenmalig gebruik en wisselt derhalve *tu* met *vos* af, al naar gelang van het meer of minder aanzienlijk-zijn van den toegesprokene. Hier dus: *tu* aan 't hof, *vos* (en *tu*) in de boerenwoning; juist andersom dan in den *Waltharius*.

Otfrid, in de opdracht van zijn werk aan Liutbert, gebruikt *ego . . . . vos*. (Hetzelfde doet Notker in de opdracht van zijn werk aan Hugo von Sitten). De brief van Otfrid aan bisschop Salomo van Constanz is het oudste voorbeeld van gebruikmaking van den *plur. rev.* in het Duitsch. Otfrid gebruikt in dit schrijven *ir*, waarschijnlijk niet alleen als nabootsing van den Romeinschen curiaal-stijl, maar ook omdat *du* „volkstümlich” was, en in dit geval dus voor Otfrid, die op eerbiedigen toon wilde spreken, minder geschikt. Hij moest dus wel zijn toevlucht nemen tot den *pluralis reverentiae*.

De „*altdeutsche Gespräche*”, die in den vorm van vraag en antwoord geschreven zijn en de verkeersvormen van het dagelijksch leven weergeven, doen ons van alle Oudhoogduitsche geschriften wel de gewichtigste gegevens aan de hand voor het gebruik der aanspreekvormen. Enkelvoud en meervoud komen voor: gelijken *duzen* elkaar, de mindere wordt door den meerdere *gedust*, de heer wordt *geihrat* enz.

In de 10de eeuw was de pluralis voor den aangesproken persoon vermoedelijk al gangbaar in Deutschland.

II. DE VROEG-MIDDELHOOGDUITSCH E TIJD.

In het *Annolied* (vs. 467 vlgg.), dat van ± 1080 dateert, vinden we den legendarischen oorsprong van het *ihrzen*

meegedeeld: Caesar zou voor het eerst zoo aangesproken zijn na zijne overwinning op Pompejus, omdat hij toen zoovele waardigheden in zich vereenigde.

In de geestelijke literatuur komt *ihrzen* niet dan bij uitzondering voor: het gezag van den Bijbel is hiervan de oorzaak. Eerst langzamerhand komt op het gebruik van *ihr* tot den biechtvader in de biechtformulieren.

Dan volgt de beschrijving van het *duzen* en *ihrzen* in het *Rolandslied*, in de *Keizerkroniek*, in *Karel de Groot*e en *Paus Leo*, in *Lamprecht's Alexander*.

Over het *Rolandslied* het volgende. *Duzen* is hier regel. Slechts op 6 plaatsen is *du* vervangen door *ihr*. (Karel tot bisschop Johannes 1268 vlgg.; Roland tot Ganelon 1471 vlgg.; Karel tot Ganelon 2975 vlgg.; Roland tot Olivier 5576 vlgg.; Ganelon tot Marsilie (*du* en *ihr* beide) 2417 vlgg.; Brechmunda tot Karel (*du* en *ihr* beide) 8646 vlgg.) Dit *ihrzen* is in de meeste gevallen gevolg van stemming: van eerbied (Karel tegenover bisschop Johannes), van ontzetting (Karel tegenover Ganelon), van zacht verwijt (Roland tot Olivier.) *Ihr* is dus op deze plaatsen wel met opzet door den bewerker gekozen om de stemmingen weer te geven. Toch is dit gebruik willekeurig te noemen, omdat de auteur te weinig tot dit hulpmiddel zijn toevlucht heeft genomen, terwijl er bij de vaak hartstochtelijke gesprekken gelegenheid te over was om van dien hartstocht te doen blijken mede door andere pronomina aan te wenden. Aan den anderen kant is dit zeldzaam voorkomende *ihr* weer teekenend voor den stijl van de oude Middelhoogduitsche eposdichters.

De aanspreekvormen in het Oudfransche *Rolandslied* ¹⁾

1) Over de aanspreekvormen in den Franschen *Chanson de Roland* spreekt Mussafia in *Zeitschr. f. roman. Philologie* 4, 109—113. Ter vergelijking zoowel met de Duitsche bewerking hierboven als met de Nederlandsche (zie beneden het hoofdstuk over de romanliteratuur), geef ik een kort over-

staan in juist omgekeerde verhouding tot die in het Duitsche gedicht, want hier is *ihrzen* regel, *dusen* uitzondering, hoewel de *tu*-gevallen in 't Fransch vaker voorkomen, dan de *ihr*-gevallen in het Duitsch. De afwijkingen komen in de beide gedichten niet op overeenkomstige plaatsen voor;

zicht van het door Mussafia meegedeelde, in 't bijzonder van die toestanden en verhoudingen in het Fransche gedicht geteekend, die overeenstemming met, of afwijking van overeenkomstige gevallen in de Nederlandsche bewerking vertoonen. In zeven verschillende gevallen komt het gebruik van *tu* en *vos* door elkaar voor; ik noem hiervan 1° de plaatsen waar Roland zijn zwaard toespreekt (hij doet dit eenmaal met het meervoudspron., eenmaal met het enkelyoudspron. en eenmaal met *tu* en *vos* door elkaar), 2° Roland's klacht bij Olivier's lijk.

Om nu de verschillen van natie, stand enz., die den doorslag geven bij de keuze van de pronomina waarmee men iemand aanspreekt, goed te doen uitkomen, worden de volgende afdeelingen en onderafdeelingen gemaakt.

A. Christenen onder elkander.

a. Vorst tot onderdaan.

Karel gebruikt tot Franschen sprekend, bijna uitsluitend *vos*; *tu* slechts tot den dooden Roland en tot zeer ondergeschikte bedienden.

b. Onderdaan tot vorst.

Alle Franschen zeggen tot Karel *vos*.

c. Onderdanen onder elkander.

Meestal *vos*. Roland tot Olivier eenmaal *tu* in opgewonden toestand,

Ganelon tot Roland, boos, *tu*, waarop Roland met *vos* antwoordt.

B. Heidenen onder elkander.

(Bij gebrek aan gegevens in de Nederlandsche bewerking die zich met overeenkomstige Fransche laten vergelijken, ga ik hierop niet verder in.)

C. Christenen en Heidenen.

a. Christenen tot Heidenen.

In 't begin van een gevecht meestal *vos*, bij toenemende verbittering *tu*.

b. Heidenen tot Christenen.

Twee gevallen; in deze wordt *vos* gebruikt. (De verzen 503—505 van de Nederlandsche bewerking, waarin de Saraccen Galifer tot Olivier spreekt met *du* en *ghi*, worden niet teruggevonden in het Fransche gedicht.)

D. Bovernaardsche wezens.

a. Engelen tot Karel altijd *tu*.

b. God aanroepend gebruiken Karel en Roland den 2^{den} persoon sing.

c. De heidenen zeggen tot Mahomed *tu*, Bramimonde echter *vos*.

E. Personificaties.

a. Zoowel het vijandelijke als het eigen land en de eigen stad worden getutoeyerd (één uitzondering).

b. Ganelon zegt tot zijn zwaard *vos* (Hoe Roland zijn zwaard toespreekt, zie boven).

slechts in het tooneel tusschen Ganelon en Roland (1471 vlgg.), één van de weinige plaatsen waar het Duitsche gedicht *ihr* heeft, heeft het Oudfransche *tu* (Ganelon tot Roland.)

Uit alles blijkt dat Pfaff Konrad, de Duitsche bewerker van dit gedicht, in het gebruik der aanspreekvormen geheel onafhankelijk van zijn Fransch model gewerkt heeft, en dat hij eenvoudig van wat in de Duitsche epiek dier dagen gewoonte was niet is afgeweken. En die gewoonte was: *duzen* met een slechts hier en daar vrij willckeurig voorkomend *ihr* om de stemming der sprckenden aan te geven, of om aan de eischen der hoofsche etiquette te voldoen.

In *König Rother* (dat het best te vergelijken is met een gedicht als *Van den bere Wisselau*) zijn, niettegenstaande de vele uitzonderingen toch regels vast te stellen: laaggeplaatsten zeggen tot hoogergeplaatsten *ihr*, gelijken gebruiken gelijke aanspreekvormen tot elkaar, hoogergeplaatsten *duzen* laaggeplaatsten. De keus van de aanspreekvormen kan in 't algemeen vaak afhangen van de stemming. In grove trekken kan men er dit van zeggen: worden de woorden van een der sprekenden niet beheerscht door een bijzonderen gemoedstoestand, wordt er een alledaagsch gesprek gevoerd, dan is *ihrzen* eenvoudig een uitdrukking van beleefdheid, *duzen* van vertrouwelijkhed. Is er echter stemming in 't spel, dan kan het beleefde *ihr* een „fernstellendes” worden, en verwijdering, verdriet of boosheid te kennen geven, het vertrouwelijke *du* daarentegen kan een vernederend, een spot, toorn of verachting weergevend *du* worden. 1)

Voor het *du-ihr*-gebruik bestaan dus twee grondslagen: ceremonieel of stemming. *König Rother* is het eerste Duitsche gedicht, waarin de oude Middelhoogduitsche

1) Vgl. voor het Fransch, blz. 26.

epische aanspreekstijl zuiver uitkomt. Deze stijl wordt gevormd door verschillende elementen. 1°. Door het Germaansche aanspreekgebruik (in het enkelvoud tot wie(n) ook: *du*). 2°. Door het laat-romeinsch beleefd gebruik (*plur. rev.* en *du* en *ihr* door elkaar.) Met dit laatste gebruik kwam de gewoonte op om met verschil van pronomen verschil van stand aan te duiden, zoodat *ihr*, aanvankelijk slechts gebruikt bij het aanspreken van vorsten, ook wel van ouders, weldra ook in de lagere kringen, b.v. onder burgers en kooplieden, beleefde, standsverschil aanduidende vorm werd. Wanneer men nu aanneemt, dat het gewone gebruik in het werkelijke leven was dat hooggeplaatsten *geihrt* werden, dan kan men dat Germaansche gebruik, volgens hetwelk ook vorsten *geduzt* worden, niet anders beschouwen dan als een idealistisch, eigenlijk alleen dichtertlijk gebruik, terwijl daarentegen het *ihrzen* onder menschen als burgers en kooplieden, als inderdaad de werkelijkheid weergevend, moet beschouwd worden. Zoo alleen is ook te verklaren het anders ongewone *ihrzen* onder de reuzen, kluchtige volkstypen, die dus, het gebruik in hun stand niet verloochenend, als ze beleefd willen zijn, *ihrzen* 1). 3°. Door het classiek-bijbelsch gebruik (*du* voor 't enkelvoud, *ihr* voor het meervoud.)

Voegt men bij dit alles nu nog, wat boven gezegd is over ceremonieel en stemming, dan blijkt ten duidelijkste dat er voor de dichters groote vrijheid was in het gebruik der aanspreekpronomen, en dan wordt men vanzelf voorzichtig in het gebruik van het woord *willekeur*. Om billijk te blijven in ons oordeel is er slechts één weg: groepeeren van de stof, een leidend beginsel trachten te vinden in wat op het eerste gezicht verwarring lijkt.

Besproken worden dan nog *Salman und Morolf*, *Orendel*,

1) Vgl. het Fransche gebruik, blz. 28.

St. Oswald, Ernestus, bij welke alle het aanspreekgebruik in *König Rother* als maatstaf wordt aangelegd. Over *Salman und Morolf* lezen we: We moeten evenwel opmerken dat de hss. vaak *ihr* hebben, door den uitgever Vogt, daar waar de overgeleverde teksten het veroorloofden, in zijne uitgave in *du* veranderd. Nu is het weliswaar zeker dat de latere hss. de voorkeur gaven aan *ihr* en dit pronomen dan ook binnensmokkelden waar de grondtekst *du* had, maar aan den anderen kant moet men niet vergeten dat zoo'n snelle afwisseling van numerus later eerder verdwenen dan opnieuw ingevoerd is.

III. VAN DEN BLOEITIJD DER MIDDELHOOGDUITSCH E POËZIE TOT AAN DE HERVORMING.

Het Volksepos.

De voortbrengselen der nationale epische dichtkunst kan men deels brengen tot de „ritterlich-volkstümliche” richting, waarvan de beste vertegenwoordigers zijn *Nibelungen* en *Kudrun*; deels tot de „spielmännische”, in latere gedichten vertegenwoordigd. Deze beide richtingen openbaren zich ook in het gebruik der aanspreekpronomen. Het „spielmännische” type echter wint het ten slotte van het „ritterlich-volkstümliche” en vormt dan het eigenlijk „volkstümliche” type tegenover het hoofsche.

Aan de breede uiteenzetting van het aanspreekgebruik in de *Nibelungen*, die nu volgt, ontleenen we slechts deze merkwaardige mededeeling (IV, 219):

Brunhild en Gunther. Bij het begin van den kampstrijd (in Ísland) *dust* zij Gunther (461), overwonnen echter *ihrzt* zij (510). In het eerste gesprek na het huwelijk (619—623) gebruikt zij nu eens *du* (vertrouwelijk), dan *ihr* (gekrenkt); hoonend spreekt zij in den noodlottigen nacht den geboeiden echtgenoot met *ihr* aan (640), en dreigend bezigt zij in haar spreken tot Siegfrid (dien zij

voor Gunther houdt) *ihr* (666), maar verwisselt dat, nadat zij overwonnen is, met het smeekende *du*.

Men ziet het verschil in het gebruik der aanspreekpronomina bij den strijd op Ísland en bij dien in den huwelijksnacht: in het eerste geval *duste* Brunhild vóór het gevecht en *ihrste* nadat zij overwonnen was, in het tweede heeft juist het omgekeerde plaats.

Deze beide gevallen doen ons een uitstekend bewijs aan de hand voor de stelling dat het gebruik der aanspreekvormen slechts relatief is, d. w. z., dat men het verschillend gebruik dier vormen beoordeelen moet naar de verhouding waarin spreker en aangesprokene tot elkaar stonden, toen het gesprek begon. Zóó kan *du* sympathie zoowel als antipathie aanduiden, en zóó kan in het eene geval *ihr* een teeken van onderdanigheidsgevoel zijn, in een ander geval *du*.

Aanspraak in den derden persoon komt in de *Nibelungen* een paar maal voor als welkomstgroet.

Den inhoud van de zeer uitvoerige opmerkingen over de aanspreekvormen in het *Nibelungenlied* samenvattend in een enkel woord — breede uiteenzetting is onnoodig omdat bij het ten eenenmale ontbreken van epische dichtwerken in onze Nederlandsche letterkunde op parallelie noch op afwijking van het Hoogduitsche gebruik kan gewezen worden — komen we tot de slotsom dat in dit epos het gebruik van *ihr* dat van *du* overtreft.

Hierna volgt de beschrijving van de pronomina in *Kudrun*, met dit slot: de aanspreekvormen in de *Nibelungen* vormen een type van een uit de vereeniging van hoofsche en „volkstümliche” elementen opgebouwden stijl, in *Kudrun* daarentegen is een sterke neiging naar het „volkstümliche” op te merken, en de beide uitersten vinden we in *Biterolf* te eener en *Ortnit* te anderer zijde: daar uitsluitend hoofsch gebruik (*ihr*), hier een ideaal-„volkstümlich” *du*, beter uit-

gedrukt nog: een gewild teruggaan tot het archaïstische, ideaal-„volkstümliche” *du*.

Dan passeeren achtereenvolgens de revue *Alpharts tot, Wolfdietrich, Rosengarten, Laurin, Dietrichs Flucht, Rabenschlacht* en *Virginal*, die allen of tot het *Biterolf*- of tot het *Ortnit*-type terug te brengen zijn. In *Dietrichs Flucht* (cinde veertiende eeuw) deze merkwaardige plaats (5040—'44): Helche zegt tot Dietrich: „Er (Etsel) hât lange gewünscht dîn. Dir sol daz niht zorn sîn, daz ich dir dû spriche: daran ich nicht zebriche dehein mîn êre noch mîn zuht, wan du hât her zuo mir vluht.” In de *Rabenschlacht* wordt Maria *geihrt*: dat is in het Duitsch ongewoon, „denn an die heiligen Personen wendet man sich ohne Zeremonie mit einfachem *du*”.

Het hoofsche epos.

„Der hōfische Anredestil ist in seinen Grundlagen verschieden von dem des volkstümlichen Epos, denn während dieser aus einer Verschmelzung der germanischen Weise des Duzens mit dem spätrömischen Kurialstil hervorging, der Du und Ihr je nach den Standesverhältnissen vorschrieb, ist der hōfische Stil eine aus Frankreich herübergenommene Verkehrsform, die im wesentlichen auf dem lateinischen Kurialstil allein beruht.” (V, 127).

Volgt de beschrijving van het gebruik der 2de persoonsvoornaamwoorden in Eilharts *Tristrant*, in Veldeke's *Eneide* en *St. Servatius-legende*¹⁾, in de werken van Hartmann von Aue, Wolfram von Eschenbach, Gotfrid von Strassburg. Ideaal fijne vormen vinden we in de romans van Hartmann; hij heeft, bovenal in den *Iwein*, het voorbeeld gegeven van het gebruik van uiterst beschaafde en beleefde vormen bij het aanspreken van iemand. „Hartmann, Wolfram und Gotfrid haben, wie den epischen Stil überhaupt,

1) Zie over deze beide werken het hoofdstuk: Heinric van Veldeke.

so auch den der Anrede für die Folgezeit festgelegt. Die Grundzüge der höfischen Anrede sind in allen ihren Epen gleich, aber doch besteht ein Unterschied in der strengeren oder freieren Anwendung der Prinzipien" (V, 155). Hierna komen Ulrich von Zatzikhoven's *Lanzelet*, Wirnt's *Wigalois* enz.

Wat de Didaktiek betreft, Freidank, Winsbeke, Cato, „der welsche Gast", de preeken, vormen de voornaamste literatuur voor het „Pronomen der Lehre und des Gesetzes". J. Grimm heeft in zijn werk over den „Personenwechsel" (s. 275) reeds over de verschillende manieren van aanspreken in de didactische poëzie gesproken, en te dier plaatse vier typen vastgesteld, (waarvan wij de twee laatste, als op ons onderwerp niet rechtstreeks betrekking hebbend, weglaten). De beide eerste zijn: 1. de tweede persoon singularis, b.v. *sun, inneclliche minne got* (Winsbeke 2,1) *sun merke* (3,1) *sun du solt wizzen* (17,1) *sun ich gesage dir* (15,1) enz. 2. de tweede persoon pluralis; deze komt zeer dikwijls in preeken voor. (Zie beneden blz. 46.) Deze beide typen vinden we zoowel in de „leeren" van Winsbeke en Cato als in de preek.

Onderscheid is er tusschen de aanspreekvormen in het *Passional* en de *Marialegenden* (in de verzameling van Pfeiffer). In de groote verzameling legenden, die het *Passional* vormen, en die grootendeels oudchristelijke geschiedenissen van heiligen zijn, heeft *du* verreweg de overhand, terwijl de hier en daar voorkomende pluraalvormen hun oorsprong niet te danken hebben aan zucht tot beleefdheid, doch waarschijnlijk meer toevallig en onwillekeurig den schrijver uit de pen geglipt zijn; misschien heeft ook hier en daar een vreemd voorbeeld meegewerkt. De *Marialegenden* daarentegen zijn grootendeels schepingen van den middeleeuwschen tijdgeest, geboren uit middeleeuwsch geloof en middeleeuwsche denkwijze; en

daar zij nu bovendien een meer novellistisch dan legendarisch karakter hebben, zijn ook de verkeersvormen der menschen in die verhalen in overeenstemming met zeden en gewoonten van den tijd van hun ontstaan ¹⁾.

Wat de aanspreekvormen in het geestelijk drama betreft, regel is dat in die gesprekken, die letterlijk aan den Bijbel ontleend zijn, het bijbelsche *du* blijft, terwijl daarentegen de latere uitbreidingen, waarin niet de wijding van het Godswoord was, waarbij men dus ook, om zoo te zeggen, de handen vrij had, heel dikwijls de gewone aanspreekvormen van de alledaagsche werkelijkheid vertoonen. *Ihrzen* hooren we dus dikwijls de drie Koningen en de Joden tot Herodes, Pilatus, Kajafas. Maar toch ook de gebeurtenissen uit de heilige geschiedenis zelf werden dikwijls met zulk een levendige deelneming van de zijde van den auteur medegedeeld, dat hij ze in naïeve verwarring, als gebeurtenissen uit het dagelijksch leven beschreef. Zoo kan zelfs Maria door Jozef *geihrt* worden: *Frow, ich wen, das hint sind fierzig tag, das iuer kind geboren ward.* (Mone, *Schauspiele des M. A.* 1, 173, 43.)

God, Jezus en de heilige personen worden dus gewoonlijk *gedust* ²⁾. Uitzonderingen zooals de bovengenoemde komen zelden voor.

De manier van aanspreken in de preek „bildet ein Gebiet für sich, das von jenem der gesellschaftlichen Anrede, die in der Dichtkunst zur Darstellung gelangt, getrennt ist.” Ook hier vindt men verschillend gebruik bij verschillende predikers. Ruime keuze van persoon en numerus staat tot hunne beschikking, want zij kunnen zoowel den 2^{den} en 3^{den} persoon singularis als den 1sten, 2^{den} en 3^{den} persoon pluralis gebruiken. Den tweeden persoon pluralis treffen we aan in inleidingen b.v.: *daz wellen wir in sagen*, of bij een bevel dat ter-

1) Vgl. voor het aanspreken van Maria in het Fransch blz. 27.

2) Vgl. hiervoor het Fransche gebruik, blz. 27.

stond opgevolgd moet worden: *nu bittet unsern herrn* enz. De 2de persoon singularis is meer op zijn plaats in het didactische deel van de preek, bij vermaningen en dergelijke, b.v. *wan als wénic als dū dich vor dem tōde verbergen maht . . . unde dū maht dich doch niemer verbergen; sich nu, mensche; nu hōre sailiger mensch* enz. (Grieshaber's *Pred.* 2,27) Deze vormen ontmoeten we later ook in de taal van de school en van de spraakkunsten. Een zeer gebruikelijke uitdrukking was (ook zeker wel in het dagelijksch leven) de Imperativus: *merk(e)*, *merket*, enkelvoud en meervoud beide zonder onderscheid door elkaar gebruikt.

Besloten wordt dit hoofdstuk met de bespreking van het *du-ihr*-gebruik in de werken van Konrad von Würzburg, Berthold von Holle, der Pleier, Ulrich von Türheim, Heinrich von Freiberg, Ulrich von dem Türlein enz. Heinrich von Freiberg, die een vervolg maakte op den Tristanroman en die buitengewoon nauwkeurig is in het gebruik der aanspreekpronomina, heeft toch eenmaal, uit rijmnood, in een met *ihr* gevoerd gesprek den vorm *dir* (: *mir*) gebruikt (1043). Trouwens, „Wechsel aus Reimbequemlichkeit” moge bij de Duitsche dichters niet zoo ontzettend vaak voorkomen als bij de Nederlandsche, ook zij grijpen toch soms dankbaar naar het in den nood helpende *du* (b.v. in de jongere bewerking van *Titirel* 2467, 2 f.)

„Novellen und Schwänke.”

„Für die Anrede gelten auch im Verkehr der nicht ritterlichen Klassen dieselben Grundsätze wie in der höfischen Dichtung, indem das Rangverhältnis den Typus bestimmt. Demnach duzt z. B. der Bauer den Knecht und wird gehrzt, ebenso steht es zwischen dem reicherem und dem ärmern Kaufmann” enz. (V, 181/182).

Het treffendst heeft Wernher der Gärtner het boerenleven geteekend in zijn *Meier Helmbrecht*. De schrijver

van *Seifrid Helbling* schetst de ijdelheid der parvenu's in hun wensch om *gehrzt* te worden. (VIII, 416—448). Hij geeft bij die gelegenheid ook de bekende verklaring van het *ihrzen*, die we reeds in het *Annolied* hebben aange troffen: in oude tijden heeft keizer Julius den Duitscher, de eer verleend *dass sie ir ubergenöz hieszen ir*. Hierop laat deze schrijver volgen een logische ontwikkeling van het ontstaan van het *ihrzen*, om ten slotte te eindigen met de woorden: en nu zijn de menschen zóó op dat *ihr* gesteld, „daz ich keinen duze, der kettenhandschuhe an hat.”

Dan de mededeeling hoe het gebruik der aanspreek-pronomen is in de werken van der Stricker, van Herrant von Wildonie, in den *Reinhart Fuchs* ten slotte. Met de bespreking hiervan gaan we even terug naar de 12de eeuw. Reeds in dezen eersteling „der deutschen Tierdichtung” werken de aanspreekvormen mede om het handelend optreden der dieren geheel te doen lijken op het doen en laten van menschen, en om zodoende den waan te versterken alsof men werkelijk met menschen te doen had. De wijze van aanspreken is die welke men ook in de speelmanspoëzie vindt: snelle numerusverandering, soms in een en denzelfden zin, en een niet zorgvuldig volgehouden uitbeelding der typen. En toch is in dit alles één streven waar te nemen: het verschillend gebruik van *ihr* en *du* geheel te laten beheerscht worden door de verschillen in stand, een begrijpelijk streven bij een dichter die een dierenmaatschappij schildert, die volkomen het feodale stelsel dier dagen vertegenwoordigt. Daarom mag de leeuw als koning alle andere dieren *duzen* (een van hoogachting getuigend *ihr* gebruikt hij tot den arts Reinaert: *meister, daz iu got lönen sol, ir hât mir gearzattet wol*, 2078), terwijl hij zelf met het van eerbied getuigenis aflegend *ihr* of met het patriarchale *du* wordt aangesproken. Op hem volgt in waardigheid Bruun, zijn Kapelaan. Deze wordt

door Reinaert, wanneer ook, *geihrst*, terwijl hij zelf steeds *dust*. Ook Isengrim neemt een hooge plaats in: immers niet alleen spreekt Künin de los hem met het beleefdheidspronomen aan, maar ook Reinaert gebruikt in zijn spreken tot hem naast den singularis vaak den pluralis, terwijl omgekeerd Isengrim zoowel Künin als Reinaert *dust*, en slechts een heel enkele maal den laatste zeer beleefd *ihrst* (454). De andere dieren spreken elkaar op enkele uitzonderingen na meest alle met *du* aan. Reinaert vooral laat de aanspreekvormen mee een rol spelen, wanneer hij bezig is diegenen die het slachtoffer zullen worden van zijn boosheid, te bedriegen. Zoo streelt hij b.v. door zeer eerbiedig te *ihrsen* de ijdelheid van den wolf: *got gebe iu, herre, guoten tac, swaz ir gebietet und ich mac iu gedienen und der vrouwen mîn, des solt ir beide gewis sîn*, (389), terwijl hij een andermaal met het in die rol passende *du* tegenover Isengrim den gelukzalige in den hemel speelt. De titels die, door een gelukkige keuze van den auteur, de kracht van de verschillende manieren van aanspreken nog verhoogden, drukken nu eens vertrouwelijkheid uit: *gevater* (met sing. of plur.), *trûtneve mîn, trûtgeselle* enz., dan weer eerbied: *künec gewaltec und hêr, edel schrîbaere*.

Een tegenstelling met den levendigen en veelzeggenden dialoog in het dierenepos vormt de matte, nooit eenige verheffing toonende didactische stijl in de gesprekken uit de dierenfabelen van de 13de eeuw. Alleen Boner weet, ook door een gelukkig gebruik van titels, meer kleur bij te zetten aan de gesprekken in zijn fabels. Bij hem zijn ten opzichte van het gebruik der aanspreekvormen, wanneer tenminste geen andere beweegredenen zich machtiger doen gelden, kracht en grootte de beslissende factoren: de zwakke *ihrst*, de sterke *dust*. Maar wanneer de vos den raaf wil verschalken, door diens ijdelheid te streelen, *ihrst* hij hem; en het lam dat zich niet laat bedriegen

door den wolf en dezen wegzendt *dust*. Ook *ihrst* de vos spottend den kikvorsch, en *dust*, vertrouwelijkheid huichelend, den wolf.

De lyriek.

In het Middelhoogduitsche epos werd elke stof, ook al was zij aan de klassieke oudheid ontleend, in een specifiek middel-eeuwsch Duitsch gewaad gestoken, de menschen zijn middel-eeuwsch Duitse menschen, hunne zeden en gewoonten die van den tijd waarin de dichter van het epos leefde. Derhalve stonden dus ook de etiquette en de daarmee verbondene wijze van aanspreken in het teeken van dien tijd. De lyriek echter heeft nooit deze belemmeringen behoeven te ondervinden, want de gewaarwordingen die het hart kent en ondervindt en die in het lied hun uitdrukking vinden zijn zuiver menschelijk en aan geen maatschappelijke vormen gebonden. Toch kan bij de eigenaardige opvatting van de minne als een toestand van een feodaal verplicht zijn tot het verleenen van diensten, het in het epos door rang en stand beheerschte onderscheid tusschen het gebruik van *sing.* en *plur.*, ook hier de wijze van aanspreken bepalen. Zoo kunnen dus minnenden elkaar zoowel *duzen* als *ihrzen*.¹⁾ In de *Schenk von Limburg* zegt deze: *einer frâget Whte nû, wâr umbe ich dich heisze dû? dast von rehter liebe; vrouwe, sprich, hab ich dâr an iender missesprochen, das lâz ungerochen, wan ich mac des lâzen niht, swaz dâr umbe mir geschihet: als herzeliche minne ich dich.* MSH. I, 133^a. Hier heeft de dichter zijn *du*-gebruik gemotiveerd: meestal geschiedt dit echter niet, en vindt de eene dichter *ihr*, de ander *du* meer op zijn plaats in het spreken tot de geliefde. De oudste minnezang kent slechts *duzen* (Kürenberg, Dietmar, Meinloh, Veldeke en Gutenberg); *ihr* voor 't eerst bij Johannsdorf; daarna komen beide

1) Zie voor het Fransch blz. 28.

vormen door elkaar voor (bij Morungen *du* en *ihr*, bij Hartmann *ihr*, bij Walther meer *du* dan *ihr*).

Wat de personificatie van de „minne” betreft kan men dezen regel vaststellen: zegt men eenvoudig „minne” dan volgt *du*, zegt men „frouwe minne” dan volgt natuurlijk *ihr*.

IV. DE VEERTIENDE EN VIJFTIENDE EEUW.

Het in den bloeitijd van de Middelhoogduitsche poëzie ontstaan gebruik der aanspreekvormen is langzamerhand vast geworden en geldt dan ook onveranderd voor de laatste tweehonderd jaren van de Middeleeuwen. Maar bovendien is er nu, omdat de literatuur langzamerhand gemeengoed is geworden ook van de lagere kringen der maatschappij, meer gelegenheid de gebruiken en gewoonten van de volksklasse gedurende de twee laatste eeuwen waar te nemen.

Toen de beambtenstaat den middeleeuwschen feudalen staat kwam vervangen, deed tegelijkertijd een nieuw lid van de familie der aanspreekvormen zijn intrede in de maatschappij, n.l. *Euer Gnade*, verbonden met den 3^{den} persoon sing. van het werkwoord.

Voor het onderzoek der aanspreekvormen zal het wenschelijk zijn in de literatuur, uit sociaal oogpunt, een scheiding te maken tusschen hoofsche en volksliteratuur.

a. Voortleven van de hoofsche poëzie.

Hans von Büchel (begin 15de eeuw) schetst ons de nieuwe toestanden aan het hof. De heeren in de omgeving van den vorst zijn niet meer de trotsche ridders en machtige vazallen van de 13de eeuw, maar hofbeambten, maarschalken, hofmeesters. Zij worden overeenkomstig hun positie van dienaar *gedust*, zooals ook al de dienstdoende hofbeambten van de 13de eeuw, terwijl zij den vorst *ihrzen*. Maar beter nog dan dit bewijst de nieuwe mode van den vorst met *Euer Gnade* aan te spreken, hoe het gevoel van onderdanigheid zich had uitgebreid.

Dat de *Prozaromans* voor een uitgezocht publiek bestemd zijn, bewijzen de aanspreekvormen: de prozabewerking van *Tristrant* b.v. heeft een veel meer uitgewerkt *ihrzen* dan het oorspronkelijk gedicht; de standsverschillen zijn nauwkeurig weergegeven door het aanwenden van verschillende pronomina van den tweeden persoon.

In de Minneallegorieën van de 14de en 15de eeuw hebben we te zien de eigenlijke voortzetting van de echt hoofsche poëzie uit den bloeitijd (idealiseering van de vrouw); we vinden hier zoowel *du* als *ihr*. Maar in de „Liebeslyrik” heeft het naïeve *du* het vormelijke *ihr* bijna geheel verdrongen.

b. Boerenliteratuur en Kluchten.

Wittenweilers Ring zou voor ons een uitnemend beeld van dien tijd zijn, ware de schildering niet zoo totaal in het vuile blijven steken. Toch is er nog veel uit te putten. Boeren b.v. *duzen* elkaar, behalve als ze iets tegen elkaar hebben. Maar ook in deze soort van literatuur heeft *Euer Gnade* zijn intocht gedaan.

Tegen het einde van de 15de eeuw werden, als gevolg van de vroeg-humanistische beweging, regels vastgesteld en voorbeelden gegeven voor het huiselijke en publieke leven; een en ander naar het voorbeeld van de Latijnsche kanselarijen der Middeleeuwen dat op zijn beurt weer zijn oorsprong vond in den laat-romeinschen curiaal-stijl. En deze etiquette-leer werd in de Duitsche taal uitgegeven als: „Formulare und teutsch Rhetorica”. In dit werk is de manier van aanspreken behandeld in het hoofdstuk *Von tutzen und irtzen*. Voor den Nederlander, die — gelukkig! — niet wijzen kan op iets dergelijks in zijne taal van dien tijd, zijn de typisch Duitsche manieren van dien tijd weinig belangrijk. Maar wie weten wil hoe geweldig overdreven de titulatuur toen was, zoodat b.v. een vader zijn gepromoveerden zoon anders aansprak dan vóór

diens promotie het geval was, of een vader en zoon uit den eersten stand zich van andere pronomina bedienden dan een vader en zoon uit den tweeden stand, die leze dat bij Ehrismann na (V, 206—210).

Bij het onderzoek der aanspreekvormen in Brieven moet men onderscheid maken tusschen publieke en private brieven. Een eigenaardigheid is het dat de Rijnsche („man darf nicht ‘mittelfränkisch’ oder ‘niederfränkisch’ sagen, weil die Titulierung nicht mit diesen Dialektgebieten zusammenfällt”) vorm *Euer Liefde(n)* in plaats van den Hoogduitschen *Euer Liebde(n)* ook in Opperduitschland in zwang gekomen, en later in „Hofstil” algemeen gebruikelijk geworden is. Dat in openbare brieven *wir* het heerschend pronomen is voor den eersten persoon, spreekt vanzelf; maar ook in de particuliere brieven is het sterk vertegenwoordigd.

Wat de Oorkonden betreft, de stijl hiervan wijkt niet af van dien der Latijnsche modellen.

Ehrismann heeft de Nederduitsche literatuur niet behandeld. De middeleeuwsche beschaving toch, en met haar de omgangsvormen, hebben uit het Hoogduitsche zuiden hun intocht gedaan in Nederduitschland. Door het ontbreken van literatuur uit dien tijd kunnen wij helaas niet nagaan hoe het beleefdheidspronomen zijn intocht gedaan heeft in het Nederduitsch en hoe het meer vrije speelmanstype langzamerhand heeft plaats gemaakt voor het meer vaste hoofsche. Uit de werken van Berthold von Holle, een schrijver die meer ouderwetsche aanspreekvormen gebruikt dan de gelyktijdig met hem levende Hoogduitsche kunstbroeders, kan men opmaken dat de tot volle ontplooiing gekomen hoofsche manier van aanspreken omstreeks het midden van de 13de eeuw in Nederduitschland nog niet overal zegevierend was binnengedrongen.

Het werk eindigt met de mededeeling van die plaatsen uit middeleeuwsche geschriften, waar de verba *dusen* en

ihren als zoodanig voorkomen. Het eerst vinden we *ihren*, en wel in het Annolied in den vorm *igizen* (*igi* is volgens Scherer een schrijfwijze voor *gi*; dus *igizen* = *gizen*; Massmann ziet geen suffix-*zen*, maar *-izen*; volgens hem is dus *igizen* = *giizen*, *giizen*). Pas later komt *duzen* voor: *duzen bieten* in Parz. 749, 29 en *duzenliche* Parz. 749, 22. *Wirzen*, *erzen* en *siesen* ontstaan eerst na de Middeleeuwen.

Dit overzicht van Ehrismann's studie besluit ik met onvertaald te geven het antwoord op de vraag, die hij zichzelf gesteld heeft: „geben unsere Quellen, vor allem geben die Poeten des Mittelalters diese Lebensäusserung getreu der Wirklichkeit entsprechend wieder? Sind sie, da sie doch mit so mancherlei Freiheit darüber verfügen konnten, glaubwürdige Zeugen?“

En dat antwoord luidt: „Man wird darauf antworten dürfen, dasz, wenn auch im Einzelfalle leicht der Dichter seiner eigenartigen Auffassung nachgeben mochte, doch die grosze Masse der Zeugnisse ein richtiges Bild zu gewinnen ermöglicht und dasz die Grundzüge, die ja im Vorhergehenden bei mehreren Gelegenheiten zusammengestellt wurden, der Wirklichkeit entsprachen. Das, was sie uns überliefert haben, gibt also innerhalb des zur Behandlung gelangenden Stoffes ein deutliches Bild von der Anrede, aber ein anderes ist es: in der Ueberlieferung ist das Bild nicht vollständig und nicht in allen Teilen gleichmäszig gezeichnet auf uns gekommen. Vor allem sind die Belege der früheren Zeit bis zur ritterlichen Dichtung, also bis zum Ende des 12. Jahrhunderts, zu spärlich und die dann einsetzende aristokratische Literatur berücksichtigt das Leben des Volkes zu wenig. Wir können deshalb über zwei wichtige Punkte etwas Genaues nicht sagen: einmal, wie weit reichte das Gebiet des Ihr gegen dasjenige des Du vor dem Ende des 12. Jahrhunderts, wie weitgehend und wie lange war der

formale Mischstil im Gebrauch? Und wir haben zweitens keinen klaren Einblick in den Entwicklungsgang, wie der spät-römische *Pluralis reverentiae* und die französische Hofsitte in das einfache Volk gedrungen sind. Wir können die Fortschritte dieser Bewegungen nicht verfolgen, wir können nur sagen, dass dieser Prozess nach den Gesetzen, oder, wenn man will, nach der Willkür der Mode vor sich ging. Denn die gesellschaftliche Form der Anrede ist eine Mode, und wie die Kleidertrachten, wenn die Herren sie abgelegt hatten, von den Bauern als Staatskleidung aufgenommen wurden, so wird auch die feine Verkehrsform der Anrede erst langsam von den oberen Klassen zu den untern gedrungen sein. Diesen Gang der Entwicklung können wir ja in unsern Tagen an lebenden Beispielen beobachten."

Hiermede zijn wij aan het einde gekomen van ons overzicht van hetgeen over dit onderwerp hetzij binnen hetzij buiten de grenzen van ons land is geschreven. Wij gaan thans over tot de beschouwing en, zoo mogelijk, de vaststelling van het *du-ghi*-gebruik in onze Middelnederlandsche letterkunde. We zullen daartoe, als boven vermeld, na het *du-ghi*-gebruik bij Veldeke en in de Speelmanspoëzie even aangestipt te hebben, achtereenvolgens behandelen het aanspreekgebruik in de *Romans*, daarna in het *Dierenepos* en den invloed van den Latijnschen Bijbel waarnemen in de Geestelijke literatuur. We zullen opmerken dat Maerlant's werken aan den eenen kant geen afwijking vertoonen van wat we vinden in romantische en geestelijke literatuur, maar dat Maerlant als dichter van didactische poëzie een nieuwe afdeling opent en het aanspreekgebruik in de *Didactiek* merkwaardig genoeg is om daarna afzonderlijk besproken te worden. Minder verscheidenheid in het *du-ghi*-gebruik zullen de hoofdstukken te zien geven waarin

de Sproken en Boerden en de Dramatische poëzie behandeld worden. De Rechtsliteratuur en de Lyrische poëzie vormen den overgang tot de zestiende eeuw. Het gebruik in Brieven en dat in het Friesch worden in aanhangsels behandeld, het eerste slechts ter wille der volledigheid: te weinig materiaal is er voorhanden om ook maar tot eenige zekerheid te komen, het tweede om de in de Inleiding (blz. 8 en 9) genoemde reden. Dan volgt een Grammaticisch overzicht der tweede persoons-pronomina en in een Slotoverzicht eindelijk worden de resultaten van het onderzoek naar het gebruik dier voornaamwoorden in de middel-eeuwsche literatuur in 't kort weergegeven.

III

HEINRIC VAN VELDEKE. ¹⁾

Sinte Servatius legende ± 1170. Eneïde ± 1174—±1190.

Niet om zijn grooten invloed op de Nederlandsche literatuur dier dagen — wij weten dat die zeer gering geweest is — wijden we aan de bespreking van Veldeke's werk een afzonderlijk hoofdstuk; maar we doen het eensdeels omdat hij de eerste ons bekende „Nederlander” geweest is, die in de landstaal geschreven heeft, en die oudste schrijver van Nederlandsche poëzie juist uit hoofde van

1) Over Veldeke als lyrisch dichter spreek ik in het hoofdstuk over de lyrische poëzie.

Zie over hem ook: C. Kraus, *Heinrich von Veldeke und die mittelhochdeutsche dichtersprache*, met Franck's critiek hierop in *ZfdA.* 43 (*Anzeiger* 26, 104—124).

Kraus heeft, op grond van een uiterst nauwkeurig onderzoek der rijmwoorden in de *Eneïde* en den *Servatius*, trachten te bewijzen dat Veldeke's streven in „erster linie darauf gerichtet war, reimwörter zu verwenden, die sich ins hd. übertragen liessen, ohne dass die reinheit des reims darunter zu leiden brauchte”.

Kraus heeft om dit te bewijzen Veldeke's rijmen vergeleken met die uit *Alexanders geesten*, *Carel ende Elegast*, *Leven van Sinte Kerstine*, *Floris ende Blancefloer*, *Merlijn*, *Reinaert*, *Renout van Montalbaen*, *Van den bere Wisselan* en *Slach van Woeronc*. Terecht heeft Franck er op gewezen dat van deze werken de helft Vlaamsche zijn, en dat van de overige slechts het *Leven van Sinte Kerstine* geschreven werd op een gebied min of meer in de nabijheid liggend van dat waar Veldeke thuisbehoorde, en dus alleen rechtstreeks te vergelijken is.

Voor zijne liederen zou Veldeke rijmwoorden gebruikt hebben die niet behoeften te voldoen aan den eisch, gemakkclijk in het Hoogduitsch te kunnen worden vertaald.

Zie voor de bij Veldeke voorkomende pronomina verder vooral: J. H. Kern, *Zur Sprache Veldekes* (in *Philologische Studien, Festschrift für Prof. Sievers*, 221—230).

zijn oudheid voor ons belangrijk is, anderdeels omdat hij door zijn geringen invloed op de literatuur na hem vrijwel alleen staat, en de bespreking van zijn werk moeilijk ergens anders een plaats kan vinden.

Kunnen wij het Ehrismann niet kwalijk nemen dat hij Veldeke om diens invloed op de Middelhoogduitsche poëzie, die wèl heel groot geweest is, een plaats geeft in het hoofdstuk: *Das höfische Epos*, te kras is het toch om, na al hetgeen Behaghel en anderen omtrent den dichter der *Eneide* en diens taal aan het licht hebben gebracht, eenvoudig maar te doen alsof men over een Hoogduitschen dichter spreekt, zonder dat het noodig geoordeeld werd er ook maar met een enkel woord melding van te maken, dat over den landaard van den dichter ook wel eens een andere meening verkondigd is. Drie bladzijden wijdt Ehrismann in zijn werk aan de bespreking dier *Eneide* (V, 133—135). Het voornaamste daarvan laten we hier volgen. Veldeke heeft met betrekking tot de aanspreekpronomen den modernhoofschen vorm ingevoerd. *Ihr*-gebruik heeft, omdat meest hooggeplaatste personen sprekend worden ingevoerd, de overhand; laaggeplaatsten zeggen *ihr* tot hooggeplaatsten, gelijken tot elkaar. *Du* wordt gebruikt door hoogereren, sprekende tot lageren. Kinderen zeggen tot hun ouders *ihr*, de ouders tot de kinderen *du*; de koningin in heftigen toorn tot haar man Latinus *du* (*met torne*, 4150), terwijl hij met *ihr* antwoordt (*Doe sprac getogenlike Latinus*, 4258). Waar personen uit de mythologie optreden is *du* regel (Eneas tot Sibille, 2759, Charon tot Eneas, 3118). In den brief, dien Lavinia aan Eneas schrijft, is de aanspraak in den derden persoon overgebracht. Zij schrijft dien brief *in skonen latine*, en Veldeke laat haar werkelijk de Latijnsche gewoonte in brieven volgen. In het Fransche origineel is dat niet het geval: daar is de indirecte rede gebruikt. Veldeke's gebruik van de aanspreekpronomen

staat niet onder invloed van dat in het Fransche origineel. In den Oudfranschen roman van Eneas is *tu* veel sterker vertegenwoordigd dan *vos*; dit laatste pronomen is vooral gebruikelijk in den omgang met vrouwen.

„Der Anredestil des afrz. Romans ist also noch der patriarchalische, volkstümliche, während Veldeke die modern-höfische Sitte eingeführt hat, offenbar unter Einflusz der zu seiner Zeit in den afrz. höfischen Epen herrschenden neuen Anredeweise.” (V. 135).

Vervolgens over de *Servatius-legende* sprekend zegt Ehrismann: „Im *Servatius* begegnen wenig Reden und, sehr bezeichnend, die Redeweise ist nicht höfisch wie in der *Enéide* mit der starken Benutzung des Plurals, auch nicht eigentlich spielmännisch mit übertriebener Verwendung des Mischstils, sondern volkstümlich mit herrschendem *Du* ohne strenge Verteilung der Numeri. Besonders in der Unterhaltung zwischen Herzog Gisebrecht und seiner Frau tritt der volksmässige Ton hervor durch den Mischstil II, 1905 (Piper¹) und den Anruf *vele herzelieve geselle*, 1923, *lieve geselle*, 1961, *mīne vele lieve minne*, 1980. Im *Servatius* gegenüber der *Enéide* haben wir das erste Beispiel, dasz ein und derselbe Verfasser in verschiedenen Dichtungen verschiedene Anrede-etiquette befolgt” (V, 135/136).

Tegen deze laatste zinsnede heb ik bezwaar. Aannemelijker en meer voor de hand liggend dunkt mij de volgende

1) Bedoeld wordt de uitgave van Prof. Piper in: „Deutsche National-Litteratur, Band IV: Höfische Epik”.

In 't voorbijgaan zij even gezegd dat Prof. Piper's aardrijkskundige kennis van ons land wat vluchtig is. Niettegenstaande hij zelf zegt dat met het St. Servatius-Klooster natuurlijk dat in Maastricht bedoeld wordt (blz. 60) en dat Veldeke in 't Maastrichtsche dialect dichtte, ziet hij het meermalen in den tekst voorkomende *Trecht* voor *Utrecht* aan. Zesmaal vond ik zoo in de korte inhoudsopgaven aan 't hoofd van elke bladzijde b.v. „Servaz in Utrecht” (blz. 107), „Ankunft in Utrecht” (160) enz.

verklaring van het verschillend *du-ghi*-gebruik in de *Servatius-legende* en in de *Eneïde*. Naar alle waarschijnlijkheid is Veldeke zijn dichterloopbaan, anders dan veel na hem komende auteurs, begonnen met de vertaling van het leven van den heiligen Servatius uit het Latijn. Hij heeft zijn origineel (de *Gesta pontificum Tungrensium, Trajectensium et Leodiensium*) vrijwel op den voet gevolgd (Zie Kalff, *Gesch. d. Ned. Lett.* I blz. 36). Daarentegen, toen Veldeke zijn *Eneïde* niet schreef, maar voltooide ($\pm$ 1190), was hij op gevorderden leeftijd, een dichter, die niet meer angstvallig zijn origineel letterlijk volgt en vertaalt, maar die het gelezen verhaal in zijn eigen taal, d. i. de taal van de hoofsche kringen waarin hij verkeerde, in eigen bewoordingen navertelt. (Zie ook Kalff, *Gesch. d. Ned. Lett.* I, blz. 38). Met deze beide feiten voor oogen is het zeker niet te gewaagd te zeggen, dat Veldeke in de *Servatius-legende* eenvoudig het gebruik van zijn Latijnsch origineel navolgt — *tu* voor het enkelvoud, *vos* voor het meervoud, het alleroorspronkelijkste gebruik, dat ook in de Vulgaat bewaard is — terwijl hij daarentegen in de *Eneïde* zichzelf durfde zijn en zijn eigen weg ging.

Het verschil tusschen Ehrismann's opvatting en de mijne komt dus, practisch, hierop neer, dat ik niet geloof aan het „befolgen” van tweeërlei „Anrede-etiquette” maar in de aanspreekvormen in de *Servatius-legende* een slaafs navolgen zie van een geschreven Latijnsch origineel, waaraan dus weinig waarde te hechten is, in de tweede persoonspronomen in de *Eneïde* daarentegen inderdaad Veldeke's eigen werk.

De *Servatius* is nagenoeg geheel in *du*-stijl geschreven. De uitzonderingen zijn nogal zonderling. Ik kan ze niet anders verklaren (als ten minste het zeer veel jongere hs. van het midden der 15de eeuw geen schuld heeft) dan door aan te nemen dat den edelman Veldeke, die tegelijkertijd

op een of andere wijze aan den geestelijken stand verbonden was, de hoofdsche aanspreekvormen van de kringen, waarin hij dagelijks verkeerde, zoo in 't hoofd zaten, dat zij hem wel eens parten speelden, zoodat het hem niet uit de pen wilde den eenen bisschop tot den anderen *du* te laten zeggen (I, 1499 uitg. Bormans). Hertog Gisebrecht's vrouw spreekt haar man met *du* en *ghi* door elkaar aan (II, 1917/19), de hertog zijn vrouw met *ghi* (II, 1976—1989). Tusschen den geest van een gestorven jongeling en diens zuster wordt een gesprek gevoerd (II, 2696—2865); zij zegt *du*, hij, in een lang verhaal, voortdurend *ghi*; daarop zij weer *du*, waarop ook hij met *du* antwoordt.

Overigens worden de gesprekken tusschen Jezus en Servaes, Petrus en Servaes, bisschop Lupus en Attila, Servaes en hertog Gisebrecht enz., steeds met *du* gevoerd. Opmerking verdient de eenmaal voorkomende vorm *neemder* = *neemt gijlieden* (II, 1679).¹⁾

---

1) Zie J. H. Kern, *Zur Sprache Veldekes*, 226.

IV

SPEELMANSPOËZIE.

Van den bere Wisselau ± 1200; van Sinte Brandane ± 1200;
Nevelingen-lied, vóór 1250.

In zijne *Geschiedenis der Nederl. Letterkunde* (I blz. 48) over het *Nevelingen-lied* sprekend, zegt Prof. Kalf: „Van den persoon des vertalers is ons niets bekend, evenmin als van de auteurs van *Wisselau* en *Brandaen*. Dat is geen toeval, maar in overeenstemming met het onpersoonlijk karakter der volkspoëzie.” En te recht vergelijkt hij dan *Wisselau* en *Brandaen* met Duitsche voortbrengselen der speelmanspoëzie: *Koning Rother*, *Hertog Ernst*, *Oswald*, *Orendel*. Doch wie bewijzen wil dat deze oudste voortbrengselen onzer letterkunde tot de speelmanspoëzie behooren, moet ook letten op de aanspreekvormen, vooral in *Van den bere Wisselau*, die door hun vlotte beweeglijke numerus-verandering mede een eigenaardig kenmerk vormen van de volkspoëzie, waarvan toch het gansche karakter is: levendigheid, vlugheid van zeggen, aanstippen met een enkelen regel, veel zeggen met een enkel woord. Hoe komen, zoo beschouwd, de aanspreekvormen in *Wisselau* in ander licht te staan! Hoe treffend is dan, ook in dit, gelijk in zoo menig ander opzicht, de overeenkomst tusschen dit gedicht en het Duitsche *König Rother*.¹⁾ We

---

1) Vgl. ook blz. 45 hiervoor en in 't bijzonder de daar gemaakte opmerking over de groote vrijheid voor de dichters in het gebruik der aanspreekpronomen. Want vrijheid zou ik willen noemen b.v. dat afwisselend spreken tot koning Espriaen met *du* en *ghi*, m. i. in dit gedicht grootendeels toe te schrijven aan de stemming die de sprekenden beheerscht, al verlies ik ook bij de beoordeeling van *Wisselau* niet de in deze zaak zoo zeer gewenschte nuchterheid uit het oog.

zien de vertrouwelĳkheid, den hartelĳken toon, die er spreekt uit het dudijnen van Geernout tot zĳn beer Wisselau (vs 50 vlgg., 308 vlgg., 523—535, 609—615). Ook Karel de Groote die tot het gezelschap van Geernout behoort, spreekt op hartelĳken toon Wisselau met *du* aan (vs. 624). De houding van Koning Espriaen tegenover zĳn onderdanen is nog die van een welwillend, beschermend hoofd, tot wien men wel *du* durft zeggen: zóó de reus die voor Wisselau op de vlucht gaat (11—12):

Hclpe, coninc Espriaen
Brenc hir alle dine man.

eveneens vs. 444 vlgg., waar het angstig vluchtend keukenpersoneel nu eens de verzamelde reuzen met *ghi* aanspreekt, dan den koning alleen met *du*. Kluchtig is het scheldende *du* van de reuzen, als zij hoog en droog op de balken van de eetzaal buiten het bereik van Wisselau's klauw op hem afgeven (481—485). En eerbied spreekt er uit hun *ghi* tot Geernout, als hij, de dwerg, Wisselau in het schijngevecht heeft overwonnen (vs. 600—602). Eigenaardig als Geernout's houding tegenover Espriaen is, is ook zĳn manier van aanspreken. Gaat het hoofsch, met de bekende formule, dan *ghi: Espriaen, here, dor u minne ende u ere* enz. (538 vlgg.); maar (vs. 123), waar Espriaen ontzag moet worden ingeboezemd voor Wisselau, daar durft Geernout wel *du* gebruiken. Eveneens is Espriaen's houding tot Geernout: aan den eenen kant zich den machtigen reuzen-koning voelend tegenover den dwerg Geernout, aan den anderen kant toch zĳn angst niet kunnende verbergen voor den dapperen berenleider, gebruikt hij nu eens *ghi*, dan, wanneer zĳn toorn over den aangedanen smaad weer opbruist *du* (487—498, 681—683).

Dat in een werk als dit vele hypothesen, hoe verleidelĳk vaak ook, voorshands nog te gewaagd en derhalve te ver-

werpen zijn, dat groote voorzichtigheid moet worden in acht genomen en bloote vaststelling en opsomming van feiten voorloopig het best en het veiligst is dat we doen kunnen, heeft de bestudeering van het half tot de geestelijke, half tot de ridder-poëzie behorende gedicht *Van Sinte Brandane* mij geleerd. We kennen het in twee redacties, eene uit het Hulthemsche en eene uit het Comburgsche hs. ¹⁾, en om nu met voorbeelden duidelijk te maken dat rekening houden met de afschrijvers een factor is, die bij de vaststelling van het gebruik der aanspreekvormen bij een bepaald auteur of in een bepaald soort van geschriften niet verwaarloosd mag worden, geven we, voordat we overgaan tot een bespreking van de twee redacties, eerst een paar proeven uit beide bewerkingen.

Comburgsche hs.

Hulthemsche hs.

Een stem uit een verborgen plaats, tot Brandaen:

929 „Wat wijstu mi, Brandaen,
Des en hebbic niet ghedaen”.

880 Wat witti mi, Brandaen?
Dies en hebbic niet ghedaen.

Dezelfde:

933 „Waer omme belghestu up mi:
Onschuldich bem ic jeghen di.
Du wetes wel, dat Adaem
Om eenen appel”, enz.

884 „Waer om belghedi u op mi?
Onschuldich benic jeghen di.
Ghi wit wel, dat Adaem
Om enen appel” enz.

De duivel tot Brandaen:

971 „Weetstu niet”, sprak hi, „Brandaen
Dattu mi leede hebs ghedaen.
Du en laets mi niet behouden
Dat wi met rechte hebben souden;
Du mesdoet jeghen ons, dats waer”.

916 „Weedi”, sprac sente Brandaen,
„Wat hebdi mi leets ghedaen!
Ghine laet mi niet behouden
Dies, dat wij hebben souden
Ghi mesdoet, dats waer”.

Genoeg dus om te doen zien dat het gebruik der aanspreekvormen geheel het werk kan zijn van een afschrijver. De verhouding in dat gebruik tusschen de beide teksten is de volgende. In C. overweegt *du*, in H. *ghi*. De *du*-

1) Zie Dr. E. Bonebakker's uitgave van *Van sinte Brandane*, Amsterdam 1894.

vormen in H. zijn de volgende: vs. 383, 885 (rijm), 1034, 1198, 1974, 2041 (rijm), 2170 (rijm); dan — eigenaardig — vinden we van vs. 1784 tot 1888 bij den schrijver van H. *du-* en *ghi-*vormen in groote wanorde door elkaar, zoo zelfs dat vs. 1816 een *du-*vorm heeft, waar het overeenkomstige vers 1894 in C. *ghi* heeft, en ook in de bijbelsche passage (C. 1935—1942 = H. 1857—1868) dooreenhaspeling is. Wat hiervan de reden kan zijn, heb ik niet kunnen ontdekken; misschien is de verwarring van dezen afschrijver, misschien echter ook al van zijn voorganger afkomstig.

In beide teksten is ook in zooverre nog verschil dat men van H. tenminste zeggen kan dat *ghi* er de normale vorm is, *du* al dan niet gemotiveerde uitzondering, terwijl men van C. wel kan zeggen dat *du* er in overheerscht, maar *ghi* er daarnaast toch zoo vaak voorkomt, dat er reden is van verwarring te spreken — wanneer althans C. niet het dichtst staat bij den archetypus, die in zijn aanspreekvormen een uitnemende bevestiging kan geweest zijn van het bij *Wisselau* opgemerkte: dat een vlotte, beweeglijke numerusverandering mede één van de kenmerkende eigenschappen is der volkspoëzie. En als deze laatste onderstelling juist is dan wordt ook de verwarring in de latere afschriften en omwerkingen weer meer verklaarbaar. Want hoe licht wordt een vlotte, beweeglijke numerusverandering, m. a. w. een naar gelang van de stemming waarin de sprekenden verkeeren afwisselend gebruiken van *du* en *ghi* tot een zelfde persoon maar niet in een zelfde gesprek, tenminste niet in een gesprek waarin de stemming niet verandert, door een afschrijver of omwerker die de fijne verschillen niet voelt, verknoeid omdat in zijn oogen tusschen het gemeenzame en het beleefdheidspronomen in zijn origineel geen onderscheid wordt gemaakt.

Hier is ruime gelegenheid voor allerlei gissingen. Liever dan mij daarin te begeven echter, deel ik — aan later

onderzoek overlatend uit te maken hoe wij de aanspreekvormen in den *Brandaen* hebben te beschouwen — de geschiedenis der beide teksten mede, zooals ik ze vond in het werk van Bonebakker. ¹⁾

Bonebakker vermoedde (Inlciding blz. II en III) dat C. en H. waren „een elk op zijn wijze veranderde vorm van een niet bewaarden oorspronkelijken tekst; [dat deze] uit het Hoogduitsch vertaald [zou zijn], en deze verloren Hoogduitsche tekst of een zeer nauw verwante, in eenige omwerkingen bewaard [zou zijn gebleven]”.

De Comburgsche *Brandaen* is vermoedelijk niet lang na 25 April 1404 geschreven; van den Hulthemschen is de datum niet met zekerheid vast te stellen: op de Kon. Bibl. te Brussel geloofst men dat het hs. nog uit de 14de eeuw is. ²⁾ Dr. Bergsma echter stelt het schrijven ervan, op grond van een door hem beweerde gelijkheid van hand met die waarmede een in 1399 gebeurd mirakel in H. is geschreven, in de 15de eeuw. ³⁾

Het *Nevelingenlied* mag eigenlijk niet tot de speelmanspoëzie gerekend worden. We zagen (blz. 42) hoe het nationale epos in het Duitsch zich splitst in een „ritterlich-volkstümliches”, waarvan *Nibelungen* en *Kudrun* de beste vertegenwoordigers zijn en een „spielmännisches.” Waar bij ons echter het nationale epos geheel ontbreekt,

1) Vgl. mijne meening over den *Brandaen* (wat de aanspreekpronomena betreft) met die van Leendertz, hiervoor blz. 16.

2) Wat m. i. alleen dan waar kan zijn, als deze gissing juist is, dat de schrijver van H. copieerde naar een hs. dat zeer was afgeweken van den archetypus, en het model dat de schrijver van C. voor zich had vrijwel nog woordelijk met het oorspronkelijke werk overeenstemde. Is dat niet het geval, dan is H. zeker jonger dan C.; immers één van de resultaten van mijn werk is toch, dat ik heb kunnen vaststellen dat, waar twee teksten van eenzelfde werk bestaan, die met *du*-gebruik altijd ouder is dan die, waarin *ghi* overheerscht.

3) Zie Bonebakker, Inlciding blz. V.

en van een dergelijke onderscheiding dus vanzelf geen sprake kan zijn, behandelen we hier, ook ten deele omdat die bespreking moeielijk elders een plaats kon vinden, de aanspreekvormen van de ons bewaard gebleven fragmenten van het ook, evenals *Wisselau* en *Brandaen* uit het Hoogduitsch vertaalde *Nevelingenlied*.

Gunther, droefheid veinzend over den dood van Siegfrid, wordt door zijn zuster Kriemhild ontvangen met de woorden: *Du ne doerftene niet clagen*. Maar toch later weer, doelend op de macht van den koninklijken broeder: *Haddi gewilt, broeder, hi hadde behouden dlijf*. Waar Geernout en Ghiseleer de zuster aanspreken met de hoofsche woorden: „edel vrouwe fijn” volgt natuurlijk *ghi*. Maar ook zonder die woorden gebruikt Gunther tot Kriemhild *ghi*.

Dit zijn te onzent de eenige overblijfselen van speelmanspoëzie (*Wisselau* en *Brandaen*) en van een volksepos (*Nevelingenlied*). Met de thans volgende beschouwing der Roman-literatuur zullen we al dadelijk een zeer sterke verandering waarnemen in het *du-ghi*-gebruik ten voordeele van *ghi*.

V

DE ROMANS.

Roelandslied ± 1200? Willem van Oringen vóór 1250. Renout van Montalbaen vóór 1250. Flovent vóór 1250. Geraert van Viane vóór 1250. Lorreinen vóór 1250. Aubri de Borgengoen vóór 1250. Doon de Mayence na 1250? Gwidekyn van Sassen na 1250? Karel ende Elegast ± 1250. Floris ende Blancesloer ± 1250. Percevael ± 1250. Ferguut ± 1250. Walewein vóór 1250. Moriaen na 1250. Flandrijs ± 1300. Limborch ± 1300. Die Rose ± 1300. Madelghijs ± 1350. Ridder metten Zwanc ± 1325? Loyhier en Malaert ± 1350. Valentyn en Nameloos na 1350. Hugé van Bordeeus na 1350. Seghelijn van Jherusalem 1330—1350.

Het publiek dat behagen schepte in het aanhooren van de zwerftochten van Brandaen en de streken van Geernout met zijn beer Wisselau was niet hetzelfde als dat, hetwelk de lange winteravonden kortte met luisteren naar het voordragen van die poëzie, die wij nu van naderbij gaan bezien. In de aanspreekvormen spiegelt zich dat verschil duidelijk af. Zagen wij bij de bespreking van de Speelmanspoëzie dat het vlotte *du-ghi*-gebruik, waarbij *du* toch den boventoon had, mede een der kenmerkende eigenschappen dier soort van poëzie was, in de hoofdsche literatuur met haar beschrijvingen van de grootsche daden van mannen, die in zeker opzicht soms doen denken aan de heroën der Grieksche oudheid, in die „übermenschliche" literatuur dus, is slechts in enkele bepaalde gevallen plaats voor het zuiver-menschelijke *du*.

Maar er is nog iets anders.

Brengt het zoeken naar de bakermat van *Nevelingen*, *Wisselau*, *Brandaen* ons naar de oostelijke streken, de romanliteratuur is nagenoeg geheel uit het zuiden, uit Frankrijk gekomen, uit het land van de „hovesceit" bij

uitstek, het land waaraan ook het *ihrzen* in de Hoogduitsche hoofsche literatuur zijn grooten bloei te danken heeft. En hoe het Fransche model nauwkeurig wordt nagevolgd, zullen we straks zien bij een paar romans die, waarschijnlijk oorspronkelijk, toch in hun aanspreekvormen geheel op Fransche leest geschoeid zijn. 1) Eigenlijk overbodig is de opmerking, dat wij het onderscheid in Franke, Keltische, Klassieke en Oostersche romans niet maken. Voor ons onderzoek doet dat niets ter zake; tot ons zijn ze gekomen door het Fransch, en daarop komt het aan.

Als oudste vertegenwoordiger van vertaalde of bewerkte Fransche poëzie verdient het *Roelandslied* het eerst besproken te worden.

Hier zou een vergelijking te maken zijn tusschen het Fransche origineel, de Hoogduitsche en de Middelnederlandsche vertaling, die belangrijke gegevens voor het verschillend aanspreekgebruik in de drie talen voor ongeveer eenzelfde tijdperk kon aan de hand doen, ware het niet dat het Middelnederlandsche *Roelandslied* slechts over is in ten deele althans zeer jonge, min of meer slordige kopieën of omwerkingen (waarin de taal zeer ongelijk van ouderdom is) van een vertaling die zelf zeer oud is. 2) De aanspreekvormen hebben dus zeer weinig bewijskracht, eigenlijk alleen voor den tijd waarin de afschrijvers (en ten deele de drukkers der incunabelen) leefden en voor het milieu waarin zij zich bewogen, een tijd die de „hovesceit” ten top voerde en in geschreven taal bijna alleen *ghi* nog

1) Wat dien Franschen invloed betreft — men vergelijke de zeer lezenswaardige bladzijden van het hoofdstuk „Historisch overzicht” uit Meert's boek (*Het voornaamwoord du*, blz. 62—66).

2) Kalf, *Gesch. der Ned. Lett.* I, 97, acht het mogelijk dat deze vertaling nog van het einde van de 12de eeuw dagteekent.

maar als 2de persoonspronomen erkende. Ik geef de aanspreekvormen dus hier zonder critiek, doch met verwijzing naar die uit het Fransche origineel en de Hoogduitsche vertaling. 1)

Ghi is, onder welke omstandigheden en in welke stemming de sprekenden ook verkeerden het gewone aanspreekvoornaamwoord tusschen Roeland, Olivier, Tulpijn, Charlemagne, Guweloen, Hertog Naymes, Gautier (ongeveer als in 't Fransch); het wordt ook gebruikt door Olivier tot God (niet zoo in 't Fransch), door Roeland tot „dulce France” (817, in 't Fransch *tu*), door Roeland bij het lijk van Olivier (in een analoog geval in 't Fransch *tu*); door een „inghel van hemclrike” tot Charlemagne (in 't Fransch *tu*). *Du* komt in drie gevallen voor: Galifer de Saraceen, en Olivier gebruiken het tot elkaar (de conversatie wordt gevoerd met woorden als „felle payen”, 503—516); Roeland spreekt een Saraceen met *du* aan (789—801; vergelijk voor deze twee gevallen de noot op blz. 39); en eindelijk (814—817) gebruikt Roeland het tot zijn zwaard Durendal, met eenmaal *u* i. p. v. *di* in vs. 815 (zie voor het aanspreken van Durendal in het Fransch blz. 39, noot).

Hoofscher, d. w. z. moderner nog in het gebruik der aanspreekvormen dan het *Roelandslid* is de *Willem van Oringen*. Men zou zeggen dat er voor den door de roovers geplunderden Willem toch wel aanleiding was den hoofdman Gonnart te dudijnen. Toch niet: Willem blijft beleefd, wat bij de roovers tegenbeleefdheid uitlokt. Derhalve spreken graaf Willem, diens knape, Gonnart, de roovers, de Saracenen, Synagoen, Landri onder alle omstandigheden tot elkaar met *ghi*. Slechts eenmaal durft Willem (153—156) in zichzelf over Gonnart met *du* spreken:

1) Vgl. hiervoor blz. 38—40 met de noot.

Them selven sprac hi mettien worde:
 „Du mochts wel seggen waer,
 Waric gewapent, ic soudi vaer
 Ende dinen gesellen doen”.

Anders is weer de *Renout van Montalbaen*. Welk Fransch origineel gevolgd is, weten we niet; misschien is de Nederlandsche bewerking een samensmelting van een paar oudere redacties (zie Kalff, *Gesch. der Ned. Lett.* I 93). Wat vrijwel zonder uitzondering in de gansche Middelnederlandsche literatuur wordt aangetroffen, is, dat het woord here, vergezeld van ook nog zoo vele vriendelijke epitheta, begeleid door krasse scheldwoorden, gebezigd tot echtgenoot, tot zoon of tot wien ook, altijd met *ghi* verbonden wordt. Hetzelfde — dit behoest nauwelijks gezegd te worden — is het geval met het gebruik van vrouwe. Zóó spreken Aymyn en vrouwe Aye elkaar aan (121—156), zóó Renout en zijn vrouw Clarisse (989), zóó scheldt Roeland op Renout (1134), en *ghi* gebruikt zelfs Roeland tot Ogier (dien hij anders dudijnt) in den zin: *Bi Gode, ik seggu, her Ogier* (1244). Maar de „hovesceit” tot in ’t belachelijke doorgedreven vinden we in de woorden van Clarisse, Reinouts echtgenoote, die zelfs haar zoontje met *ghi* aanspreekt. (967—972). Is het eerbied voor den ouderen Roeland, of eischt de familie-verhouding het van Reinout dat hij, zelfs in toorn, tot Roeland (zijn neve) *ghi* blijft zeggen (1542 en 1574), terwijl deze Reinout dudijnt? *Du* zeggen: vrouwe Aye tot den portenare (tot een onderhoorige dus, 19—35); Roeland, ongeduldig wordend door het zeuren van zijn neef Reinout om hem zijn schoonvader Yewe over te geven (1098); Roeland tot den hatelijken, hem hoonenden Ogier (1180, 1190, 1420); Aymeryn tot den met hem strijdenden Gale-ram (1824). Men zou dus tegen het *du*-gebruik in den *Renout van Montalbaen* geen bezwaar kunnen hebben,

ware het niet dat we nog één geval moesten vermelden van iets dat we in vervolg van tijd zoo herhaaldelijk zullen aantreffen: het gebruiken van een *du*-vorm in een overigens geheel met *ghi* gevoerd gesprek, terwille van het rijm. Een voorbeeld daarvan vinden we hier vs. 408—410. Een bode zegt tot koning Yewe:

(Hi boech neder over sine knie
Ende zeide:) „coninc, God houde di
U doct groeten, enz. 1)

In een onlangs te Güns gevonden, sterk Neder- of Middelduitsch gekleurd fragment van den *Renout*,²⁾ dat volgens den uitgever vooral belangrijk is omdat de rijmwoorden wijzen op een „technisch unvollkommne periode früher mnl. Karlsdichtung”, een periode waartoe ook *Wisselau* behoort, is *ghi* het gewone pronomen in de gesprekken tusschen Karel den Groote en zijn paladijnen. *Du* in een paar stemmingsgevallen: Karel gebruikt het in toorn tot Maleghijs omdat deze zijn vinger heeft afgebeten (60—66) en, eveneens in toorn, tot den gevangen Ritsaert (112—113). Tot Ogier evenwel zegt Karcl, hoewel ook dan toornig, *ghi* (294—298), maar — „herre her ogyer”! „Pelgrime mē sal v eten gheuen” heeft Karel (vs. 27) tot Maleghijs gezegd, maar (42—46) moet dezelfde zich, om voor ons onbegrijpelijke reden, *du* van den vorst laten welgevallen.

1) Waar rijm in 't spel is, is het natuurlijk bijna nooit uit te maken of de *du*-vorm er om 't rijm is, of wel het andere rijmwoord om den *du*-vorm, al durf ik in de meeste gevallen wel de eerste onderstelling voorstaan. Ook in de bovengenoemde regels, waarin *u* onmiddellijk op *di* volgt, geloof ik aan rijmnood, al staat het geval dat een bode die een onverwachte tijding komt mededeelen, aanvankelijk in zijn haast, in zijn verwarring *du* gebruikt geenszins alleen, althans niet zonder analoge gevallen in een verwante taal. Men vergelijk het nitreksel uit Schliebitz' werk, blz. 25, aldaar A I.

2) G. Roethe: *Günsers Bruchstück des mnl. Renout von Montalban* (ZfdA. 48, 129--146)

In dit fragment meermalen *uk* (169 b.v.) voor en naast *u*; in vs. 112 *die* voor *di*; *ghi solen* (vs. 84 en 286).

Over den *Flovent* slechts een paar opmerkingen. Slechts één *du*-geval komt voor (102); overigens is de „hovesceit” ten top gevoerd. *Ghi* zegt Clovis tot een „portere”, en *ghi* zegt Ritsier tot den vluchtenden Saraceen Galien. De noodzakelijkheid van een tegenbeleefdheid ziet een andere Saraceen niet in: vandaar dat deze tot Ritsier zegt (102):

„Glottoen, du best hier qualyc comen,
Mamet mote di verdoemen.”

Dit *du* en deze ruwe taal toch wel om de lomphheid, de onhoofschheid van den heiden te karakteriseeren.

In *Geraert van Viane* wordt eenmaal met den 3^{den} persoon toegesproken; Olivier als gezant begroet Charlemagne en zijn gevolg aldus: *God houde den coninc entie sijn hier!* (114) om daarna de toespraak met *ghi* en *u* voort te zetten. Een soortgelijk geval — er zijn niet veel voorbeelden hiervan in de Middelnederlandsche literatuur — vinden we in *Karel ende Elegast* (1185).

Over de aanspreekvormen in de fragmenten der *Lorreinen*¹⁾ door Jonckbloet tot één geheel vereenigd onder den naam *Karel de Groote en sijn XII pairs*, kunnen we kort zijn. In de gesprekken tusschen ridders en edelvrouwen, is *ghi* natuurlijk het gewone pronomen. Maar ook tot een bode wordt *ghi* gezegd, b.v. I 649 vlgg.:

Otte tot een bode:

„Nu segt mi
Wanen, vrient, so comdi?”

1) Vgl. over de 15 fragmenten die wij thans bezitten, Jonckbloet, *Gesch. der Ned. Litt.* II⁴, 202 noot. Zij hebben blijkbaar behoord tot twee codices. Het Zierikseesche en het Utrechtsche fragment vormden gedeeltelijk één daarvan, alle overige fragmenten gedeeltelijk den anderen. Ik gebruikte Jonckbloet's *Karel de Groote en sijn XII pairs*, Matthes' *Lorreinen* (Bibl. v. Mnl. Letterk. 1876), Kalff's *Laidoen* (Mnl. Epische fragmenten) en de door De Vries in *Tijdschrift v. Ned. Taal en Letterk.* III, 1—50, uitgegeven fragmenten.

Zoo ook II, 1150 vlgg., II, 1287 vlgg., terwijl op deze laatste plaats de bode nog wel toornig wordt toegesproken.

Verder komen er vier *du*-gevallen voor — alle vier in rijm en alle vier in overigens geheel met *ghi* gevoerde gesprekken. I 395/396, Ogier over Judith sprekende (seidi: di); I 527/528, Gelloen tot Otte (dijn: sijn); II 2432/2433, Garijn tot Ritsart (Garijn: dijn); V 53/54, Gelloen tot Robbrecht (sijn: dijn).

In het Zierikseesche fragment komen de volgende halve regels voor (126/127):

.....p die sine
.....viande dine,

in een gesprek waarin men verder sporen van *ghi* ontdekt. In de overige door De Vries uitgegeven fragmenten alleen *ghi*-vormen; ook hier tot een bode (D, 219): *Soete vrient, segdi mi waer?*

Ghi is ook het gewone pronomen in Dr. Matthes' *Lorreinen* (het Utrechtsche fragm.), in de gesprekken tusschen edellieden onderling, in het aanspreken van geestelijken, van een waard enz. Op één uitzondering na (586), waar de koningin tot haar neef Gierbert zegt:

„Nu segt mi, neve, wat hi doet,
Ende Aalys, die vrouwe goet,
Dijn moeder, die vrouwe vroede?” (Fransch: vostre),

komt ook hier *du* alleen maar in 't rijm voor (vs. 420/421):

„sidi dit, Rigaudijn? (Fransch: Es tu ci, Rigaudins?
Waer es Begge, dic here dijn” (Où est dus Begues, li sires de Bélin?)

Het Fransche Rigaudins is stellig nog als diminutief opgevat. Heeft men ook het Middelnederlandsche Rigaudijn als zoodanig gevoeld? Dan zou *dijn* niet misplaatst zijn, maar *sidi* in dit geval een inconsequentie). Voorts vs. 776/777, de bisschop van Chalons tot een kloppenden bode:

„Wie bestu,
Die daer vore cloppes nu?”

In den (vroeger zoogenaamden) *Laidoen* ten slotte, wordt God èn door Laidoen èn door een kluizenaar met *ghi* aangesproken. 1)

Samenvattend komen we tot de slotsom, dat de 10100 heele en de 200 halve verzen (volgens Jonckbloet's telling) die we van de *Lorreinen* over hebben, in hooge mate hoofsche taal vertoonen, waarin *du* slechts 8 maal vertegenwoordigd is, en daarvan slechts cenmaal buiten 't rijm.

Welk een schrille tegenstelling vormen de daden van de in dezen roman van veete en bloedwraak optredende personen met de hoofsche woorden en vormen waarvan zij zich bedienen!

In den *Aubri de Borgengoen* komt het geval voor dat iemand in woede over een afwezige sprekend *du* zegt tot wien hij in werkelijkheid *ghi* zou zeggen. Dit zagen we reeds bij *Willem van Oringen* (blz. 70) en zullen we nog dikwijls aantreffen. Trouwens, iets dat nog geheel in overeenstemming is met de gewoonten in het dagelijksch leven van onzen tijd, zal het ook wel geweest zijn in die van de Middeleeuwen. Amaurijs vloekt op den afwezigen Ode van Lengens met *du* (191/192). De geleiders van lastdieren gebruiken in een *ghi*-gesprek tot Gazeliin om het rijm *di* (balgie: di).

Doon de Mayence en *Gwidekyn van Sassen* wijken in geen enkel opzicht van de hoofsche manier van spreken af.

Hadden we tot nu toe in de romans te zien vertalingen uit het Fransch, in een enkele (*Renout van Montalbaen*, *Doon de Mayence*, *Gwidekyn van Sassen*) meer een vrije

---

1) In enkele woorden die Laidoen den kluizenaar toeroept, komt voor: *hoe teemt di*, m. i. te houden voor: *hoe teemdi*, al moet ik erkennen dat ook deze verandering den toch al zonderlingen zin niet verbetert.

bewerking naar het Fransch — van den *Karel ende Elegast* mogen we met recht zeggen dat het een zelfstandige bewerking is van een in de Middeleeuwen in omloop zijnd bekend verhaal. Hier kunnen we dus van oorspronkelijkheid spreken. En het is wel opmerkelijk dat dit keurige gedicht, een der glanspunten in de Middelnederlandsche letterkunde, ook wat zijn aanspreekvormen betreft, merkwaardig is. Hier vinden we namelijk geen enkelen *du*-vorm! Charlemagne, Elegast, Eggheric, diens echtgenoot, allen gebruiken over en weer *ghi* tot elkaar; met *ghi* worden ook God en Maria, met *ghi* wordt ook Karel door een engel aangesproken. En is het ook uit een bepaald oogpunt beschouwd te betreuren dat het enkelvoudspronomen, dat dit vaak zoo naïeve, dikwijls ook grootsche, altijd mooie verhaal nog meer gesierd zou hebben, hier ten eenenmale ontbreekt, een bewijs hebben we in den *Karel ende Elegast* voor deze gissing, die we dikwijls bewaarheid zullen zien, dat literair en maatschappelijk hoogstaande mannen — en het kan wel niet anders of de dichter van den *Karel ende Elegast* is dat geweest — in de geschreven taal meer en meer met *du* afrekenen, ofschoon we ook bij de beoordeeling van dit gedicht al weer niet moeten vergeten dat we het bijna alleen in jonge incunabelen, in jonge van elkaar sterk afwijkende, dus gewijzigde tekstredacties over hebben.

„Dikwijls bewaarheid — meer en meer afrekenen” — er zijn, gelukkig, ook uitzonderingen. Een uitzondering is de dichter — want méér dan vertaler en bewerker is hij — van *Floris ende Blancefloer*, Diederic van Assenede. Hoe heeft deze de taal in zijn macht! Hoe weet hij, ook door de keuze zijner aanspreekpronomen, stemmingsverschillen weer te geven: hoofsche is zijn verhaal, hoofsche de wijze waarop de handelende personen elkander toespreken; totdat

gevoel of hartstocht de sprekenden gaan beheerschen: dan maakt het beleefdheidspronomen plaats voor het zuiver menschelijke *du*. In dit opzicht staat de *Floris ende Blancefloer* boven den *Karel ende Elegast*. Doch het verschil tusschen deze twee, is het niet een verschil van grootschheid hier tegenover liefelijkheid daar? Moeten we in den *Karel ende Elegast* uitsluitend het grootsche zien en daaraan het ontbreken van *du* wijten? Zeker is het wel dat Dicderic van Assenede door het (bewust) verschillend gebruik der aanspreekvormen zijn tafereel meer kleur en meer liefelijkheid nog heeft weten bij te zetten.

Floris' vader (de koning) en diens echtgenoot zeggen *ghi* tot elkaar; de koning gebruikt het ook tot zijn zoon; doch in twee gevallen maakt hij een uitzondering: als zijn zoon nog een kleine jongen van vijf jaar is, is dudijnen gewettigd; en bij het afscheid van Floris, als er van den kant der ouders gevoeld wordt dat dit een afscheid voor goed is, gebruikt de vader in dit teeder moment *du* (1420—1435). Fijn gevoeld. *Du*-zeggen tot haar zoon is het recht van Floris' moeder, en in de taal van moederlijke berisping (bv. 1234—1275) en in die van moederlijke teederheid (bv. 1317 vlgg.). *Ghi* gebruiken Floris en Blancefloer tot elkaar; maar in hun afwezigheid van elkaar over elkander sprekend is *du* het pronomen dat zij gebruiken (bv. 799 vlgg., 1136 vlgg.)¹⁾ Dat doen zij ook als zij over zichzelf spreken (bv. 2099 vv.). Met *du* worden de „nijt” (762 vlgg.) en de „dood” (1178 vlgg.) aangesproken. De barsche poortwachter van des amiraels paleis spreekt Floris, die voor het gebouw blijft stilstaan, onbeleefd met *du* aan (2668—2672); maar als hij verneemt dat deze het

1) Men vergelijk ook Meert's zeer juiste opmerking over het geoorloofde van dudijnen in een geval als dit (*Het voornaamwoord du*, blz. 43) en, in 't algemeen, zijne beschouwing van de aanspreekvormen in den *Fl. en Bl.* (aldaar blz. 42, 43, 48 en 49).

gebouw zoo nauwkeurig opneemt, omdat hij met het plan rondloopt zelf een dergelijk te laten bouwen, dan „begeeft hi thant sine sure worde” en spreekt met *ghi*. Keurig! Kan de toornige amirael, wanneer het bedrog ontdekt wordt, Floris anders toespreken dan met *du*? (3358 vlgg.) En is het niet te begrijpen dat hij den begenadigde, den-gene die van hem een gunst heeft ontvangen, ook dan nog blijft dudijnen? Overeenkomstig het gebruik in het werkelijke leven wordt God gedudijnd (3638). Slechts drie onnauwkeurigheden komen er voor in het *du-ghi*-gebruik, alle drie met zeer geringe verandering te herstellen (1428, 1564 en 3484). Mogen we in dit gedicht niet met recht aan afschrijversfouten denken?

Op één verschijnsel nog dat mij getroffen heeft moet ik wijzen, het aanspreken van een waard. In hem zal men in de eerste plaats gezien hebben den man die gastvrijheid verleende. Dat men voor die gastvrijheid bij zijn vertrek moest betalen, deed waarschijnlijk de achting niet verminderen die men den gastvrije toedroeg. Wat men in hem waardeerde was zeker het feit dat zijn huis altijd open stond voor vreemde menschen. Tot dit gevoelen komt men als men er op let, met welk een onderscheiding een waard steeds behandeld wordt, hoe beleefd hij steeds wordt toegesproken. Men zal altijd zeggen: here wert, zelfs lieve here wert, en geen ander pronomen gebruiken dan *ghi*. Voorbeelden hiervan in *Floris*, 1903, 2021; *Lorreinen* (Matthes) I 246, 375 vlgg. *Huge van Bordeaus* 290, 304, 546, 609; en elders.

Het woord waard beteekende trouwens ook nog niet alleen: waard van een herberg, maar ook: gastheer, en wekte dus veel hooger denkbeeld dan nu; ook dat moet niet vergeten worden.

Welk een schrille tegenstelling met de beide vorige ge-

dichten vormt de *Percevael*. Hier een warboel, zooals we er nog maar eens een enkelen keer een zullen aantreffen; er is eigenlijk niets mee te beginnen. Aan wien de schuld? Aan Lodewijk van Velthem, dien uiterst slordigen compilerator? Zeker voor een groot deel. Maar ook de vertaler zal wel een deel van de grove onnauwkeurigheden op zijn geweten hebben. Deze was blijkbaar een man die van de gebruiken in hoofsche kringen geen flauw begrip had! Had hij dat gehad, 't zou niet in hem zijn opgekomen een ridder, al was hij dan ook nog zoo toornig, tot een jonkvrouwe te laten zeggen (vs. 38331):

Bose wijf, du cust ende sits beneven
Die dinen vader nam sijn leven.

of een jonkvrouw tot een ridder: „Her riddere, ic doe di weten”. Zelfs al zegt men „her sot,’, „her puten sone”, dan past nog *ghi!* Dat een „quaet knecht” tot een ridder als Walewein *du* zegt, is eenvoudig ongehoord! En al rijden twee ridders elkaar in een bosch voorbij zonder groeten — wat onbeleefd is — dan is dat toch nog geen reden om *du* te zeggen. Dan gaven, onder dezelfde omstandigheden, Karel en Elegast blijk beter hun wereld te kennen. En hielden die ridders en jonkvrouwen die met *du* spreken, dat nu nog maar altijd vol! Maar *du-* en *ghi-*vormen staan in de grootste eendracht naast elkaar. Er zijn enkele goede gevallen. Een jonkvrouw spreekt zich zelf met *du* aan; Walewein zegt tot een knaap *du*, tot een veerman *du* enz. En toch — ondanks de grove fouten die deze slechte vertaling in alle opzichten aankleven, lijkt zij mij voor mijn onderwerp wel van beteekenis, vooral, wanneer wij daarnaast beschouwen den *Karel ende Elegast*. Wat ook op rekening van den slordigen compilerator moet gesteld worden, het volgende vers moet, blijkens het rijm, van den vertaler zijn (vs. 41176):

„Hoe varstu dus alse een stombe
 Nu alsic hier groette di
 Waeromme en antwoerdestu niet mi?
 Du sout spreken ende mi berechten
 Oft du sout jegen mi vechten.”

De dichter — niet de overschrijver dus — laat twee ridders elkander dudijnen. Zoo iets zou niet uit de pen gevloeid zijn van een dichter die op de hoogte was van zeden en gewoonten in de ridderwereld. De auteur van den *Karel ende Elegast* zou het niet hebben kunnen doen. Hier zullen we dus misschien te doen hebben met een man uit de lagere burgerstanden der maatschappij, iemand die zich 't hoofsche gebruik tracht eigen te maken en het van tijd tot tijd ook wel goed aanwendt, maar wien het dudijnen toch gemakkelijker afgaat. Hier lijkt mij de onderstelling niet te gewaagd, dat we door het gebruik in de geschreven taal heen even een blik krijgen op dat in de gesproken taal, althans op het gebruik in de taal van de lagere burgerklassen der maatschappij, waarin dus het dudijnen nog lang niet aan 't uitsterven is.

Behalve dezen roman van *Percevael*, die geïnterpoleerd is in den roman van *Lancelot*, bezitten we nog enkele fragmenten, door Prof. F. van Veerdegheem met de overeenkomstige stukken uit het Fransche origineel (*Chrestien de Troyes' Perceval li Gallois*) uitgegeven.¹⁾ Deze vormen een groote tegenstelling met de andere bewerking, d. w. z. met de jongere compilatie. Hier zoowel *du*- als *ghi*-vormen, maar niet door elkaar. Doch deze vertaler vervalt in het andere uiterste: hij zegt *ghi*, waar hij *du* moest zeggen. Ziehier het geval. *Percevael* komt bij een hermiet. Beiden spreken elkaar aan met *ghi*. Tijdens het gesprek wordt het den kluizenaar duidelijk dat *Percevael* zijn neef is. Nu gaat hij tutoyeeren. Dat is fijn gevoeld. De Nederlandsche

1) *Bull. de l'Acad. royale de Belgique*, 3ème série, XX, 1890.

bewerker neemt dat ook getrouw over. Maar — nu gebeurt het, dat er tijdens het gesprek een poosje geen aanspreekvormen voorkomen; totdat er op een gegeven oogenblik weer één noodig is en dan laat de Nederlandsche vertaler den hermiet tot Percevael weer *ghi* zeggen! Dat doet de Fransche niet: die houdt *tu* vol. (Cf. bij V. Veerdegheem blz. 661—664 met blz. 686—688.) Ook deze trek is lang niet ongewoon in de Middelnederlandsche letterkunde. Er zijn schrijvers voor wie, althans in de literaire taal, *ghi* het voornaamwoord schijnt te zijn, en wien het bepaald moeite kost *du* te gebruiken. Kunnen zij er evenwel soms niet aan ontkomen, d. w. z. wordt in hun verhaal, om maar een voorbeeld te noemen, een dorper aangesproken met „vule pautenier”, of leest een toornige vader zijn kind op heftige manier de les, gevallen waarin het toch te dwaas zou zijn *ghi* te gebruiken, dan treffen wij ook werkelijk *du* aan. Maar wordt dan na zoo'n eersten uitval de conversatictoon kalmer en gebeurt het, zooals ook hier, dat er een tijdlang geen pronomina in het gesprek voorkomen, dan ziet men plotseling bij de eerste de beste gelegenheid *ghi* weer opduiken. Hier gaat dus, in tegenstelling met den gewonen gang van zaken, de leer boven de natuur, ten minste — wanneer niet reeds in dezen tijd *ghi* in de werkelijke taal het gewone voornaamwoord was en *du* een gewild archaïsme. Te bewijzen valt hier voorshands niets, maar ik ben toch meer geneigd te gelooven dat deze schrijvers in hun eigen omgangstaal nog gedudijnd hebben, maar zich gewend hebben *ghi* te schrijven — zonder iets te gevoelen van de fijne schakeeringen die goede dichters, die zij zich ten voorbeeld stelden, door een afwisselend gebruik van *du* en *ghi* in hun werken aanbrachten — en daarin nu te ver gaan: een gewoon verschijnsel bij half-beschaafden.

Ook op den vertaler van *Ferguut* acht ik het voorgaande min of meer van toepassing, al was hij beter voor zijn taak berekend dan de vertaler van *Percevael*; ook hij behoort niet tot den aanzienlijken stand, ook zijn aanspreekvormen missen die fijnere schakeeringen, al is het *du-ghi*-gebruik in den *Ferguut* beter dan in *Percevael*. Bij hem gaat nog niet, als bij den *Percevael*-vertaler, de leer boven de natuur: integendeel hem doen hoofdsche omgangsvormen, al tracht hij ze te begrijpen en na te volgen nog vreemd aan, hij kan nog niet geheel wennen aan dat vreemde gebruik in hooge kringen, waarin twee ridders tot elkaar kunnen zeggen „her dief”, „vule pautenier”, en desniettegenstaande toch *ghi* gebruiken, toch „hovesc” blijven. Dat wil er bij hem niet in; vandaar, dat we bij hem vinden (1758 vlgg.):

„Her dief, vule pautenier!
Wie bestu die draechs minen horen?”

doch daarop wordt de conversatietoon kalmer en gaat gaandeweg over in *ghi*. Een „naen” en *Ferguut* dudijnen elkaar; 't gaat zoo gemoedelijk, zooals nóg in lagere kringen, waar de meest vriendschappelijke gesprekken gekruid zijn met krasse woorden (3090 vlgg.):

„Waenstu hier Galienen vinden?
Dune best niet vroet, maer du best sot.”

Geen spoor van toorn — maar 't is niet hoofsch. Dat beseft de bewerker ook, en hij gaat daarom weer over in *ghi*. Maar er zijn gesprekken, waarbij men voelt dat de bewerker zijn personen laat spreken, zooals hij ze hoorde spreken: *du* zegt *Pertsevael* pratend met zijn verstandigen jachthond (189/190), en *Ferguut* sprekend tot het paard *Pennevare* (3767). 1) Aardig is dat tooneeltje tusschen

1) Vgl. het Fransche gebruik, blz. 28 en hier beneden blz. 84.

vader en zoon (Somilet en Ferguut): de vader zegt *du*, de zoon *ghi* (379 vlgg.). Jammer dat we hier dezen regel vinden (396/397):

„Ja, quaet hoeren sone,
Wildi wesen ridders genoet.”

Dit moet toch wel een afschrijversfout zijn; dat kan haast niet gevloeid zijn uit de pen van onzen auteur. Artur tot Ferguut *du*, later weer *ghi*, gevolgd door *du*, eindelijk voor goed *ghi* (593 vlgg.). Eigenaardig is dit: evenals „here” en *ghi* bij elkaar behooren, zoo behooren ook „vrient” en *du* bij elkaar (al is ook deze regel weer niet zonder uitzondering; vgl. *Lorreinen*, blz. 73 en 74, waar tweemaal tot een bode gezegd wordt „vrient”-*ghi*). 't Lijkt mij niet te gewaagd in deze verbindingen werkelijk het gebruik van het dagelijksch leven van dien tijd te zien afgebeeld. Eigenaardig vereenigd hebben we de beide gevallen in het aanspreken van den metalen wachter van het slot op de zwarte rots, door Ferguut (1658 vlgg.):

„Vrient, hefstu iet vernomen
Dien liebart, die hout den horen?” enz.

De metalen wachter antwoordt natuurlijk niet, en boos gaat Ferguut dan aldus voort (1671 vlgg.):

„Her dief,
Ghine scijnt mi niet hebben lief;
Want ghine wilt jegen mi niet spreken.”

Hier speelde dus het woord „dief” den bewerker geen parten, maar bleef hij, misschien zich zelf wel geweld aandoende, toch „her” met *ghi* combineeren. Ferguut, tot zichzelf sprekend, dudijnt (1895 vlgg.), en Galiene die haar kamenier deelgenoot maakt van haar geheim, gebruikt natuurlijk het vertrouwelijke *du* (4338 vlgg.).

Thans volgt de bespreking van twee romans, die hooger

aangeslagen moeten worden dan *Percevael* en *Ferguut*, in een bepaald opzicht ook hooger dan *Floris ende Blancesfloer*, omdat we hier waarschijnlijk te doen hebben met geheel zelfstandige bewerkingen: *Walewein* en de *Roman van Moriaen*. Een heel bijzondere plaats wordt ingenomen door den *Walewein*, bijzonder om den vorm der pronomina (*ju* en *jou*)¹⁾, niet om de soort; want zij voldoen aan alle eischen die aan het gebruik der voornaamwoorden in ridderpoëzie gesteld kunnen worden. *Ghi* is het gebruikelijke pronomen in de gesprekken tusschen koning, ridders en jonkvrouwen; een kind gebruikt het tot vader en moeder, een mensch tot Maria, ja ook tot God, *Walewein* zelfs tot zijn paard (5133 vlgg.)²⁾. Penninc en Vostaert zullen zich niet vergissen in de pronomina die de elkaar hoonende *Walewein* en *Keyc* gebruiken: zij vergeten niet dat deze twee toch altijd ridders blijven. Het *du*-gebruik is goed: *Walewein* gebruikt het tot een serpent dat hij onschadelijk heeft gemaakt (581 vlgg.). Hij dudijnt den laffen portier van den kerker, waarin hij opgesloten is (9149...9334), den man die hem voortdurend plaagt en lastig valt (maar *ghi* zegt!). In den *Ferguut* hebben we gezien dat „vrient” en *du* bij elkaar behooren. Ook hier vinden we daarvan een voorbeeld (9487 vlgg.). *Du* zegt *Walewein* tot een onderhoorige (9549), en, in toorn, gebruikt hij het ook tot den vos *Roges* (9718 vlgg.), die hem te ongelegener tijd wekt; maar anders wordt ook *Roges* altijd met *ghi* aangesproken³⁾.

1) Zie beneden het „Grammatisch overzicht”.

2) Overeenkomstig het Fransche gebruik (zie blz. 28) en anders dan in den *Ferguut* (blz. 82). Dit trekje lijkt mij een karakteristiek verschil tusschen Penninc, den dichter van het eerste deel van *Wal.* en den auteur van *Ferg.*: het wijst op de burgerlijke afkomst van den laatste, op het gevoel en oog hebben voor hoofsche riddergewoonten bij den eerste.

3) Mijne meening over de aanspreekvormen in den *Walewein* wijkt niet af van die van Leendertz. Zie hiervoor blz. 14.

Thans rest nog de bespreking van den *Roman van Moriaen*. Die bespreking kan kort zijn. We vinden hier uitsluitend *ghi*-vormen. Bestaat er verband tusschen deze *du*-afwezigheid en het eveneens niet voorkomen van *du* in *Karel ende Elegast*, welk verhaal de dichter voortdurend voor oogen gehad heeft en op verscheidene plaatsen zelfs woordelijk navolgde? (Zie Kalff, *Gesch. der Ned. Lett.* I, 119.) Mij lijkt het zeer waarschijnlijk.

De *Torec* en de *Historie van Troyen*, wier behandeling eigenlijk in dit verband thuisbehoort, worden besproken bij de beschouwing van Maerlant's werken.

Het bloeitijdperk van de ridderschap is, als de veertiende eeuw haar intrede doet, voorbij. De groote macht van dien stand is aan 't afnemen. De poëzie, die oorspronkelijk voor dezen stand alleen was bestemd, komt meer en meer in handen van de burgerij. Deze begint oog te krijgen voor literarische producten en het leesgraag publiek is niet te verzadigen en verlangt meer. Aan dat verlangen kan voldaan worden: Heyn van Aken en nog tal van andere dichters, wier namen ons onbekend zijn, zijn bereid motieven uit oude boeken nog eens om te werken en als een nieuw verhaal hunnen lezers aan te bieden. Maar aan die nieuwe (?) poëzie ontbreekt alle geur. De dichters hebben wellicht gemeend — en ook in onzen tijd is die gedachte niet vreemd — dat nadoen van wat in hoogere standen gebruikelijk is, hen ten slotte zelf tot menschen van stand zou maken. Braaf nadoen, nauwkeurig navolgen is dus de leus. Derhalve wordt ook de manier van aanspreken van de hoogere standen afgeluisterd en in de taal der burgerij overgebracht. Nabootsend overtreft men, we zagen het reeds (blz. 81), natuurlijk altijd zijn voorbeeld. De aanspreekvoornaamwoorden kunnen daarvan getuigen. Was

du in het bloeitijdperk van de romanliteratuur voor goede schrijvers nog het voornaamwoord om toorn of minachting aan den eenen kant, aan den anderen innige genegenheid en liefde uit te drukken, de navolgers gebruiken het liefst zoo weinig mogelijk, alleen maar in geval van nood, van rijmnood namelijk. Dan is *du* nog goed genoeg om één van zijn vormen te leenen ten einde in dien nood te voorzien. Een enkele maal meer, in die gevallen n.l. waar de dichter heel zeker kan zijn, dat zijn *du* niet misplaatst is, komt het nog eens te voorschijn. Een enkele, zooals de dichter van *Flandrijs*, is overmoedig en durft het burgerlijk voornaamwoord nog wel gebruiken. Maar wat doet hij het slordig! Zonder dat men kan merken wat de reden is van dat herhaaldelijk veranderen, spreken Colosus en Flandrijs elkaar nu eens met *du*, dan weer met *ghi* aan. Flandrijs' gebed tot God begint goed, met *du*, maar gaat spoedig in *ghi* over, en na eenige regels wordt *du* opgegeven (II, 67 vlgg.). Maar „vrient” en *du* zijn bij hem toch nog gecombineerd.

Ook Heyn van Aken durft in zijn *Roman van Heinric en Margriete van Limborch* niet afwijken van wat gebruik was in de ridderromans. Zoo iemand, dan moest hij, de pastoor van Corbeke, toch weten dat men God dudijnt. Hij weet het ook wel, maar de oude romans leeren iets anders. Een *du*-vorm voor het rijm is hem welkom (b.v. in een gesprek van Echites tot zijn moeder, I, 1341 vlgg.). Op een paar plaatsen, waar de dichter zeker wist dat hij *du* kon gebruiken doet hij het: de hertog van Limburg dudijnt, toornig, een koopman (I, 2560 vlgg.), later den brenger van een ongelukstijding. (VIII, 513) Eens vinden we, midden in een *ghi*-gesprek „du best” (Polifemus, de Hunenkoning tot den met hem strijdenden Demophon, VIII, 570) En dan in het 10de boek (vs. 786—906) een geval dat

ons als vanzelf brengt tot de bespreking van den *Roman van de Rose*, een geval m. i. mede pleitend voor de waarschijnlijkheid dat deze roman geschreven is na de voltooiing van het 9de Boek van den *Limborch*, omdat de hier bedoelde verzen volkomen passen in het kader van dat werk. „Wijsheid” n.l. houdt een moralisatie ¹⁾ tot Jonas, aldus aanvangend (786):

„Vrient”, seit si, „des gheloeft
 Du best gecosen nu coninc
 Nu hetic di boven alle dinc
 Dattu emmer ontsics gode” enz.

daarna wordt het gesprek een 120-tal regels met *ghi* en *u* voortgezet, en ten slotte weer besloten met een paar *du*-vormen. Geheel analoog daarmee zijn enkele gevallen in den

Roman van de Rose, en analoog daarmee zijn, wat meer zegt, de aanspreekvormen in het Fransche origineel. ²⁾ Zooals daar *vous*, is in het Nederlandsche werk *ghi* het voornaamwoord, waarmee de allegorische personen den „minnaar”, deze hen, en zij elkaar aanspreken. Daar, als hier, dudijnen echter de „God van minnen” (1847, 9745) en „Redene” (4205, 4581). Maar -- heeft het tutoyeeren in het Fransch ook zoo maar bij wijze van uitzondering plaats als in het Nederlandsch? Is het daar op de overeenkomstige plaatsen ook zoo slordig als in het Nederlandsch, waar in de genoemde gevallen een paar maal *du* staat tusschen talloze *ghi*'s, erger nog, waar van de vijf plaatsen, waar *du* gebruikt is, vier weer gestaafd zijn door rijm, en van twee wel met zekerheid gezegd kan worden dat de *du*-vorm gebruikt is om 't rijm (1899 en 9745)? Moet hier niet gedacht worden aan een min of meer on-

1) Zie over het moraliseerende *du* hoofdst. IX.

2) Vgl. hierboven blz. 28.

willig navolgen van een door den vertaler niet begrepen, niet gevoeld *tu* in het Fransche origineel?

Madelghys Kintsheit, opmerkelijk wegens de *iou*-vormen in fragment B, is overigens een gewone ridderroman uit de latere periode, wat hier dus zeggen wil dat het pronomen *ghi* bijna tegenover iedereen gebruikt wordt en *du* nog slechts in enkele (zeven) gevallen voorkomt, in vier waarvan er, voor zoover wij kunnen zien en oordelen, reden voor is. C, vers 53 is door De Pauw gemaakt en blijft dus buiten beschouwing. C 199—202 wordt Vivien zonder reden door Madelghijs, die tracht hem van zijn heer afvallig te maken, gedudijnd. (Het Hoogduitsche Heidelbergersche hs. heeft hier zeer slordig *du* en *ihr* door elkaar). Het ros Beyaert wordt (D 77—79) door Madelghijs gedudijnd (Vgl. blz. 84, noot 2). Goed is het dat een toornige Saraceen Spyet met *du* toespreekt (E, 36 vlgg.). Maar heel vreemd is het dat Roelant zijn oom Dunamel van Bayvier in een *ghi*-gesprek plotseling met een *du*-vorm toespreekt (D 215). Cressens en Spyet die, toornig, samen strijden, gebruiken *du* en *ghi* door elkaar (G). Tot God zegt Spyet *du* (G 83).

Van de *Ridder metten Zwane*, *Loyhier en Malaert*, *Valentijn en Name loos*, *Huge van Bordeeus*, die we alle in fragmentarischen toestand bezitten, zijn geen origineelen bekend, en toch zijn de motieven, zooals we boven zeiden, aan oudere romans ontleend. Veel zeggen die fragmenten ons niet. Slechts hier en daar treft ons iets.

Op de gewoonte, om een waard met here waert en *ghi* aan te spreken wezen we reeds (blz. 78); in *Huge van Bordeeus* is de toespraak ontsierd door een *du*-vorm als rijmwoord (614). In *Loyhier en Malaert* zegt Sormarinde tot haar kamenier Gayette: *Foncfrouwe, ghi hebt lange*

gelet; hier een „fernstellendes” *ghi* tegenover het vertrouwelijke *du* dat (in den *Ferguut*) Galiene gebruikt tot haar kamenier, als zij deze deelgenoot maakt van haar geheim (zie blz. 83). In *Valentijn en Nameloos* wordt Phyla door den verrader Gawin, welke haar beschuldigt van moord op de koningsdochter toch met *ghi* aangesproken; ook door den koning, hoewel hij bij het zien van het lijk zijner dochter ziedend van toorn is.

De rij wordt gesloten door den *Seghelijn van Jherusalem*, het gewrocht der verbeelding van een zekeren Loy Latewaert. De dichter had nog wel gevoel voor het *du*-gebruik. Telkens komt dat even voor den dag. Maar 't is een gevoel dat hij onderdrukt. 't Gevolg hiervan is: slordigheid in het gebruik der pronomina. Maar aan den anderen kant is *du* ook voor hem een woord dat in gevallen van rijmnood uitstekende diensten kan bewijzen: 16 gevallen heb ik geteld en de meeste daarvan in overigens geheel met *ghi* gevoerde gesprekken. Goed is het *du*-gebruik daar, waar de vrouw van Koning Prides in hevige ongerustheid plotseling van *ghi* tot *du* overgaat; ook daar waar de visscher na het verhaal van Seghelijns doodslag, hem in zijn toorn dudijnt. Maar wat te denken van die plaats, waar koning Prides den met hem strijdenden Seghelijn, die hem een nobel aanbod doet, plotseling een paar maal dudijnt? Wordt hiermede te kennen gegeven hoe geroerd hij is? Indien dat zoo is, dan heeft die geroerdheid op Seghelijn aanstekelijk gewerkt, en wel zoo dat hij, alle vormen vergetende, antwoordde: *Ay coninc here, dattu scouwes die rechticheit*. Coninc, here — du! Voor Loy Latewaert hoop ik dat het een afschrijversfout is. Vs. 2717 een engel tot Seghelijn *ghi*. Maar in dit zelfde gesprek (vs. 2720) plotseling deze woorden van den engel: „du biste sot”. Kon het den schrijver, die zoo'n

uitdrukking in het dagelijksch leven wellicht ieder oogenblik hoorde, niet uit de pen te schrijven „ghi sijt sot”? Seghelijn en Clinckaert gebruiken in hun gesprekken met elkaar afwisselend *du* en *ghi*, zoo dat er geen touw aan vast te knoopen is. Goed zijn deze gevallen, dat Seghelijn tot een verrader *du* zegt (vs. 3184), tot een dief (vs. 2974), tot een nijdigen portier (3815), tot een Sarasijn (bv. 4366). Viermaal wordt hij door een engel aangesproken met *du* (*ghi* er doorheen) ¹). Een enkele maal hoort het paard Glorifier van zijn meester *du*, doch meestal *ghi*. ²) Dat keizer Constantijn Seghelijn dudijnt, niettegenstaande het „heer Seghelijn” zeggen, kan haast niet anders dan een afschrijversfout zijn. Juist gezien is het weer dat Florette over den beminde in zich zelf sprekend hem dudijnt, terwijl zij in werkelijkheid *ghi* tot hem zegt (7406 vlgg.). Opmerkelijk is weer een *du*-vorm in de nabijheid van het woord *vrient*, door Seghelijn gebezigd tot een „garsoen”, dien hij overigens steeds met *ghi* toespreekt (4120). Een op zich zelf staand geval is het dudijnen van het kruis door keizerin Helene. Alles bij elkaar genomen is *ghi* toch het gewone voornaamwoord van den aangesproken persoon tusschen koning Prides en zijn vrouw, Blansfleure en haar zoon, Prides en Seghelijn, ridders onder elkaar enz.

Eindelijk worde hier eens opgemerkt dat een dichter die tot zijn publiek spreekt, altijd *ghi* gebruikt. Dit komt overal en algemeen voor. Slechts een hoogst enkelen keer zullen wij een afwijking van dezen regel aantreffen (in de stichtelijke lectuur). Trouwens, zoo eenige regel zin heeft, dan is het deze: want een dichter schreef en schrijft niet, een spreker sprak en spreekt niet voor een enkele, thans

1) Als in 't Fransch, waar ook de menschen door de hemelingen meestal getutoeyerd worden; vgl. blz. 28.

2) Hier dus weifeling. Vgl. blz. 84 en noot 2 aldaar.

niet, maar vooral niet in een tijd toen het voorlezen nog regel, het zelf stii lezen zeker nog uitzondering was.

Een tijdperk van 150 jaren ligt er tusschen het *Roelandslied* en den *Seghelijn van Jherusalem*, tijd van den bloei en het verval der ridderpoëzie.

Die gansche ridderpoëzie hebben we in één hoofdstuk bij elkaar gebracht, omdat zoo het duidelijkste beeld te geven was van het langzaam op den achtergrond raken, en het meer en meer in beteekenis afnemen van het voor-naamwoord *du*.

Der chronologie is daardoor wel geweld aangedaan. Want naast die ridderliteratuur ontstond een andere, die van het burgerlijk element, in taal echter niet verschillend van die der ridderlectuur. Immers, het langzaam verdwijnen van *du*, het veld winnen van *ghi* in die literatuur houdt gelijken tred met den gang van zaken in de ridderromans. Als we eenmaal het jaar 1350 bereikt hebbende, den blik laten gaan over al het geschrevene, is het niet twijfelachtig meer dat het pleit ten gunste van *ghi* beslecht is. Dan zijn er nog maar twee soorten van geschriften, waarin *du* nog beteekenis heeft: de zedeleerende en vooral de geestelijke. Maar hier ontbrak ook een bijzondere reden niet.

Voor dat we echter aan de beschouwing daarvan toe zijn, vragen andere werken onze aandacht, in de eerste plaats nu onze *Reinaert*.

DIERENEPOS EN FABELVERZAMELINGEN.

Reinaert I ± 1250. Esopet vóór 1284. Van den seven vroeden van binnen
Romen vóór 1282? Reinaert II ± 1375.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat we in den *Reinaert*, die kostelijke parodie der ridderromans, een getrouwe, ja zelfs eene, de parodie eigene, overdreven nabootsing vinden van de hoofsche gebruiken van dien tijd. De dierenmaatschappij is op en top imitatie van de feodale maatschappij dier dagen. 't Spreekt dan ook vanzelf dat de aanspreekvormen in denzelfden stijl gehouden zijn, en dat *ghi* het heerschende voornaamwoord is in de gesprekken van den koning (Nobel) en zijne ridders, de dieren. Iedereen zegt tegen koning en koningin natuurlijk *ghi*; maar omgekeerd doen ook deze beide vorstelijke personages der hoffelijkheid niets te kort en antwoorden met *ghi*. Zoo wordt b.v. Cantecler aangesproken met *heere Cantecler* (vs. 375), Bruun met *heere Bruun*. Waar van hooger hand zoo'n treffelijk voorbeeld van beleefdheid wordt gegeven, blijven de onderdanen natuurlijk niet achter, maar volgen hun vorst; vandaar dat ook de dieren onder elkaar *ghi* zeggen, hetzij man en vrouw, oom en neef enz. Uit den aard der zaak is er dus weinig plaats voor *du*. Toch komt het enkele malen voor in goede gevallen, maar — helaas ook enkele malen in duistere gevallen. Dat er hier echter met grond aan afschrijversfouten mag gedacht worden zal de doorlopende vergelijking van het eerste gedeelte van R. II met R. I leeren. Tegelijkertijd levert die vergelijking van de aanspreekvormen in de beide overeenkomstige

redacties van het gedicht een niet onbelangrijke bijdrage voor de juiste waardeering van de voorbeelden, waarnaar beide afschrijvers copieerden.

Noemen we eerst die plaatsen, waar het *du*-gebruik begrijpelijk, gerechtvaardigd is, en waar R. I en de omwerking overeenstemmen. ¹⁾

Als Reinaert, nadat hij er Bruun zoo schandelijk heeft laten inloopen op het erf van Lamfroit, ziet dat Br. toch het leven er af gebracht heeft, en nu op den oever der rivier van den schrik en de wonden ligt te bekomen, beschimpt hij Lamfroit, met de woorden (916 vlgg.):

„Vermalendijt,
Lamfroyt, moet dijn herte sijn!
Du best dulce dan een zwijn” enz. ²⁾

Als Tibeert op weg is naar Maupertuus, ziet hij in de verte „sente Martins voghel” vliegen. Blij roept hij (vs. 1050):

„Kere herwaert dinen vloghel.
Nu vliech te miere rechter hant.”

De omwerking laat Tibeert nog wel zeggen „edel voghel” en toch *du*. Dit is vreemd wanneer we aannemen dat Tibeert roept met de bedoeling door den vogel gehoord te worden. Maar — heeft de dichter juist met den *du*-vorm willen aanduiden dat Tibeert de woorden in zich zelf spreekt, zeker wetend dat de vogel te ver weg is om hem te hooren, dan is de *du*-vorm uitstekend op zijn plaats en komt er een van die fijne schakeeringen weer treffend door uit.

Als Reinaert aan koning Nobel het verhaal gedaan heeft van de geweldige samenzwering, dan wordt den

1) De plaatsen in R. I naar de uitgave van Buitenrust Hetteema en Muller, die in de omwerking naar de uitgave van Martin.

2) Vgl. het uittreksel uit Leendertz' werk (hiervoor blz. 13/14) en Meert (blz. 51).

koning „die herte zwaer” en vraagt hij: „Reynaerd sechstu mi waer?” (R. I 2202—R. II 2218). Is het de angst die den koning overvalt, hem alle vormen doet vergeten en *du* doet zeggen? Ik geloof het, al weten zoowel de koning (2143) als de koningin (2154 vlgg.) elders hun aandoening meester te blijven, wat ze toonen door het blijven gebruiken van het beleefdheidspronomen.

En eindelijk, als Reinaert den koning de plaats ontdekt heeft waar de groote schat ligt, eindigt hij zijn verhaal met de woorden (2619 vlgg.):

Ay coninc, als ghi hebt dat goet,
 Hoe dicken suldi peinsen in huwen moct:
 „Ay Reynaert, ghetrauwe vos,
 Die hier grouues in dit mos
 Desen scat bi dijnre lust,
 God gheue di goet waer du best!”

De bescheidene, die over zich zelf sprekend niet *ghi*, maar *du* gebruikt! ¹⁾

Maar nu de overige gevallen.

Als Reinaert Bruun verteld heeft dat hij niet kan loopen, omdat hem „den buuc so gheladen is met eere vremder newer spise” vraagt Bruun haastig (vs. 562): „Reynaert, wat haetstu, wat?” Dit geval is te verdedigen. Het is mogelijk dat de mededeeling van Reinaert den gulzigen Bruun zoo nieuwsgierig maakt, dat hij den aangenomen hoofschen stijl vergeet. ²⁾ De omwerking heeft echter *ghi* (vs. 616): „Wat aet ghi, Reinaert” scide die beer.

Beter dan in R. I (vs. 1279—1280) waar vrouwe Julocke tot haar zoon Martinet *ghi* zegt, zijn de regels 1298—1299 in R. II, waar zij *du* zegt:

„Siet, lieue sone Martinet,   „Sich, lieve sone Martinet:
 Dit was van huwes vader ghewande”. Dit is van dijns vader ghewade.

¹⁾ Zoo oordeelde ook Leendertz (vgl. blz. 13); doch Meert wil dankbare vertrouwelijkheid zien in deze woorden van den koning tot den vos (blz. 43).

²⁾ Dezelfde opvatting bij Leendertz, zie blz. 13.

Oom Reinaert tot zijn neef Grimbeert:

in R. I (1436—1439):	maar in R. II (1480—1482):
„Lieve neve, ic wille gacn (Nu hoert mine redene saen) Te biechten hier te <i>di</i> : Hier nes ander pape <i>bi</i> .”	„Lieve neve, ic wil nu gacn Te biechte hier tot <i>u</i> : Hier enis gheen ander pape <i>nu</i> .”

in R. I (1477—1481):	in R. II (1517—1520):
....Datsi spade sullen verwinnen Also vele eeren van <i>mi</i> . Oec hebbic, dat segghic <i>di</i> , Grimbert, mee liede bedroghen Dan ic di soude ghesegghen moghen.	Si sijn ghescandaliseert bi <i>mi</i> . Noch heb ic, dat segghic <i>di</i> , Isegrine meer bedroghen Dan ic soude segghen moghen.

Verder in de biecht R. tot Grimbert steeds *ghi*.

Tegen twee rijm-*du*-gevallen in R. I slechts één dus in R. II.

Bruun tot zijn neve Tibeert (R. I 1958—1961):

„Neve Tybeert, nem
Die lijne, du salt mede loepen.
Reynaert die salt nu becoepen,
Mijn scone liere ende dine hoghe.”

Waarom hier *du*? Omdat Bruun een lomperd is, en hij den aangenomen hoofschén stijl vergeet? ¹⁾ R. II (2016—2022) heeft deze regels anders, zonder aanspreekvormen.

Reinaert tot den Koning:

I 2564—2566.	II 2586—2589.
„heere coninc, nem. Hier gheue ic di vp den scat, Die wijlen Ermelinc besat.”	„Mijn heer”, sprac hi, „wilt ontfaen Minen scat hier mede (want icken u vrie Ende claerlic daer of vertie) Die wilen Ermerijc besat.”

Misschien hebben we hier in R. I te doen met een plechtige oude rechtsformule, welker woorden ook tegenover den

1) Inderdaad schrijft Leendertz, t. a. p. het dudijnen op deze plaats weer aan de lompeheid van Bruun toe, die in zijn vreugde en ijver om R. op te hangen, tegenover Tibert, die hem daarbij behulpzaam is, de wellevendheid uit het oog verliest.

koning onveranderd moesten blijven.¹⁾ Is dat zoo, dan heeft de omwerker hier door *du* in *ghi* te veranderen „geschlechtbessert”, of wel — ook die mogelijkheid bestaat: immers de woorden van R. II geven wel eenigszins den indruk eveneens sacrale woorden te zijn — hij heeft in plaats van de oude rechtsformule er eene uit zijne dagen gegeven.

Reinaert tot Cuwaert, plotseling midden in een *ghi*-sprek²⁾:

I 2658—2659.

II 2674—2675.

„so secht hem, „So segt hem: weet ghi iet waer steet
Weetstu waer Kricke-putte staect?” Kriekenpit? ist u iet cont?”

De koningin die altijd tot Reinaert *ghi* gebruikt, en ook in dat gesprek waarvan hier een paar regels worden aangehaald, zegt plotseling (I 2874/2875):

„Dinen aerbeit wert niet cleene:
Hets di noet dattu hebs scoen.”

In R. II zijn deze regels eenigszins anders, maar steeds met *ghi* (2868—2871).

Laten wij nu de sacrale woorden in R. I (2564 vlgg.) en de twee gevallen waarin Bruun dudijnt (I 562 en 1958), alle drie plaatsen waar de omwerking *ghi* heeft, buiten beschouwing, dan blijven toch nog vijf gevallen over waar de aanspreekvormen in de omwerking m. i. beter zijn dan in R. I. Dit feit schijnt mij een steun te zijn voor de gissing³⁾ dat de afschrijver, waaraan wij het Brusselsche hs. (R. II) te danken hebben, copieerde naar een hs. dat in vele gevallen dichter stond bij den archetypus dan het

1) Zoo vatte De Vries deze woorden op (de mededeeling hiervan dank ik Prof. Muller) en Leendertz oordeelde eveneens, zie blz. 13.

2) Ook dit dudijnen acht Leendertz begrijpelijk en op zijn plaats (zie blz. 14). Ik ga hier toch liever met de lezing van R. II mee.

3) Door Dr. J. W. Muller in de Inleiding van zijn proefschrift: *De oude en de jongere bewerking van den Reinaert* geuit.

ms. dat de vervaardiger van het Comburgsche hs. voor zich had. Dichter bij — natuurlijk was ook het ms. dat de afschrijver van R. II copiëerde niet meer gelijk aan Willems oorspronkelijk werk: het kan eenvoudig niet worden aangenomen dat „Willem die Madok maecte”, de dichter bij de gratie Gods, om een rijmwoord verlegen zou zijn, en om in dien nood te voorzien nu maar in een *ghi*-gesprek een *du*-vorm inlaschte, zooals we dat tweemaal in R. I, maar eenmaal ook nog in R. II hebben aangetroffen. 1)

Misschien een dertigtal jaren na Willems gedicht verscheen de Nederlandsche vertaling van den Latijnschen fabelbundel *Romulus*, de *Esopet*. Dat het origineel Latijn is, is van niet geringe beteekenis. Immers daaraan is het m. i. voor een groot deel toe te schrijven dat *du* zoo'n groote rol speelt in deze fabels. 2) De *Romulus* is een omwerking van Latijnsch proza, misschien uit Phaedrus. Maar wat ook de oorsprong zij, een feit is dat de pronomen hier nog in hun volle oorspronkelijke kracht verschijnen, n.l. *tu* voor het enkel-, *vos* voor het meervoud. Dit gebruik neemt de Middelnederlandsche vertaler over.

---

1) Het aanspreekgebruik in den Nederl. *Reinaert* heeft met dat in den *Reinhart Fuchs* (vgl. blz. 48 en 49) niets gemeen, eensdeels doordat de Hoogduitsche *Reinaert* wat zijn aanspreekvormen betreft tot de Speelmanspoëzie behoort, de Nederlandsche daarentegen, juist als parodie, tot de hoofsche romantische literatuur, anderdeels echter ook omdat beide dichters er naar gestreefd hebben de dieren te laten spreken, zooals de menschen die zij voorstelden, zooals de standen waarvan zij als vertegenwoordigers optraden, spraken, en het aanspreekgebruik in het land waarvan de Hoogduitsche dichter een zoon was anders was dan in onze Zuidnederlandsche gewesten. En — is het misschien ook mogelijk dat de *Reinhart Fuchs* een getrouwe afbeelding geeft van de gesproken taal dier dagen, de *Reinaert* slechts de hoofsche geschreven taal getrouwelijk weergeeft?

2) Een verzuim lijkt het mij van Leendertz dat hij in zijn overigens weer zoo goede uiteenzetting van de aanspreekvormen in den *Esopet* hierop niet gewezen heeft (zie blz. 15 en 16). Zie voor de aanspreekvormen in den *Esopet* ook Meert, blz. 55 en 56.

Men kan mij tegemoetvoeren dat het *du*-gebruik in het Nederlandsche werk dan ook niet oorspronkelijk is en dus alle bewijskracht voor het Nederlandsche gebruik dier dagen mist. Ik antwoord daarop, dat hier zeker voor een deel van navolging sprake kan zijn, maar dat aan den anderen kant die navolging voor mij het bewijs is, dat *du* dan toch in dien tijd nog zoo gebruikt *kon* worden als de vertaler het doet; tenminste — als we niet moeten denken aan literair repristineeren: ook in onze Middelnederlandsche literatuur is deze mogelijkheid niet buitengesloten.

Doch hoewel nu *du* in deze fabels het voornaamwoord van het enkelvoud is voor alle standen, heeft toch de bewerker van den *Esopet* er oog voor gehad dat men de verhouding, waarin twee sprekers tot elkaar staan, dikwijls nog scherper omlijnen, nog beter uitbeelden kon, door beiden een verschillend pronomen te laten gebruiken. ¹⁾ Dat *ghi*, zóó toegepast, in deze fabels niet misplaatst is, kunnen de hier meegedeelde, waarin het voorkomt, duidelijk maken. *Ghi* n.l. zeggen: het lam op onderdanigen toon tot den wolf, die op barschen toon dudijnt (in de fabel van den wolf en het lam, II); de muis tot den leeuw (fabel XVIII); de leeuw spottend tot den verwaanden ezcl: „here ezcl”, terwijl deze laatste den leeuw dudijnt (fabel XXI); de leeuw tot Reinaert en omgekeerd: „God houdu, here her liebaert!” (fabel XXIII); de hond tot zijn heer (fabel XXXI); een wezel tot een man (fabel XLI); de kinderen van den kikvorsch tot hun vader (fabel XLII); Reinaert tot zijn oom den wolf, terwijl deze, begrijpende dat Reinaert een list in den zin heeft, hem dudijnt; Reinaert tot een herder, beleefd, *ghi*, doch later *du* (fabel XLVIII); een man tot een aap die koning is (maar met *du*-vormen er

---

1) Treffend is in dit opzicht de vergelijking met de Hoogduitsche fabels van Boner. Men vgl. blz. 49 en 50.

door, fabel LII); de hen tot Venus (fabel LX). In die twee fabels waarin alleen menschen voorkomen, LXI (het bekende verhaal van de „ontroostbare” weduwe bij het graf van haar man, en den wachter bij den dief aan de galg) en LXII (jongeling en meisje) zeggen de menschen *ghi* tot elkaar.

Een losse band verbindt het dichtwerk *Van den VII vroeden van binnen Romen* met *Esopet* en *Reinaert*: alle drie zijn in meerdere of mindere mate verzamelingen van fabels, grootendeels gemeengoed van den Indogermaanschen stam, tot een meer of minder schoon geheel verbonden. Het Nederlandsche gedicht is misschien de bewerking eener Fransche prozaredactie ¹⁾, de bewerker zelf wellicht eer een volksdichter dan een ontwikkeld dichter ²⁾, voor welke laatste opvatting ik echter uit het pronominaal gebruik geen bewijzen kan bijbrengen. Immers, de voorbeelden (hieronder volgend) toonen aan dat de dichter een man was op de hoogte van, en met oog voor hoofdsche gebruiken, die echter toch nog een ruim en goed gebruik van *du* weet te maken. De keuze der pronomina geeft niet den indruk van „onbedrevenheid van den bewerker in het hanteeren der taal” (Kalff, t. a. p. blz. 192), waarmede ik natuurlijk niet zeggen wil dat alle *du*- en *ghi*-gevallen goed of althans begrijpelijk zijn. *Ghi* zeggen: keizer en keizerin tot elkaar; de wijzen tot den keizer en omgekeerd; het prinsje tot de wijzen; man en vrouw; twee gelieven tot elkaar. Nu eens *du*, dan weer *ghi* gebruikt de keizer tot zijn zoon; een moeder tot haar dochter (2081—2105; hier een verbazende dooreenhaspeling van *du* en *ghi*). Driemaal is in een *ghi*-gesprek een *du*-vorm gebruikt om het rijm

1) Zie Kalff, *Gesch. der Ned. Lett.* I, 191.

2) Idem, 192.

(vs. 136—142 en 1989—'90). Een man spreekt zijn ekster eerst met *ghi*, doch later met *du* aan. *Du* gebruiken: de vroeden tot het prinsje; de keizerin in haar verliefde toespraak tot haar stiefzoon (459—475); een „baliu” tot een jongen man („*du* segs waer, vriend”), en in datzelfde verhaal een vader tot zijn zoon (het verhaal n.l. van den wijzen, milden man, die in een kuip met lood en pek valt, vs. 1344—1357); een koning tot zijn drossaat, nadat hij diens kwade list heeft ontdekt (vs. 1798 vlgg.; vóór dien tijd heeft hij *ghi* gezegd); een huisvrouw tot haar knecht (1954) en dienstmaagd (2651—2678); de Romeinen tot hun keizer Crassus als zij hem als schurk ontmaskerd hebben (2514—2518); een ridder tot een metselaar (3750—3763); een koning tot zijn zoon (4124—4126); een koning tot een serjant (4271—4281); keizer Diocletiaan tot zijn zoon (4480—'96); een koning dankt den toovenaar Merlijn, dien hij anders steeds met *ghi* aanspreekt, voor den gegeven raad met *du* (2969—2972). *Bi dinen live* (1883) in een gesprek van den keizer tot één van de vroeden, waarin steeds *ghi* gebruikt wordt, is misschien voor een afschrijversfout te houden.

Ruim een eeuw ligt er tusschen het ontstaan van den ouden Reinaert en dat van de voortzetting. Maar — wat op het eerste gezicht vreemd lijkt — in het gebruik der aanspreekvormen bemerkt men dat niet. Eerder is er toenemen dan afnemen van het *du*-gebruik te bespeuren. En toch is dat maar schijn. Bezien we eerst de fabels in de omwerking waarin *du* voorkomt. Deze zijn nagenoeg woordelijk aan den *Esopet* ontleend. Het zijn 1° die van man en serpent (ook enkele *ghi*-vormen); 2° die van paard en herder, 3° die van wolf en kraanvogel. (Zie ook Muller: *De oude en de jongere bewerking van den Reinaert*, blz. 153—158). Derhalve is ook het *du*-gebruik zoo mede

overgenomen. Waarom de omwerker die vormen bij zijn interpolatie dan niet in die van het pronomen van het meervoud veranderde? Het hoofdstuk waarin de Didactiek behandeld wordt zal deze vraag uitvoerig beantwoorden; hier worde voorloopig dit gezegd: in zedeleerende geschriften (ook in godsdienstige; zie het volgende hoofdstuk), waartoe ook de fabels behooren, heeft men lang *du* bewaard. De omwerker, een man vervuld van eerbied voor verhalen die „leering” bevatten en die graag zelf, waar de gelegenheid zich voordoet, een zedelesje plaatst, houdt zich natuurlijk aan dit goed, aloud gebruik. Wellicht ook is er wisselwerking geweest tusschen het (ten deele aan het Latijn ontleende) dudijnen in den *Esopet* b.v., een boek dat evenals andere dergelijke werkjes leerzaam en nuttig voor de jeugd was, en het dudijnen (dat we in een volgend hoofdstuk van naderbij zullen bezien), gevolg van dien eigenaardigen voorkeur voor het enkelvoudspronomen bij personen die zich ten doel stellen een ander iets te leeren, die, bewust of onbewust, een toon van gezag, van meerderheid aannemen. Het dudijnen van Venus tot Paris (5523—5545) komt mij ook verdacht voor. Zou de dichter die gansche toespraak niet aan eens anders werk ontleend hebben?

Rest ons dus nu nog de bespreking van 's omwerkers eigen *du*-gebruik. Een paar aardige gevallen zijn dat. Vrouwe Haersint verwijt, met ergernis aan de gebeurtenis terugdenkende, Reinaert dat hij haar eens in een putemmer naar beneden heeft doen zakken om zelf boven te komen. Zij doet dit met het in den stijl passende *du*: „Waen, Reinaert, fel quaet cockijn” enz. (6410—6440; in 6422 echter: „ic quam tot u, ic hoorde u stenen”). Goed gezien is het om, waar Haersint Reinaert in dit verhaal sprekend invoert, hem tot haar (zijn moei) *ghi* te laten zeggen. Goed gezien is het ook om den nijldigen Isengrijn, als hij in den strijd Reinaert geheel in zijn macht heeft,

tot dezen *du* te laten zeggen (7160—7169; maar 7161 „liet u verwonnen”, welk *u* echter in een ander hs. is weggelaten) en: „Ai dief, hoe ghern waerstu verlost!” enz. (7288—7331), terwijl de domme bluffer ook reeds bij een vroegere gelegenheid, stoffend op zijn schoolgaan te Westvalen en te Provijn, Reinaert onder den indruk van zijn kennis heeft willen brengen met de woorden:

„Waertoe bistu goet, Reinaert,
dattu lesen enconst noch scriven”

(4048—4049). Wat de reden is dat Corbout, de kraai, door Reinaert gedudijnd wordt is mij duister („wat is di? laet dijn kermen!” 4485). Ook „sente Martins voghel” werd, gelijk we zagen (blz. 93), met het enkelvoudspronomen aangesproken. Zouden de „dicre” misschien van hooger, edeler rang geacht geweest zijn dan de „voghele”? Er is een oud verhaal van den strijd tusschen beide. Cantecler, de haan, werd echter door Reinaert met *ghi* en met heere aangesproken. Maar 't is niet onmogelijk dat de slimme vos met opzet zoo beleefd was om Cantecler's ijdelheid te streelen en hem gunstig voor zich te stemmen. Doch ook de koning zeide tot Cantecler *u* (I, 427) en heer (II, 453).

GEESTELIJK PROZA EN GEESTELIJKE POËZIE. (DE BIJBEL EN ZIJN INVLOED.)

Leven van Jezus ± 1300. Die bible in duytsche 1477. Die duytsche souter 1487. Epistelen ende ewangeliën 1478. Limburgsche Sermoenen 1320—1350. Fragmenten van verschillende Levens van Jezus. Proza van Hadewych ± 1250. Jan van Ruusbroec's werken ± 1350. Geert Groote's Dietsche Vertalingen ± 1360. Hendrik Mandé's geschriften ± 1400. Collatiën van Johannes Brinckerinck ± 1435. Stemmen uit den voortijd 15de eeuw. Brugman's Devote Oefeninghe ± 1450. Die Pelgrimage van der menscheliker Creaturen ± 1350. Brandaen na 1450. Legende van Sint Panthaliocn na 1450. Die enighe sprake . . . die sunte Augustinus hadde mit God na 1450. Marialegenden 15de eeuw. Middeleeuwse Schilderingen van het aardse Paradijs. Biënboec ± 1450. Middelnederlandsche Legendes en Exempelen.

Gedichten van Hadewych ± 1250. Van den levenc ons Heren ± 1260. Leven van S. Lutgart ± 1270. Beatrijs 13de eeuw. Theophilus 14de eeuw. Dboec van den Houte 14de eeuw. Maskeroen 14de eeuw. Spiegel der Sonden 14de eeuw. Leven van S. Christina ± 1400. Ons Heren Passie kort vóór 1500.

In de vorige bladzijden hebben wij bij enkele gevallen van *du*-gebruik er al op gewezen dat dit toe te schrijven was aan invloed van den Bijbel. Nu wij het geestelijk proza en de geestelijke poëzie gaan bespreken, komen wij daarop terug. Voordat wij echter de proza- en dichtwerken afzonderlijk gaan beschouwen, geven wij in groote trekken de hoofdlijnen van het *du-ghi*-gebruik in die soort van literatuur aan.

Onnoodig te vermelden, dat in de Middeleeuwen niemand het zou wagen aan het gezag van den Bijbel te tornen. En niet alleen berustte dat gezag op eerbied bij de menschen voor den inhoud der gewijde boeken, ook aan den vorm (de woorden enz.) achtte men zich gebonden, en vertalers brachten met angstvallige nauwgezetheid woord

voor woord uit de vreemde in de landstaal over. Proza-vertalers, wel te verstaan; menschen die gewijde stof als onderwerp hunner poëtische werkzaamheid kozen, moesten natuurlijk „om de rime” vaak de woorden veranderen en omzetten. Maar dat dit niet anders kon wordt ons door vele dier dichters met nadruk verzekerd.

In den Bijbel, d. i. natuurlijk in de „*Biblia sacra vulgatae editionis*” is het aanspreekgebruik het eenvoudigst denkbare: *tu* is pronomen van het enkelvoud, *vos* van het meervoud. Hiervan wordt nooit afgeweken. M. i. is hierin alleen de oorsprong te zoeken van het *du*-gebruik tot God, tot Jezus, kortom tot alle bijbelsche personen, dat nog bestond toen *du* overigens uit de geschreven taal al zoo goed als verdwenen was en dat bovendien aanvankelijk ook niet indruischte tegen de levende, gesproken volkstaal. Hierin alleen — bewijzen kan ik dit al weer niet, alleen vermoeden, sterk vermoeden dat dit bijbelsch-kerksche *du* langen tijd iets aparts is geweest, iets dat ten slotte buiten de levende volkstaal stond (zooals nog bijbelsch-kerksche taal iets aparts is, nog buiten de levende volkstaal omgaat). Ware dat niet het geval geweest, het veldwinnende *ghi* als teeken van achting, van eerbied tot iemand gezegd, zou dan wel stellig ook tot God gezegd zijn.¹⁾ Dit bijbelsch-kerksche *du* is misschien het best te vergelijken met het overeenkomstige Engelsche *thou*, in zekeren zin ook met het Nieuwnederlandsche *gij* in kanseltaal (al komt dit dan ook niet uitsluitend in kanseltaal voor).

De kerk heeft *du* lang weten te bewaren, maar ten slotte heeft ook zij in dit opzicht aan den tijdgeest geofferd.

1) Meert spreekt op blz. 37 van zijn boek alleen van *du* in 't gebed, en geeft voor het lange standhouden van dit pronomen daarin een reden op die m. i. wel ertoe heeft meegewerkt dat het niet spoedig verdween, maar die toch zeker niet als de voornaamste beschouwd moet worden. Meert is hier niet genoeg doorgedrongen tot de kern der zaak.

Doch, ik herhaal hier nog eens: zijne taak was een andere dan de mijne.

In Marnix' voorrede voor zijn Psalmvertaling met dat warme pleidooi voor het dudijnen tot God, kunnen wij niets anders zien dan een bewijs dat in zijn tijd ($\pm$ 1580) *ghi* ook in de kerktaal reeds lang getriomfeerd had.

Onder de vroegste schrijvers van geestelijke werken zullen we reeds mannen aantreffen — geestelijken toch — die van het bijbelsch gebruik geheel of gedeeltelijk afwijken. En — 't is wel merkwaardig — degenen die dit doen zijn juist de literair, vaak ook tegelijkertijd maatschappelijk hoogststaanden dier dagen: Ruusbroec, Willem van Afflighem en Hadewych. Ik wil trachten hiervoor een aanneemlijke verklaring te geven. Alle drie genoemde auteurs kunnen zeker tot de meest beschaafden van hun tijd gerekend worden; de beide laatsten behooren waarschijnlijk zelfs tot die kringen waarin men prijs stelt op het bezit, en waarde hecht aan het in praktijk brengen van fijne vormen.¹⁾ In hun kringen (en daardoor ook in hun oogen) is *ghi* geworden bij uitstek het voornaamwoord van beleefdheid, van eerbied ook, tegenover den aangesproken persoon, dat vooral ook in geschrifte de voorkeur verdiende boven *du*. Wel komen ze nu in botsing met het bijbelgebruik; doch zij, de ontwikkelden weten wel dat het bijbelsch gebruik slechts

---

1) Zie over Willem van Afflighem en diens sterk literaire taal vooral de studie van Franck (waarvan de titel reeds veelzeggend is): *Eine literarische Persönlichkeit des XIII Jahrhunderts in den Niederlanden* (in *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum u. s. w.* 1904, I Abt. XIII Band 6 Heft 424—442).

Franck zegt daarin (S. 426): „Er war zweifellos ein vornehmer Mann mit vornehmen Gewohnheiten, der auf diese Seite des Lebens auch besonderen Wert legte. Seine Menschen unterhalten sich immer in gewählten Formen, und die Breite seines Stils beruht sogar zu einem Teil darauf, dasz er, wo er selber erzählt oder seine Leute sich unterhalten, dieser Neigung den freiesten Lauf lässt. Die gehäuften höflichen Titel und Anreden sind ihm nicht ein blosses Mittel für Vers und Reim. Bei keinem Besuch, von dem er im Laufe der Erzählung berichtet, vergisst er zu schildern, wie die Leute sich grüßen, und manchmal ist der Bericht zu einer hübschen kleinen Szene ausgestaltet“

letterlijke navolging is van het Latijnsche, en dat de eerbiedsvormen hunner dagen en van hun taal eigenlijk een ander pronomen eischen. Vandaar dat onvaste in de geschriften van sommigen hunner. *Du* geheel opgeven durven zij niet; willen zij misschien ook niet eens geheel en al, vast als ze ondanks zichzelf toch nog gezeten zullen hebben aan kerkelijke gebruiken en gewoonten, waarvan niemand, die als trouw zoon eener kerk is opgevoed, ooit geheel losraakt. Bij Willem van Afflighem komt in 20,400 verzen *du* maar viermaal voor (zie beneden). Bij Ruusbroec en Hadewych is weifeling. Want — we mogen zeker niet aannemen, vooral bij Ruusbroec niet, van wiens werken we zulke keurige en ook oude hss. hebben, dat de verwarring tusschen *du* en *ghi* het werk zou zijn der afschrijvers. Stellig kan er ook van hen iets bijgekomen zijn, veel als men wil, maar een groot deel van het dooreengebruiken der beide pronomina is zeker oorspronkelijk. Bij Ruusbroec nu en bij Hadewych kan men eigenlijk haast spreken van een worstelen tusschen *du* en *ghi*. Meestal zullen ze nog aan *du* vasthouden, wanneer ze iets woordeijk aan den Bijbel ontleenen. Maar doen ze dat niet en spreken ze met hun eigen woorden tot God, dan bijna altijd *ghi*.¹⁾ (De bijzonderheden van hun *du-ghi*-gebruik komen ter sprake wanneer we die auteurs afzonderlijk behandelen).

Nog op één ding zij gewezen. Tot Maria wordt altijd en overal (als in 't Fransch, zie hierboven blz. 27) *ghi* gebruikt, slechts bij uitzondering *du*. De oorzaak hiervan is niet moeielijk op te sporen. Maria komt als aangesproken persoon in den Bijbel niet vaak voor: slechts in de boodschap van den engel tot haar, bij de bruiloft te Kana en bij de kruisiging wordt zij toegesproken. Natuurlijk heeft

1) Iets dergelijks in het Hoogduitsch; vgl. blz. 46.

de Vulgaat hier evenals overal *tu*; en treffen we deze plaatsen in Nederlandsche geschriften aan, dan zullen we ook meestal *du* vinden, ofschoon het *Ave Maria* ook met *ghi* voorkomt. 1) Maar overigens, waar men gefingeerde gesprekken b.v. van Jezus tot haar vermeldt, is de schrijver vrij in de keuze zijner aanspreekpronomen. Dat vrij zijn kwam de hoofdsche vrouwendienst der Middeleeuwen, waaraan de Mariadienst voor een deel zijn groote uitgebreidheid te danken heeft, en die, volgens velen, voor de hoofdoorzaak van het *ghi* tot de Heilige Maagd gehouden moet worden, uitstekend te stude. 't Veiligst gaat men m.i. wanneer men bij de beoordeeling van dit *ghi* niet spreekt van een „hoofdoorzaak”, maar een groote plaats toekent aan wisselwerking, aan wisselwerking namelijk tusschen wat eenerzijds de „hovesceit” vorderde en wat anderzijds door den Bijbel werd toegestaan. 2)

Hoewel der chronologie geweld aangedaan wordt wanneer we het proza voor de poëzie behandelen, zullen we toch, omdat er in den niet aan rijm of maat gebonden stijl minder aanleiding bestond van het bijbelsch voorbeeld af te wijken en we daar derhalve de meeste kans hebben het gebruik het zuiverst aan te treffen, het

Geestelijk proza

het eerst beschouwen. En daarbij wordt natuurlijk weer de eerste plaats ingenomen door de vertaling van het Boek der Boeken zelf.

Van het jaar 1300 ongeveer dagteekent het bekende *Leven van Jezus*, een evangeliënharmonie, woordelijk getrouw (een doorlopende vergelijking van een groot deel

1) Van het *du* tot Maria in het „Wees gegroet” geeft Meert op blz. 37 van zijn boek een verkeerde verklaring. Zijne gansche voorstelling van het *ghi* tot Maria heeft iets vaags.

2) Afwijkend is het Duitsche gebruik (men vgl. blz. 45 en 46), ofschoon ook daar *ihr* tot de H. Maagd voorkomt.

van dit werk heeft mij dat doen zien) aan de Vulgata, wat dus (zie blz. 104) wil zeggen dat *du* het voornaamwoord voor den tweeden persoon enkelvoud, *ghi* dat voor den tweeden persoon meervoud is. En als we nu bijna twee eeuwen later komen, zien we dat in 1477 „te delf in hollant mitter hulpen gods ende bij ons iacob iacobs soen ende mauricius yemants zoen van middelborch ter eeren gods, ende tot stichticheit ende lerynghe der kersten ghe-louighen menschen” de *Bible in duytsche* d.i. het Oude Testament, niet anders gedrukt wordt. Ook daarin is *du* het enkelvoudspronomen, *ghi* dat van het meervoud. In dezen Bijbel ontbreken de Psalmen (vanouds komen die altijd afzonderlijk voor). *Die duytsche Souter* van het jaar 1487 doet ons zien dat het pronominaal gebruik daar al eveneens is, gelijk ook in *Die epistelen ende ewangeliën mitten sermonen van den ghehelen jaere*, welk werk in 1478 gedrukt werd. Op een enkele plaats in dit laatste werk komt wel eens een *ghi*-vorm voor, waar een der vormen van *du* had moeten staan; doch dit zijn uitzonderingen. 't Spreekt vanzelf dat, als er in de sermonen, die tot vele hoorders gericht zijn, een aanspreekvorm noodig is, *ghi* gebruikt wordt.

Deze sermonen leiden ons vanzelf tot de bespreking van de *Limburgsche Sermoenen*, die voor ons onderwerp echter weinig licht geven. Tot zijn hoorders zegt de prediker *ghi*. Overigens vinden we 2de persoonspronomen bijna alleen in de aanhalingen: „als sunte Bernardus secht”, „als sunte Augustinus secht” enz. Maar hoe moet het oordeel zijn over die aanhalingen? Zijn ze woordgetrouw of niet? Kan men uit zoo'n aanhaling zien of het woord oorspronkelijk gericht was tot één of tot meer personen? Deze aanhalingen zouden dus alleen bewijskracht hebben in hun oorspronkelijk verband als ze ook daar niet weinig

zeggend waren, omdat de meeste werken waaraan ze ontleend zijn in het Latijn geschreven zijn, dus slechts *tu* als enkelvoud en *vos* als meervoud kennen. Derhalve kan in dit verband van de *Limburgsche Sermoenen* alleen gezegd worden dat er groote verwarring is, al komen heel enkele dingen wat meer geregeld terug: het spreken tot zichzelf, tot een ziel, tot „den mensch” met *du* ¹⁾. Maar overigens: de auteur tot God *du* en *ghi*, tot Maria *du* en *ghi*; David tot God *du* en *ghi*, Mozes eveneens, de duivel zelfs tot God *du*; de eene profeet tot God *ghi*, een andere *du*. Zelfs komt het voor dat God tot een ziel *ghi* zegt. Vreemder nog is dit alles als men bedenkt dat deze sermoenen uit 't Hoogduitsch vertaald zijn. Wel had de Duitsche prediker groote vrijheid in de keuze zijner aanspreekvormen (zie blz. 46), doch die vrijheid werd geen ongebondenheid — wat in de *Limburgsche Sermoenen* het geval is. Deze *Sermoenen* schijnen door den afschrijver nog al aangetast te zijn; misschien is de „vrijheid” in zijn origineel door hem niet begrepen, niet gezien, misschien copieerde hij niet getrouw, maar schreef hij, regelloos, nu eens *du*, dan weer *ghi*.

Moll heeft als bijlagen bij het tweede deel van zijn *Johannes Brugman* eenige proeven gegeven van verschillende bewerkingen van het leven van Jezus. Daaronder in de eerste plaats een hoofdstuk uit het Bonaventura-Ludolfiaansche *Leven van Jezus*. De aanhalingen uit den Bijbel hierin zijn, met betrekking tot *du* en *ghi*, goed. Ook een aanhaling uit Anselmus, die Jezus dudijnt. Maar het opmerkelijkste is, dat we hier nu eens een werk hebben

---

1) Dit is een eigenaardigheid die we ook aantreffen in de Hoogduitsche preek (zie blz. 46 en 47). Ehrismann zegt terecht dat voor het didactische deel van de preek de 2de persoon enkelvoud meer geschikt is dan de 2de persoon meervoud.

waarin de schrijver den lezer dudijnt, zich dus tot één persoon wendt (misschien ook min of meer te vergelijken met het didactische *du* uit de preek; vgl. de noot op de vorige blz.) en niet, zooals in nagenoeg alle andere werken, tot vele hoorders of lezers. Datzelfde komt ook voor in het sinds 1487 gedrukte, op Ludolfs naam staande *Leven van Jezus*, waarvan drie kapitels zijn meegedeeld in *Joh. Brugman* II blz. 272—283, en dat geschreven is in dialoogvorm. Overigens hier een warboel. Een enkel voorbeeld moge dat ophelderen. De duivel zegt tot Adam *ghi*, tot Jezus *du*! Nog één trekje: Jezus tot een vrouw: „Heb betrouwen dochter, *u* gelove dat heeft *di* gesont gemaect”. Al eveneens is het in een *Leven van Jezus* in den vorm van toespraken (in een hs. van het jaar 1405). Hierin b.v. dit: „Johannes verboctet *u* einde seide: ic soude van *u* ghedoept wesen, ende *du* coemste tot my? *Ghi* antwoerde” enz. En in een *Leven van Jezus* in den vorm van gebeden in een hs. van 1469 is het al niet beter: in een gebed tot God wordt door elkaar *du* en *ghi* gebruikt. (Vgl. voor het Fransch hierboven blz. 27: ook daar in gebeden *tu* en *vos* door elkaar.)

Mag ik al deze gevallen houden als bewijsplaatsen voor wat ik boven zeide: dat de beschaafden dat bijbelscherksche *du* althans uit geschriften meer en meer verbannen, en dat de weifeling bij velen is toe te schrijven aan een nog niet volkomen durven, aan een zich nog niet geheel losgemaakt hebben van een oude gewoonte — misschien ook aan de tegenwerkende kracht van de gesproken taal zooals men ze b.v. op den kansel hoorde in gebeden, in het citeeren van bijbelteksten, (en een preek bestond menigmaal voor drie kwart uit bijbelcitaten) waarin wellicht het enkelvoudspronomen toen nog in volle kracht was?

Na al wat we straks van de geschriften van Hadewych

gezegd hebben kan de afzonderlijke bespreking harer werken thans kort zijn en bepalen we ons tot het aanstippen van de bijzondere eigenaardigheden van haar stijl. In haar Proza ($\pm$ 1250) zijn de aanhalingen uit den Bijbel op ééne uitzondering na getrouw (de uitz. komt voor in de *Epistole Haywigis*; Jezus zegt: „Ic hebbe voldaan dat werc dat *ghi* mi te doene gaest“.)

In het tweede stuk, *Visiones Haywige* (die een merkwaardige overeenkomst vertoonen met de visioenen uit de Openbaring) domineert *du*. Heele bladzijden met zuiver *du*-gebruik. Vooral in die gesprekken, die Hadewych, als zij in den hemel „opgetrokken“ is, voert met God, met Johannes Evang., met de engelen; deze dudijnen haar altijd; in dien ecstatischen toestand durft Hadewych ook wel, naast *ghi*, met *du* antwoorden.

Maar in de beide andere stukken, de *Epistole Haywigis* en het *Twee-vormich tractaetken* is die weifeling merkbaar waarvan ik boven sprak. Toch durf ik bij haar nog wel eenig systeem vaststellen: tot een mensch gebruikt H., in normalen toestand zijnde, het hoofsche *ghi*; tot Goddelijke personen, in ecstase zijnde, *du*, in normalen toestand is er weifeling tusschen *du* en *ghi*.

Haar gedichten bespreek ik bij de geestelijke poëzie.

De lectuur van Jan van Ruusbroec's werken ($\pm$ 1350) is een genot. Doch wanneer men heeft te letten op het gebruik van *du* en *ghi* bij hem wordt dit genot vergald door zijn weifelende houding in deze zaak. Mutatis mutandis kan van hem gezegd worden wat van Hadewych gezegd is. Als proeven van zijn *du*- en *ghi*-gebruik geef ik de volgende plaatsen uit zijn werken. *Van VII Trappen in den graet der gheesteliker minnen*: Psalm 142: 9—10 „Here, ic bin tot *u* ghevloen: leert mij te werkene *uwen* wille, want *ghi* sijt mijn God. *Dijn* goede gheest sal my

leyden int rechte lant der waerheit ende der doechde."

In *Dat boec van seven sloten* wordt een profeet een gebed tot God met *u* in den mond gelegd; 't is echter in de Vulgaat niet te vinden.

Zeer kras is de plotselinge numerus-verandering in het *Ave Maria* op twee plaatsen in *Die spieghel der ewigher salicheit*, blz. 146: „God gruede *u*, vol graciën, die Here is met *di*” en iets verder: „En ontsiet *u* niet, Maria, want *du* heves gracie vonden vore den Here. *Du* sels ontfaen ende ghebaren eenen Sone. Ende *ghi* selt sinen name heten Jhesus” enz. Het vervolg: „Die heylighe Gheest sal van boven neder comen in *di*” enz. is verder regelmatig met *du*-vormen. Dit zijn sterk sprekende voorbeelden. Er zijn er meer; doch we willen dat verder laten rusten. Tot Jezus wordt meestal *ghi* gebruikt (bij Ruusbroec is God niet = Jezus). Nu eens gebruikt de schrijver tot den mensch *du*, dan weer schijnt hij plotseling het woord te richten tot menschen. Jezus gebruikt tot een non *ghi*; St. Andries tot het kruis *ghi*. Tot de ziel spreekt de schrijver door elkaar met *du* en *ghi*.

Dat boec van seven sloten is geschreven voor een non, die nooit anders dan met *ghi* wordt toegesproken.

Dit alleen faalt niet: God dudijnt den mensch.

Jonger tijdgenoot van Ruusbroec is Geert Groote. Tot nog toe hebben wij geen andere auteurs besproken dan degenen wier bakermat in de zuidelijke gewesten te zoeken was, in Vlaanderen, in Brabant of Limburg. Met Geert Groote betreden wij thans het Noordnederlandsche gebied. Maar dit verschil in landstreek zal ons geen verschil in aanspreekvormen doen zien. Inderdaad zijn deze in de noordelijke gewesten dezelfde als in de zuidelijke. In de geschreven taal natuurlijk. Voor de levende taal is dat niet aan te nemen. In de meer oostelijke streken zal

waarschijnlijk wel *ghi* gezegd zijn; maar in 't westen, in Holland? Vermoedelijk niet. Toch heeft de geschreven taal van Hollanders (van Mande b.v.) zoo goed *ghi* als die van Zuidnederlanders. Van het pronomen *jou* (niet van *jij*), dat toentertijd in Holland wellicht al gezegd is, ver- toont de literatuur flauwe sporen en, 't is waar, de hss. waarin het voorkomt moeten voor een groot deel zooals wij zullen zien in Holland, althans in het westen (Holland, Zeeland, West-Vlaanderen), dus waar van Frieschen invloed sprake is, gelocaliseerd worden.

Doch 't zijn slechts sporen, die wel doen vermoeden, doch te gering zijn om tot een zeker doel, tot vaststellen te doen geraken. Van een *jij* is in de literatuur nog geen sprake. Maar wie zal zeggen welk klankbeeld het schriftbeeld *ghi* voor een Hollander vertolkte? Hier is veel op te helderen waartoe wij echter voorloopig nog wel niet in staat zullen zijn, ontoereikend als de ons ten dienste staande hulpmiddelen nog zijn om in deze geheimenissen van gesproken en geschreven taal door te dringen.

Geert Groote dan heeft zich vooral verdienstelijk gemaakt door het vertalen van vele geestelijke liederen, van „ghetiden” enz. uit het Latijn in de landstaal. Vele daarvan gaf Prof. Moll ons als bijlagen bij zijn werk: Geert Groote's *Dietsche Vertalingen*. Onnoodig te zeggen dat, nimmer falend, *du* hier pronomen van het enkelvoud, *ghi* dat van het meervoud is, in getrouwe navolging van het Latijnsche model. Opmerking verdient het echter dat ook Maria steeds gedudijnd wordt.

Tot de broeders des Gemeenen Levens behoorde ook de Dordtenaar Hendrik Mande. Tot 1395 was hij secretaris van Graaf Willem VI. Kanselarijstijl en omgangstaal in hooge kringen kunnen hem derhalve niet vreemd zijn geweest. En toch zien wij hoe hij zich na zijn bekeering ook van deze

vormen losmaakt en in zijn mystieke geschriften, die geheel eigen werk zijn, zich uitsluitend bedient van het pronomen *du* voor het enkelvoud, van *ghi* voor het meervoud. Die eenheid heeft hij ook gebracht in zijn aanhalingen. Waar wij bij anderen gezien hebben dat men b.v. Augustinus citeerende dat citaat gaf met *ghi* waar *du* beter geweest zou zijn, enz., daar treft het ons dat Mande, welke auteurs hij ook aanhaalt, de citaten altijd geeft met *du* voor den singularis, *ghi* voor den pluralis. Waar we zulk een streven zien bij dezen schrijver, is er, dunkt mij, wel vrijheid de enkele afwijkingen die er helaas voorkomen in twee van de drie tractaten van zijn hand (door Moll uitgegeven als bijlagen bij zijn werk *Joh. Brugm.*), als afschrijversfouten te kwalificeren.

Van Johannes Brinckerinck, die omstreeks denzelfden tijd leefde als Mande, bezitten we acht *collatiën*, echter slechts in de omwerking van Rudolf Dier. Wij kunnen er derhalve maar een matige belangstelling voor hebben. Genoeg zij het op te merken dat deze collatiën preeken zijn voor de zusters van Diepenveen gehouden. Natuurlijk wordt tot haar *ghi* gezegd. Tot God (en Jezus) wordt in den regel *ghi* gezegd. Doch de aanhalingen uit den Bijbel zijn goed. Men moet zich evenwel niet verwonderen wanneer men ziet dat de schrijver iets uit zich zelf tot God zeggende, *ghi* gebruikt, om, nog in denzelfden regel soms, een bijbelsch woord tot God citeerende, *du* te zeggen. (Te vergelijken met wat Ehrismann zegt over woorden waarin en waarin niet „die Weihe des Wortes Gottes innewohnte”; vgl. hierboven blz. 46). Op de *iu*-vormen in deze collatiën, die alleen voorkomen in de vijf aan het Weesper hs. ontleende preeken, en niet in de drie uit het hs. van de Bourgondische Bibl., en op den eenmaal voorkomenden vorm *ge* komen we in het „Grammatisch overzicht” terug. Op

merkelijk is het dat in de 5de collatie: „Van den heiligen Sacrament”, door Moll afgedrukt in *Kerkhist. Archief IV*, blz. 143 vlgg., door van Iterson in *Stemmen uit den voortijd*, blz. 110 vlgg., door beiden naar het thans op de Kon. Bibl. berustende, uit Weesp afkomstige hs., bij Moll slechts 2 maal *iuwe* voorkomt („spreken *iuwen* brudegom toe” en „overdencket al *iuwe* leven” blz. 147) tegen 6 maal *iuwe* en 1 maal *iu* als datief bij van Iterson. Een van beiden moet dus niet nauwkeurig hebben afgeschreven.. Wat overigens die

*Waarom niet
nagaan?*

Stemmen uit den Voortijd betreft, voor mijn onderwerp heeft deze bundel weinig waarde, omdat het een verzameling is van korte, stichtelijke stukjes, aan vier verschillende, uit het nonnenklooster te Weesp afkomstige, alle tot de 15de eeuw behorende hss. ontleend, zoo, dat nu eens een stuk uit het eene, dan weer een stuk uit een ander hs. is genomen, en deze stukken achter elkaar zijn afgedrukt b.v. onder een hoofd: „Bijbelonderzoek en gebed”, terwijl weer andere brokstukken moeten dienen ter illustratie van „Liefde tot den naaste”, zonder dat van Iterson telkens in noten aangeeft, aan welk hs. een stuk is ontleend.

Op blz. 13 vinden we: „Soeckt den Heer, die wile dat *ghy* Hem vijnden *moghes*.” Op blz. 25 een exempel van een paus en een kapelaan die elkaar dudijnen, waarvan de oorsprong wel gezocht zal moeten worden in één van de groote Latijnsche exempel-verzamelingen als b.v. Gregorius' *Dialogus* enz. Op blz. 27 ook een exempel: een gesprek van den Heer tot een ziel, waarin de laatste door Hem wordt aangesproken met „ver ziel”; dat dan wel *ghi* moet volgen spreekt van zelf. Overigens vond ik in dezen bundel tot God en Jezus toch een overwegend *du*-gebruik. Tot den mensch nu eens *ghi* dan weer *du*.

Brugman's *Devote Oefeninge der kijntheit, des middels ende des eyndes ons Heren Christi* sluit de rij der geschriften wier auteurs mannen zijn met voor ons bekende, veelzeggende namen; sluit die rij — doch niet op waardige wijze. Wel zijn er nog veel sporen van bijbelsch spraakgebruik waar te nemen, wel worden Maria en Jezus, de eigen ziel en ook de „hoovaardigheid” meestal gedudijnd, maar er is toch ook weifeling, getuigen de volgende zinnen. „Verblijft *u* dan, o edele siele” enz. en twee regels verder: „al dit te samen, o edel siele, nam hi an om *dinen* wil”; „o mensche, hoe luttel denct *ghi*” enz; iets verder: „och mensche, en laet *di* niet verdrieten”. Kras is ook dit: „och laet ons seggen mitten gheloovighen malaetschen: ‘Here, wilstu, *du* machste mi ghesont maken’, ende mitten Chananeuschen vrouweken: ‘o Davids soen, ontfermet *u* over mi’.

Een zeer eigenaardig werk is het lijvige geschrift *Die Pelgrimage van der menscheliker Creaturen* 1). Het Fransche origineel hiervan dagteekent van de jaren 1330-1332. We zullen de Nederlandsche vertaling dus wel niet vroeger dan 1350 moeten stellen. Eigenaardig noemde ik dat werk, omdat het *du-ghi*-gebruik er in zoo merkwaardig is. We kunnen eigenlijk mocielijk spreken van verwarring in het gebruik der verschillende vormen van *du* en *ghi*; beter is het, te zeggen dat er tot op zekere hoogte volkomen gelijkstelling is tusschen de beide pronomina. Een paar voorbeelden mogen dat ophelderen. Fol. 4c. Gracie Gods spreekt tot den pelgrim: „o soete, lieve werde vrient, oft *u* wils

1) Ik dank de kennismaking met de copie van het op de Kon. Bibl. berustend hs. aan de welwillendheid van Prof. Verdam, in wiens bezit zij zich bevindt.

Men vergelijke nog over deze Middelnederlandsche vertaling van het Fransche origineel het artikel van Prof. Salverda de Grave in *Tijdschr. v. Ned. T. en L.* XXIII.

horen ende vernemen goede niemaren van dien dinghen dat *ghi* zouct, so comt met mi ende volghet mi."

Fol. 36d. Gracie Gods tot den pelgrim: „Ic zegge *di* dat *gi* met allen desen wapenen moet emmer ghewapent sijn, want si sullen *di* sterck ende machtich ghenoech sijn, *constu di* dermede verweren."

En nu we dit eigenaardig gebruik in alle gesprekken van alle personen die in het werk voorkomen hebben vastgesteld en vooropgezet, kunnen we toch nog wel domineeren van één van de beide pronomina in bepaalde gevallen opmerken.

Het stuk is geschreven ten deele met de bedoeling om de ergerlijke moraal die de *Roman van de Roos* predikt te bestrijden. Dientengevolge is het geheel in den stijl van *die Rose*, d. w. z. allegorie en nog eens allegorie. De allegorische personen worden door den pelgrim altijd betiteld met „vrouwe". Niet noodig te zeggen dat hierop *ghi* volgt. Toch komen er ook allegorische personages voor, welke hij van zijn kant durft dudijnen, n.l. de personificaties van de zonden, in de gedaante van oude „quenens", zooals „gulsicheit", „traecheit" enz.

Men kan ongeveer zeggen: hooggeplaatsten spreken laaggeplaatsten met *du* aan, gelijken dudijnen elkaar. De pelgrim zelf wordt door iedereen gedudijnd en meestal betiteld met „vricnt". Tot God wordt nu eens *du*, dan weer *ghi* gezegd; zoo vinden we b.v. een geheel gebed met *du*, iets later een ander geheel met *ghi*; *ghi* overweegt echter. Maar merkwaardiger nog is dit, dat het alfabetisch gebed tot Maria overwegend *du*-gebruik heeft! Op Folio 109a komt een gebed voor dat eerst tot God gericht is met *ghi*, en daarna tot Maria met *du*. In enkele toespraken die tot meer personen gericht zijn komt wel eens de slordigheid voor dat het enkelvouds-pronomen gebruikt wordt. Goed is meestal het tot zich zelf spreken met *du*.

Opmerkelijk zijn nog de beide commissiën van Gracie Gods, gericht tot „Rude Verstannesse” (Fol. 46a) en van Sathanas tot „Tribulaciën” (Fol. 116c): geheel in den officiëelen stijl met den pluralis majestatis *wi*.

Een stuk van den eersten brief volgt hier: „Gracie Gods.... saluyt ende macht van dat wi haer ontbieden te doen volle execucie. Want wi hebben verstaen nyewe dingen die ons niet lief en sijn, dat een ongeraect dorper” enz. De brief eindigt aldus: „In kennissen der waerheit gegeven in onse Jaren dat elc mensche seit MCCC ende XXXI ende mit onsen gemenen rade.” De officiëele stijl dus in optima forma en derhalve ook — vol Fransche woorden! (Zie over deze brieven ook nog het hoofdstuk „Brieven” beneden).

Vaak komen voor verbindingen als *ghi lude, uluden* enz. Over den op folio 7d voorkomenden dat. plur. *iouluden* spreken we nog in het „Grammatisch overzicht”. In andere werken trof ik dergelijke verbindingen niet dikwijls aan; veelvuldig echter in den Westvlaamschen (nog te bespreken) *Spiegel der Sonden (ju lieden en ju leden)*. Folio 128a zegt de pelgrim tot het publiek *du*.

In een hs., door Dr. Moltzer indertijd ontdekt en door hem slechts ten deele uitgegeven onder den titel „Levens en legenden van heiligen”, komt voor de geschiedenis van *Brandaen* in proza, dateerend van na 1450. Niettegenstaande dezen reeds laten tijd is *du* nog het gewone pronomen dat men gebruikt tot God, al loopen er dan ook vele *ghi*-vormen doorheen. Eigenaardig is dat in dit hs. tweemaal de fout voorkomt dat men tegen meer personen een *du*-vorm gebruikt: *Brandaen* zegt tot zijn metgezellen: „*Siestu* dat eylant wael?” *Si* sechden enz. (blz. 25); en (blz. 34) zegt *Brandaen* tot de duivelen: „*Ic* gebiede *di* dat *gi* hem geen quaet en doet”. De taalvormen wijzen

op een oostelijk gewest. Op de uitspraak van het oosten van het land wijst, dunkt mij, ook de schrijfwijze *doe* voor *du* („Vader, laet ons mitti gaen, waer *doe* henen gaen sulste”, blz. 6).

Deze schrijfwijze *doe* voor *du* komt ook eenmaal voor (blz. 70) in het andere aan datzelfde hs. ontleende verhaal: *Legende van Sint Panthalioen*. Ook eenmaal tegen meer personen het enkelvoud: „O myn vriende, ontferme *di* over mi ende nemet van mynre eerftalen ende gueden ende betaelt ende comt mi te hulpen”. En eindelijk nog een vorm die in dezen tijd meer voorkomt: het pronomen *ghi* gevolgd door het verbum in den sing. („doe gi se soe lude aenriepste”; een ander voorbeeld hierboven blz. 115). Overigens is *du* in dit verhaal nog algemeener dan in den Brandaen. *Du* zegt Panthalioen tot God, tot zijn vader, tot den keizer; tot den laatste zelfs dit: „Wael segstu, o hont, wantu plechste te liegen” enz. Een eigenaardigheid in het *du-ghi*-gebruik in deze legende is, dat *u* nog al eens voorkomt als pron. poss. in plaats van *dine* in overigens geheel met *du* gevoerde gesprekken.

Uit denzelfden tijd, waarschijnlijk ook uit dezelfde streek dateert *Die enighe sprake ende vereneghinge die sunte Augustinus hadde mit God*. In dit gebed tot God komen zonder uitzondering slechts *du*-vormen voor.

Wat het aanspreekgebruik in de groote verzameling *Marialegenden*¹⁾ betreft, groote lijnen zijn hierin duidelijk waarneembaar. De legende van Theophilus, die de rij opent, kan tevens als type gelden van den ganschen bundel. Men zegt tot Maria *ghi*; de Hemelingen zeggen onder

1) Dr. C. G. N. de Vooy's: *Middelnederlandse Marialegenden*. Vgl. wat ik over het aanspreken van Maria schreef op blz. 106 en 107.

elkander *ghi*, doch *du* tot den duivel (b.v. I, II, XLVIII, CXV, CXXIII, CCCIX enz.), terwijl omgekeerd deze, uit ontzag en angst waarschijnlijk, meest *ghi* gebruikt. Weifeling is er in het spreken van Maria tot de menschen: nu eens *du*, dan weer *ghi*, dikwijls beide pronomina door elkaar; toch overhelling naar den kant van *ghi* (b.v. LXXIX, LXXX, XC, CVIII, CXII, CXIII, CCCIII enz.). Menschen spreken elkaar in den regel met *ghi* aan. Aan alles is te merken dat we zijn in het laatst van de 15de eeuw ($\pm$ 1470).

Merkwaardig is, dat in de exempelēn, ontleend aan het Amsterdamsche hs. — hetwelk afkomstig is uit het klooster van de zusters der derde orde van St. Franciscus te Heusden en niet ouder dan de meeste andere Marialegenden-verzamelingen — *du* een veel grooter plaats inneemt dan in de andere hss. Zoo komt in deze legenden b.v. voor een *du* tot Maria (CCLVI en CCLVII. Dit ook in CCCVIII, een exempel ontleend aan een Limburgsch hs., afkomstig uit Maaseyck, in welk exempel *du* het gewone pronomen is in de gesprekken tusschen een kardinaal, een meisje en de H. Maagd). Nog belangrijker echter is dit: in CCXLVIII wordt gesproken van een antiphona, in CCLIII van een sequens, in CCLX van een responsorie, waarin *du* tot Maria gebruikt wordt. Als we dit vergelijken met wat we op blz. 113 vermeldden van het *du* tot Maria in de door Geert Groote uit het Latijn vertaalde getijden die in de landstaal werden gelezen, is er, dunkt mij, weer meer reden te gelooven dat in de officieele gebeden en gezangen in de kerk, in het laatst van de 15de eeuw *du* tot Maria nog bestond, terwijl we dan in het *ghi* waarmede de H. Maagd algemeen in de legenden wordt aangesproken het gebruik in het dagelijksch leven te zien hebben. Een bevestiging vinden deze laatste woorden in Dr. De Vooys' meening dat n.l. de Marialegenden zeer weinig woordelijk uit het Latijn vertaald zijn, maar heel

dicht staan bij de gesproken taal van de 15de eeuw. (Inleiding blz. LXXXVI.) Ook merkte Dr. De Vooy's op dat in I (de Delftsche druk, de vertegenwoordiger van de oudste redactie) een vrij sterke Vlaamsche invloed merkbaar is, terwijl de Vlaamsche vormen en woorden in K en H (het Katwijksche en het Haagsche hs.) meestal door Hollandsche zijn vervangen. Zoo komen o. a. *du* en *dijn* in I vaker voor dan in K en H, ofschoon ze ook in I niet sterk vertegenwoordigd zijn (b.v. XXVIII, LXII, XCII enz.).

In het *Ave Maria* komt in LX één *du*-vorm voor, terwijl de variant in I er twee heeft.

Wat overigens het aanspreekgebruik in bijzonderheden betreft, het spreekt vanzelf dat de 2^{de}persoonspronomen in de eene lezing van een legende wel verschillen van die in een andere lezing der zelfde legende. Men vergelijkte b.v. het verhaal van Udo van Maagdenburg in LXXXVI en in CCLXV. (In CCLXV een vorm *ghi hebbes*. Zoo'n vorm b.v. ook nog eens in CCLXIX.)

In hs. K komt heel vaak *iu* voor tegenover *u* in H. Zoo ook *iu* in het hs. te Würzburg, dat uit Amsterdam afkomstig is.

Dat de schrijver zich tot het publiek met *du* wendt, m. a. w. dat een auteur slechts spreekt tot één hoorder of lezer, iets dat we weinig hebben aangetroffen en alleen in stichtelijk-didactisch proza (zie blz. 109 en 110), komt eenige malen voor in de twee eerste van de drie hss., door Dr. C. G. N. de Vooy's uitgegeven onder den naam *Middeleeuwse schilderingen van het aardse Paradijs*.

Zóó komt het ook nog voor in het eerste van de twee verhalenbundels, met de bespreking waarvan we dit overzicht van het *du-ghi*-gebruik in het geestelijk proza zullen besluiten: *Het Biënboec van Thomas van Cantimpré en zijn*

exempelen (dissertatie van W. A. van der Vet, welke geen nieuwe uitgave van het *Biënboec* is, doch waarin tal van exempelen eruit zijn opgenomen) en de *Middelnederlandsche Legendes en exempelen* (dissertatie van C. G. N. de Vooy.) Opmerkelijk is het dat deze beide bundels, die hun verhalen vaak uit dezelfde, altijd uit Latijnsche bronnen putten, wat hun *di-ghi*-gebruik betreft, ongeveer lijnrecht tegenover elkaar staan.

In het *Biënboec* is *du* het heerschende pronomen. De uitzonderingen op den regel dat *du* enkelvouds-, *ghi* meervoudspronomen is, zijn zoo schaarsch dat men ze buiten rekening mag laten. Onder de gedudijnden behoort ook de Heilige Maagd. In de *Legendes en Exempelen*, voor 't grootste gedeelte ontleend aan: *Vaderboec*, Gregorius' *Dialogus*, *Exordium*, Caesarius' *Dialogus*, Vincentius' *Speculum Historiale*, *Passionael* en *Biënboec*, is *ghi* het pronomen. Vanwaar dit verschil? Is het op één lijn te stellen met het verschil, dat we in de Marialegendes hebben aange troffen bij de vergelijking der exempelen uit het Amsterdamsche hs., die een overwegend *du*-gebruik vertoonen, en die uit het Katwijksche en Haagsche hs., welke overwegend *ghi* hebben, terwijl toch de tijd van het ontstaan beider bundels ongeveer dezelfde is? (zie blz. 120.) Misschien dat een onderzoek der bronnen — wat niet op mijn weg ligt — hierin meer licht zou verspreiden. Ik moet er echter nog op wijzen dat, waar in de *Legendes en Exempelen* een exempel voorkomt, ontleend aan het *Biënboec* het meestal met *du* is, maar niet altijd; de jonge man, die beloofd heeft dagelijks 50 *Ave Maria's* te bidden, het op den dag zijner bruiloft vergeet, doch het verzuim nog bijtijds zich herinnerende, haastig naar zijn slaapkamer loopt om alsnog aan de gelofte te voldoen, wordt in de *Legendes en Exempelen* (blz. 97) door Maria met *ghi* aangesproken, in het *Biënboec* (blz. 77) met *du*.

Ten slotte nog dit: in de opdracht van het *Biënboec* door Thomas van Cantimpré aan Humbertus de Romanis, generaal der Dominicaner-orde staat het volgende: „Hierom, o heilige vader, bidde ic, dat mijn arbeit van di gecorren-giert werde” enz. met *du*. Doch aan het einde: „Uwe Vaderlicheit blive gesont, ende die goedertierenheit Christi bescherme u ende bewaer u ende starc u alle tijt totter eer onser oerden.” Durfde de Nederlandsche bewerker hier niet dudijnen of heeft ook het Latijn hier *vos*? Met verwijzing naar wat Ehrismann zegt over de veranderlijkheid in den numerus in de omzendbrieven van Romeinsche bisschoppen (*pluralis societatis*; zie boven, blz. 33/34) acht ik het wel waarschijnlijk dat ook in het oorspronkelijke werk hetzelfde gestaan heeft.

Geestelijke Poëzie.

Thans beschouwen we de geestelijke poëzie.

Hadewych wier proza we reeds bespraken (blz. 105/106 en III) verdient als dichteres een afzonderlijke behandeling ¹⁾. Zeide ik dat de aanspreekvormen in haar proza ons nog wel veroorloofden, niettegenstaande alle weifeling bij haar, in het pronominaal gebruik eenig systeem vast te stellen, zeer weinig systeem is er in haar gedichten. Wel kunnen we al dadelijk zeggen dat *ghi* overheerscht, dat dit het pronomen is dat Hadewych b.v. gebruikt tot God, tot een geestelijke zuster (de eerste 17 liederen van de *Mengeldichten* schijnen mij, blijkens verscheidene woorden en zinnen geschreven te zijn voor ééne non, die met *ghi* wordt aangesproken), tot de „minne”, die echter ook een enkele maal met *du* wordt aangesproken, hoewel, op eene uitzondering na, slechts op door rijm gestaafde, om niet te zeggen uit rijmnood geschreven plaatsen. Bovendien zijn

1) Voor de *Lieder* is gebruikt de uitgave van Dr. Johanna Snellen, voor de *Mengeldichten* die van de Vlaamsche Bibliophilen.

deze plaatsen nagenoeg alle variaties op het thema „ich bin din, du bist min” (*Liederen*, 3, 59 vlgg.; 12, 50; 25, 9 vlgg.; 27, 73 vlgg.; 34, 47; 38, 44; *Mengeldichten*, 16, 18 vlgg.). Beslist om het rijm acht ik den *du*-vorm in *Liederen*, 43, 47 vlgg.; 44, 43 vlgg.; *Mengeldichten*, 13, 6 vlgg. Wat de bovengenoemde uitzondering betreft (*Liederen*, 18), in vs. 43 wordt de „minne” toegesproken met *ghi*, doch in vs. 50 vlgg. vinden we:

Ay du gheweldeghe, wondere minne,
Die al met wondere verwinnen mach,
Verwinne mi, dat ic di verwinne
In dine onverwonnene cracht.

Deze *du*-vormen acht ik een gevolg van de aandoening der dichteres bij het neerschrijven dezer regels. In het volgende couplet weer *ghz*.

Laat de dichteres zich aanspreken door iemand, door „redenc” b.v. of door „minne”, dan vinden we vrij geregeld *du* (*Liederen*, 19, 70 vlgg.; 30, 40 vlgg. en 58 vlgg.; 43, 76 vlgg.). Ook zegt „redene” tot „begherte” en tot „ghequetster minne” *du* (*Liederen*, 25, 48 en 78). In *Liederen*, 37, vs. 13, waar het woord tot de minne gericht wordt met *ghi*, heeft hs. A in plaats van „ghi doet” — „du doet” blijkbaar een afschrijversslordigheid; eenzelfde geval ook *Mengeldichten*, 13, 140. Een paar op zich zelf staande gevallen zijn nog *Mengeldichten*, 16, 6 waar „hertelike minne”, *Mengeldichten*, 32 waarin de „oerspronc van binnen” geduidnd worden, en *Mengeldichten*, 22, 7 vlgg., 26, 1 vlgg., waar men niet kan zien, wie met *du* worden aangesproken. Ten slotte — op die plaatsen waar *du* gebruikt wordt, staan *ghi*-vormen er toch meestal onmiddellijk naast, zoodat *du*, waar het dan nog voorkomt, slordig voorkomt.

Van den Levene ons Heren. Even bekend als dit werk aan alle beoefenaren der Middelnederlandsche letteren is,

even zeker is het dat wij het bezitten in een slordigen, stellig zeer sterk van den oorspronkelijken afwijkenden tekst, die misschien meer dan anderhalve eeuw jonger is dan het oorspronkelijk gedicht ¹⁾. Dat onder die slordigheid der afschrijvers ook de pronominale vormen van den tweeden persoon geleden hebben spreekt vanzelf. Doch daarnaast is toch ook een oogenschijnlijk inconsequent gebruik van die pronominale vormen waar te nemen, dat niet van de afschrijvers, maar van den dichter zelf afkomstig is en — dat mij lief is. Prof. Kalff, die in zijn *Gesch. der Ned. Letterk. I* (131—137) aan dit gedicht een uitvoerige bespreking wijdt, rekent het tot de Volkspoëzie en staft dit beweren met vele bewijzen. Aan die bewijzen voeg ik van mijn kant er nog één toe: het gebruik der aanspreekvormen. Hierin toont de dichter zijn bekoorlijke naïveteit; we zien hier zijn tweestrijd tusschen wat hij weet dat hoofsche en bijbelsche gebruik vorderen, en wat de aandoeningen van zijn eigen ziel hem dwingen te schrijven. In vele der sprekende personen schuilt de dichter zelf en hij laat ze of *du* of *ghi* gebruiken al naarmate hij dat zelf in de gegeven omstandigheden zou gedaan hebben. Kortom, we zien ons verplaatst in het maatschappelijk leven van omstreeks het jaar 1260, doch de handelende personen zijn bijbelsche figuren.

Zien we hoe Jezus spreekt en hoe tot Hem gesproken wordt.

Hij dudijnt iedereen; dat recht komt Hem natuurlijk toe omdat Hij boven allen staat. Maar omgekeerd wordt Hij steeds met den eerbiedsvorm *ghi* toegesproken door al Zijn vrienden en aanhangers — niet door Zijn vijanden: bij de verzoeking in de woestijn dudijnt Satan Jezus (vs. 991—1019); dat doet hij ook als Jezus met de zielen van Adam en de heiligen des Ouden Verbonds uit de hel

1) Zie hierover Prof. Verdam in *Versl. en Meded. d. Kon. Akad. v. Wetensch. Afd. Lett.* 4de Reeks, Deel IV, 358—385.

vertrekt; maar als Jezus, zich omkeerend, den duivel mededeelt, wie Hij is, wordt deze beangst en gebruikt *ghi!* (vs. 4318—4324 en 4343—4372). Kajafas gebruikt tot Jezus *du*. Hem bespottend dudijnen de Joden den gemartelden Heiland, maar als Hij de doornenkroon op heeft, den purperen mantel aan, en zij Hem koninklijke eer bewijzen, spreken zij, eveneens spottend, met *ghi* (2802 vlgg.). Treffend juist! Doch waar bijbelsche gezegden woordelijk of nagenoeg woordelijk worden meegedeeld, toont de dichter zijn bijbelvastheid: Simeon in den tempel dudijnt Jezus en Maria (465—477); de moordenaars aan het kruis tot Jezus *du*; in het aanhalen van deze en dergelijke overbekende woorden — en de geschiedenis van Jezus en den moordenaar aan het kruis was overbekend, en vaak zal er gretig naar geluisterd zijn door velen die, den dood voelende komen, anders wenschten te sterven dan zij geleefd hadden — in dergelijke gevallen dan, is hem de traditie te machtig. En hoe goed hij weet dat de in vertwijfeling verkeerende niet meer let op de vormen die eerbied of wellevendheid eischen, toonen ons de woorden die hij de om vergeving van zonden smeekende Maria Magdalena in den mond legt, die in die oogenblikken tot Jezus met *du* spreekt (1412—1451). Maar later, bij het graf van den opgestanen Heiland zegt zij, nadat Hij zich geopenbaard heeft, *ghi* (4691 vlgg.). Kinderlijke eerbied voor de moeder en bewustzijn van eigen Goddelijkheid stralen door in het afwisselend *ghi*- en *du*-gebruik in een gesprek van Jezus tot Maria.

Wereldlijk hooggeplaatsten worden ook met *ghi* aangesproken: zoo Herodes door de Wijzen (532—535); Pilatus door de Joden (niet door Jezus), door Jozef van Arimathea. Maria tot Elizabeth *du*; maar deze tot Maria *ghi* (227 vlgg.).

De dichter richt het woord tot Judas met *du*: tot zoo'n onverlaat zegt toch geen mensch *ghi!* (vs. 2088 vlgg.).

Pilatus' vrouw tot haar man *ghi*; natuurlijk — hoofdsche vorm.

Slechts één geval blijft raadselachtig: waarom de overpriesters c.s. Judas, na de bekentenis: „ik heb onschuldig bloed verraden” met *ghi* aanspreken.

Wanneer we nu trachten nog even in een paar woorden weer te geven wat bij den dichter van dit merkwaardig werk de leidende gedachten waren bij zijn *du-ghi*-gebruik, dan krijgen wij het volgende:

God, Jezus en Maria dudijnen elkaar en iedereen.

Menschen die Jezus erkennen gebruiken *ghi* in het gesprek tot Hem; vijanden dudijnen Hem.

Ghi is eerbiedsvorm; wordt dus ook gebruikt tegenover wereldlijk hooggeplaatsten.

Du is vertrouwelijkheidsvorm en minachtingsvorm.

Een gansch ander man dan deze volksdichter was — we zagen het reeds (blz. 105 en 106) — de tijdgenoot van Hadewych, Willem van Afflighem, de dichter van het *Leven van Sinte Lutgart*.

Reeds op blz. 106 deelde ik mede dat ik in de 20,400 verzen van het *Leven van Sinte Lutgart* met zijn tallooze gesprekken *du* slechts viermaal vond. Met *ghi* spreekt men niet alleen God of Jezus en Maria, en spreken dezen elkaar aan, maar omgekeerd spreken dezen ook, evenals de engelen, met dit pronomen Lutgart e. a. aan. Ja zelfs gebruiken de duivel en Lutgart het beleefdheidspronomen tot elkaar (b.v. II 3202—3277, 3530—3548), maar — toch ook eenmaal *du* (II 4933—4959): „verbolgen sere ende utermaten” zegt de duivel tot Lutgart:

Wijf, wat widtstu mi
Dat Got schennessen geve di!
Warumme doestu mi so leede? enz.

doch al sprekende bedaart 's duivels eerste opwelling van

woede, en van vs. 4985 af (tusschen 4959 en 4985 komen geen aanspreekvormen voor) gebruikt hij weer *ghi* tot Lutgart, die, van haar kant, niet anders dan *ghi* gezegd heeft. II 6863—6871 lezen we:

Stant op, Jherusalem, stant op,
Verheffe di, die hefs den kop
Geheldet van der Gods abolgen enz.

volgens den dichter een aanhaling uit Jesaja en hij voegt er bij dat hier „in didsche” vertaald wordt wat een „stemme in latijn verludde”. Schriftgezag zal aan het *du*-gebruik op deze plaats wel niet vreemd zijn. — Sibilie, een non, zegt tot zichzelf *du* (II 10684—10704). Keurig in orde is dit *du*-gebruik in 21 opeenvolgende verzen. Het vierde geval eindelijk is minder begrijpelijk en helaas weer door rijm gestaafd. Jezus zegt tot Sibilie (II 10749/50):

Sibilie, wat dert di
Dattu dos clages over mi?

Mocielijk kunnen we bij Willem van Afflighem aan rijmnood denken.

Uit dezelfde eeuw dateert de schoone legende van *Beatrijs*. Hierin vinden we de taal van de hoofdsche lectuur: *ghi* is het heerschend pronomen. Men gebruikt het tot God en Maria; *Beatrijs* en haar minnaar zeggen *ghi* tot elkaar; de abt tot *Beatrijs* enz. Het *du*-gebruik is in de paar gevallen waarin het voorkomt, zeer slordig. Eens de bekende aanhaling uit den Bijbel:

Vrient, du salt wesen
Met mi heden in mijn rike
Dat segghic u ghewaerlike.

(vs. 650—652). Voorts de stem uit den hemel, die drie-maal *Beatrijs* vermaant tot terugkeer naar het klooster; de eerste maal met *du* en *ghi* (zeer verward en o. a. met

dezen vorm: *ghi ginges*); de tweede maal ook met *du* en *ghi* door elkaar; de derde maal wordt alleen *ghi* gebruikt. ¹⁾

Meer is weer op te merken bij den *Theophilus*. Vrijwat *du*-vormen vinden we hier, maar slordigheid heerscht in het gebruik der aanspreekvormen ²⁾. Nagenoeg in geen enkel gesprek zijn deze volkomen in orde. Wanneer ik dcrhalve van een persoon zeg, dat hij dudijnt of *ghi* zegt, bedoel ik daarmee dat, niettegenstaande de verwarring, duidelijk blijkt dat of *du* of *ghi* de overhand heeft.

Theophilus bij den Jood komend, dudijnt hem, waarop deze met *ghi* antwoordt; daar is niets tegen. Samen gaan zij naar de plaats waar zij den duivel zullen ontmoeten; de Jood licht Theophilus daaromtrent in met *du*. Wil dat zeggen dat de Jood nu de meerdere is, dat hij den ander in zijn macht heeft? (vs. 497 vlgg). De duivel tot den Jood: „Wat wiltu, vriend? . . . Her Jode, ghi sijt evcl bedocht” (vs. 523): vriend-*du*, her-*ghi*, dat is tenminste goed. Hoe de duivel Theophilus zal aanspreken, daarover schijnt hij 't niet met zich zelf eens te zijn geworden: in bonte afwisseling loopen *du*- en *ghi*-vormen door elkaar. Als de berouwhebbende zondaar zich eindelijk tot de Heilige Maagd wendt om vergeving van zonden, antwoordt deze met *du*, ofschoon er heel veel *ghi*'s in het antwoord zijn en b.v. ook

---

1) Het is wel toevallig dat in de prozalegende van Beatrijs (De Vooy's, *Marialegenden* II n^o CCCIV), opgeteekend in het Dusseldorpsche hs. (einde 15de eeuw), de stem uit den hemel ook de eerste maal met *du* en *ghi* spreekt (*du* overheerschend), de derde maal alleen met *ghi*. (Van de tweede maal wordt alleen gezegd dat de stem herhaalde wat zij den vorigen keer gezegd had.)

2) Meert merkte dat ook op en schreef die slordigheden toe aan de afschrijvers (blz. 45/46). Voor een deel komt hun zeker de schuld toe. Maar geheel? Dat geloof ik zeker niet. Vgl. de uitgave van Prof. Verdam en de bedenkingen van Prof. Kalf tegen deze uitgave in *Gesch. der Ned. Lett.* I, 412.

deze vorm: *ghi heves* (1079); maar in deze toespraken van Maria (1060—1242) is *du* beslist bedoeld.

In *Dboec van den Houde* is de toestand aldus: God, of een engel die namens God spreekt, gebruiken *du* tot den mensch; maar er zijn uitzonderingen. Verder: Adam zegt tot zijn zoon Seth, deze tot zijn vader, Seth tot een engel, deze tot Seth *ghi*. Het bijbelsch gebruik is dus niet gevolgd. Maar de handelende personen spreken ook woorden die voortgekomen zijn uit de fantasie des schrijvers, niet uit de Vulgaat.

Dit es van Maskeroen. Maskeroen, de procureur van Lucifer, zegt tot Jezus (God) en Maria *ghi*. Hijzelf wordt echter door God, door Maria, door zijn eigen patroon Lucifer voortdurend gedudijnd. Dit komt heel regelmatig voor. Alleen in het begin van het gedicht wordt in een *du*-toespraak van Jezus tot Maskeroen tweemaal *ghi* gebruikt. Hoofsch gebruik is het natuurlijk dat de vrouw van Pilatus tot haar man *ghi* zegt.

Van den *Spiegel der Sonden* het aanspreekgebruik in alle daarin voorkomende gesprekken op te geven, zou nutteloos zijn — afgezien nog hiervan dat er bladzijden mee gevuld zouden zijn. Doch zelfs de gesprekken te klassificeeren is, wegens de — men kan veilig zeggen — honderde aanhalingen, vooral uit den Bijbel en de Kerkvaders, ondoenlijk. Die aanhalingen, vooral de laatste, zijn natuurlijk niet te controleeren, zoodat men niet weet of de woorden door den oorspronkelijken auteur voor één of meer hoorders bedoeld waren. Afgaande echter op de bekende bijbelsche, komt het mij voor dat zij getrouw en zuiver zijn weergegeven, waarin tegelijkertijd ligt opgesloten (omdat de meeste ontleend zijn aan Latijnsche origineelen)

dat *du* sterk vertegenwoordigd is. Vinden we in dit gedicht in bijbelsche citaten *ghi*, dan kunnen we vrij zeker zijn dat in de Vulgata *vos* staat. (Als voorbeeld van een onjuiste aanhaling uit den Bijbel citeer ik de verzen 15486/15487). Het werk is dus over 't algemeen zuiver. Natuurlijk zijn er uitzonderingen: buiten de aanhalingen vinden we in 't enkelvoud wel eens *ghi*, b.v. in de gesprekken tusschen een koning en diens broer (1745—1800). Zoo ook in „der Gang nach dem Eisenhammer” (16294—16494): de koning en de twee hovelingen spreken elkaar vice-versa nu eens met *du*, dan weer met *ghi* aan, d. w. z. in het eene gesprek zeggen zij eens *du*, in een ander, een tijd later gevoerd, *ghi*; doch geen dooreenhaspeling van de beide pronomina in een en hetzelfde gesprek. Dat vond ik in 't gansche werk maar zelden, vrijwel alleen — in 't rijm 1). Een voorbeeld van dooreenhaspeling buiten 't rijm 5883/5887, ook in de slotwoorden van den dichter tot God (*du* en *ju*, 16956—16972). Wat het aanspreken van zijn publiek betreft, nu eens richt zich de dichter tot „den mensch” (met *du*) dan weer tot zijn hoorders in 't algemeen (met *ghi*); hier vooral zou ik niet van verwarring willen spreken. Op de tallooze *ju*'s in alle naamvallen kom ik in het „Grammatisch overzicht” nog terug 2).

Toen de hoogleeraar Bormans in 1850 in de aanteeke-

1) In deze woorden kan men dus tegelijkertijd min of meer een weerlegging zien van de door Prof. Verdam in de Inleiding van zijne uitgave van den *Spiegel der Sonden* op blz. XLVII gemaakte opmerking: „De *Spiegel der Sonden* is in vloeiende verzen geschreven, in den regel zonder . . . noodrijmen; eigenlijk komt als zoodanig alleen voor *vorwaer* (*vorware*). En dit is een groote lofspraak.” Wie echter op de aanspreekvormen let, vindt meer gevallen van noodrijm. Als voorbeelden ervan geef ik de volgende plaatsen: 1226/29; 1451/52; 7013/16; 10985/89 enz.

2) Het is jammer dat Prof. Verdam in de Inleiding van zijne uitgave met geen woord gesproken heeft van de vele *ju*-vormen in den poëzietekst, vormen die, als ik goed gezien heb, in den prozatekst in 't geheel niet voor-

ningen bij zijn uitgave van het *Leven van Sinte Christina de Wonderbare* de in de Inleiding van dit opstel vermelde opmerking maakte over het *du-ghi*-gebruik in de Middelleeuw, had hij — hoe vreemd het misschien klinkt — al geen slechter voorbeeld ten bewijze zijner stellingen kunnen treffen dan juist dit werk. Hoe slordig ook dikwijls het gebruik van *du* en *ghi* was, ik herinner mij niet ergens elders, waar nog onderscheid tusschen *du* en *ghi* gemaakt werd, te hebben aangetroffen wat we hier vinden: dat iemand tot zijn eigen ziel of lichaam *ghi* zegt; wel komen ook hier *du*-vormen voor, doch een reden voor die afwisseling heb ik niet kunnen vinden. Zoo vinden we hier ook het aanspreken van „de wereld” met *du* en *ghi* door elkaar. Christina tot een non *du* (995), later tot een andere non *ghi* (1797—1809); tot den graaf van Loen *ghi* (1398); later, in opwinding, tot hem *du* (1415 vlgg.); daarna tot zijn ziel *ghi* (1477 vlgg.); Jezus tot Christina *ghi*; zij tot God (Jezus) altijd *ghi*. Het is mij inderdaad niet mogen gelukken eenigen regel te ontdekken in het gebruik der aanspreekvormen in dit leven van Sinte Christina, die blijkbaar in alles „wonderbaar” was.

Wijden we ten slotte nog eenige oogenblikken onze

---

komen, wat te meer opmerkelijk is, omdat de prozatekst een getrouwe navolging is van den poëtischen tekst: talloze malen zijn de rijmwoorden van het oorspronkelijk bewaard gebleven enz. (Inleiding blz. LXXXI.) Dat de schrijver van den prozatekst dat *ju* nergens heeft overgenomen, is wel der vermelding waard. Er kunnen m. i. maar twee redenen voor gevonden worden: of voor den vervaardiger van den prozatekst was *ju* een onbekend woord — en als dit zoo was en we konden uitvinden waar de oorspronkelijke poëzie- en prozateksten geschreven waren, zouden we een heel eind verder zijn in onze bepaling van de streken waar *ju* wel, en waar het niet bekend was — of de vervaardiger van den prozatekst werkte naar een model waarin ook *ju* al niet meer, tenminste al weinig meer voorkwam, zoodat het niet moeilijk was zich bij zijn bewerking niet te vergissen door bij ongeluk eens een *ju*-vorm mee over te nemen.

aandacht aan het gedicht *Ons Heren passie*, dat onze belangstelling om meer dan eene reden verdient.

Hier geldt nog de oude regel: *du* is pronomen van het enkelvoud, *ghi* van het meervoud. Slechts drie uitzonderingen zijn hierop, waarvan twee, zoo al niet om 't rijm noodig, dan toch door rijm gestaafd zijn. 1° Twee van de jongeren zeggen tot den eigenaar van de Paaschzaal *ghi*; (vs. 115 vlgg.); 2° Petrus tot Jezus (133—134):

„O heer”, sect hi, „waschdi mijn voet?
En derfs niet henghen dat ghi doet.

3° Jezus tot Pilatus (439—440)

„Dat ghi mi vraecht
Segdijt, of isset iu gheclaecht”

Maar overigens zeggen allen, hetzij God of mensch, tot elkaar *du*. Ook zegt de dichter tot Maria en Jezus *du*! Dit laatste is dus vrije keus geweest en niet gebondenheid aan bijbelsch voorschrift, wat men van het dudijnen van Jezus en Petrus b.v., ook al zijn de woorden verzonnen, nog wel zou kunnen zeggen. Eveneens zijn de moralisaties die de dichter door zijn werk heenvlecht, en die alle beginnen met „o mensch” geheel in *du*-stijl. Ook de proloog begint al met een moralisatie met *du*, daarna wendt de dichter zich tot het publiek met *ghi*, om vervolgens den proloog te eindigen met het aanroepen van God met *du*. Als we nu bij dit alles in 't oog houden dat de taal van dit gedicht (naar de meening van den uitgever, Prof. Verdam) volgens de klanken en den woordenschat, de taal is van Amsterdam van omstreeks 1500, dan rijst weer de vraag: wat hebben we in dit zuivere *du*-gebruik in dezen reeds laten tijd te zien? De gesproken Hollandsche volkstaal? Dat kan ik bezwaarlijk gelooven. Was *du* nog het gewone pronomen in de kerktaal omstreeks het jaar 1500? Ook dit betwijfel ik. Liever denk ik hier (als bij

Mande b.v.) aan persoonlijke voorkeur voor *du*, aan een desbewust min of meer koppig vasthouden aan het verouderde *du* van een man die, ook blijkens de manier waarop hij den dichter van *Van den levende ons Heren* critiqueert, ¹⁾ op mij den indruk maakt van een zich zelf voelend man die zijn eigen weg gaat en zijn eigen inzichten heeft.

---

1) Zie Verdam, *Tijdschr. voor Ned. T. en L.* XXV, 207—208.

VIII

MAERLANT'S WERKEN.

Alexanders Geesten 1257—1260. Roman van Torec ± 1262. Episodes uit Maerlant's Historie van Troyen 1263/1264. Der Naturen Bloeme 1264—1269. Rijmbijbel 1271. Leven van St. Franciscus ± 1275. Spieghele Historiæ 1282—1290. Strophische Gedichten 1260—1292.

Dat de bespreking van Maerlant's werken eerst betrekkelijk achter in dit werk een plaats vindt, heeft zijne goede redenen. Maerlant toch is de dichter èn van hoofsche èn van geestelijke èn van didactische poëzie. In de beide eerste dichtsoorten is hij zelf navolger van wat anderen voor hem òf grondvestten òf (wat den Bijbel betreft) eerbiedigden, zoodat we, over het aanspreekgebruik in deze werken van hem handelende, kunnen verwijzen naar de hoofdstukken waarin de romans en de geestelijke literatuur besproken zijn. Anders is het echter met zijn didactische poëzie. Hier is hij de eerste, hier geeft hij het voorbeeld, en naar hem zal verwezen moeten worden als we straks in een volgend hoofdstuk de didactiek behandelen. Maerlant's eigenaardige plaats is dus tusschen de vorige en het volgend hoofdstuk in.

Het spreekt wel vanzelf dat èn de hoeveelheid èn de verscheidenheid van M.'s werken een grooten oogst beloven; maar het spreekt ook vanzelf dat bij hem, uit hoofde zijner populariteit, tengevolge waarvan er tallooze afschriften zijner werken bestaan, de uiterste voorzichtigheid moet worden in acht genomen en dat, misschien veel meer dan bij eenig ander schrijver, er telkens gevraagd moet worden: kunnen we hier ook met afschrijvers(eigen)wijsheid, met afschrijversslordigheid te doen hebben? De *Alexander*, de

Historie van Troyen en de *Merlijn* zijn alleen in om-schrift bewaard. Dit nadeel: de onzekerheid op menige plaats, in menig vers, of de woorden wel van Maerlant zelf zijn, gesteld tegenover het voordeel: de groote hoeveelheid der stof, leidt bij de beschouwing van Maerlant's werken als vanzelf tot het letten op en het vaststellen van de groote lijnen in het gebruik der aanspreekvormen en dat wel in de twee groote perioden van zijn leven: zijn jeugd, toen hij van ridderromans hield, en er, eerst meer slaafs (*Alexander* b.v.) later vrijer (*Torec* b.v.) bewerkte — zijn lateren leeftijd, toen hij zich in zijn dichten met ernstige stoffe bezighield, en zijn eigen streven om aan het hoofschc *ghi* in de geschreven taal de alleenheerschappij te ontnemen, gesteund werd door twee machtige, door hemzelf als onfeilbaar geachte helpers: de bijbeltaal en de Latijnsche schrijvers 1).

Dat Maerlant zich bij de vertaling van *Alexanders Geesten* angstvallig aan zijn bron hield (het Latijnsche werk van Gauthier de Châtillon, die op zijn beurt weer Quintus Curtius volgt), zoo zelfs, dat de „angstige eerbied voor de bron zijn streven naar een zuivere en vloeiende taal op den achtergrond heeft gedrongen” (Franck, Inleiding blz. LII) zeide ik boven reeds. Aan de aanspreekvormen is dat merkbaar. Regel is: men spreekt elkaar met *du* aan. Wat de uitzonderingen betreft, ik weet niet of deze van Gauthier of van Maerlant afkomstig zijn, doch ik vermoed voor een deel althans van den laatste. Feitelijk zijn er maar twee en deze typeeren den tijd waarin we zijn: 1°. wordt geen *du* doch altijd *ghi* gebruikt tot iemand dien men aanspreekt

1) Zonder dat ik met zoovele woorden Leendertz' opvatting van Maerlant's pronomina bestrijd, springt toch, zoowel door wat ik hierboven schreef als door de nog volgende uiteenzettingen van Maerlant's verschillende werken, het verschil tusschen Leendertz' zienswijze en de mijne voldoende duidelijk in het oog. Zie boven, blz. 16.

met here (b.v. IV, 1224 vlgg., 1300 vlgg., 1350 vlgg., VIII 584 vlgg., IX 108 vlgg., 865 vlgg., X 545 vlgg. enz.) 2°. wordt een vrouw, zelfs al zegt men dat zij verdoemd moet zijn (V 411—446) niet gedudijnd: Neptanabus die tot Olympias, een koning die tot zijne echtgenoot, een profeet die tot zijn zuster, Lucifer die tot vrouwe Nature het woord richt, allen zeggen *ghi* (b.v. I 178—188, 194—197, 200, 227—228, 243—248, 277—280; V 378—402; X 208—212). Verder zijn er natuurlijk wel kleinere, meer of minder begrijpelijke afwijkingen. Waarom Olympias tot Neptanabus, den koning van Egypte, *ghi* zegt, is mij duister (I 178—228). Of we in het *du* waarmede Cleades, de harpspeler, Alexander aanspreekt eenvoudig een bevestiging moeten zien van den boven gegeven regel dat men in dit boek elkander met het enkelvoudspronomen aanspreekt, of dat we er meer in moeten zoeken en hierin het recht van den zanger, om zelfs vorsten te dudijnen, hebben te zien, durf ik niet beslissen (I 1001—1033). Aan geen bijzondere oorzaken zal ook waarschijnlijk het *du*-gebruik toegeschreven moeten worden, dat we vinden in de hoonende en kleineerende boodschap van Darius aan Alexander, al kan stemming hebben medegewerkt (II 43—84). Koning Porus schrijft Alexander een brief in *du*-stijl (IX 85—120) waarop deze met *ghi* antwoordt, maar — hij heeft ook het woord here gebruikt. In een anderen brief aan Porus echter zondigt Alexander tegen dezen regel en laat op here eenmaal *du* volgen (IX 519—531). Het woord *vrient* wordt niet altijd gevolgd door *du*; Olympias b.v. zegt het altijd tot Neptanabus met *ghi*. Maar er moet ook waarschijnlijk onderscheid gemaakt worden tusschen een eerend *vrient* en een *vrient* tot een bode, een ondergeschikte, wiens naam men niet kent. Het eerende *vrient* b.v. I 191, 198, het *vrient* tot een onbekende b.v. IV 1326; VIII 1149. Bijbelsche gevallen II 1074—1104: Daniël Nebukadnezar's

droom uitleggend; II 1181—1208: Daniël Belsazar's droom uitleggend; IV 603—606: Mozes tot Pharao; 729: De Filistijnen tot Simson enz. Darius biddend tot zijn god: „vader-*ghi*” (IV 128—144; dezelfde tot Jupiter *du*, VII 45—50). Overigens kunnen alle personen, hoog of laaggeplaatst, in elke familiebetrekking, hetzij dood of levend, hetzij ze allegorische personages zijn of niet, elkaar duiden, mits zij maar niet here zeggen of vrouwe zijn. Natuurlijk vinden we afschrijversslordigheden (Franck zegt dat de afschrijver heel dikwijls slordig was); b.v. IV 169—230, waar Alexander door een bode van Darius met *du* en *ghi* door elkaar wordt aangesproken op zoo'n manier als Maerlant het wel niet zal geschreven hebben; vermoedelijk heeft er oorspronkelijk wel *du* gestaan, blijkens het rijm *di: vri* (201—202) ofschoon enkele dergelijke noodrijmen meer wel aan te wijzen zijn. Zoo staat in een *du*-gesprek van Lucifer tot „Verranessc” *balin: u* (X 289/290). Een ander noodrijm X 553/554. Parmenio's *ghi* zeggen tot Alexander (IV 241—274) is onbegrijpelijk; IV 1575—1587 toch zegt hij *du*. Even vreemd is het *ghi*-zeggen van een man tot zijn vriend VI 770—778. In het zesde boek wordt Darius wel hoofdzakelijk met *du* aangesproken, doch *ghi*-vormen komen ook voor.

In den *Torec* hebben wij waarschijnlijk oorspronkelijk werk te zien, zegt Prof. Kalff (*Gesch. d. Ned. Lett.* I 238). Op grond van de aanspreekvormen deel ik in Prof. Kalff's opvatting: deze zijn in dit werk bijzonder veelzeggend; want noch onder de werken uit Maerlant's vroegere, noch onder die uit zijn latere periode heb ik er een aangetroffen, waarin, als in den *Torec*, uitsluitend *ghi*-vormen voorkomen. In dit werk zien we dus Maerlant met opzet, bewust, uit eigen beweging *ghi* gebruiken, m.a.w. zien we ook hem geheel meegaan met de gewoonte in de hoofsche poëzie

dier dagen. Ridders, edelvrouwen, in welke familiebetrekking zij ook tot elkaar staan, allen gebruiken *ghi* tot elkander. Uitsluitend *ghi* zeide ik: twee uitzonderingen zijn er (waaronder één in rijm), doch beide min of meer verdacht. Een meisje zegt tot haar „amijs” (109—111):

„Ay Bruant live amijs
Nu benic dine in alre wijs:
Ic wille u trouwen tenen man.”

Een portier tot Torec en zijn „amie” (327:328):

„Gi ende u amie
Driefft daer u brullocht, dat radic die.”

Van eenige jaren later is de naar het Fransch van Benoit de Sainte More bewerkte *Historie van Troyen*, welke de periode van Maerlant's romantische werkzaamheid sluit. Weer is het de vraag wien de eere toekomt van in dit werk een vrij groote plaats te hebben gegeven aan *du*, den oorspronkelijken auteur of den Nederlandschen bewerker. We kennen het werk slechts uit een hs., geschreven door een uit het land van Kleef afkomstigen afschrijver, die getracht heeft Maerlant's werk in zijn dialect over te brengen, waartoe hij tal van woorden veranderd en zich zelfs niet ontzien heeft voor hem onbegrijpelijke rijmwoorden door andere te vervangen (Verdam, Inleiding van zijne uitgave, blz. 38—41). Dat ook wat de vaststelling van het aanspreekgebruik betreft, met deze bijzonderheid rekening moest worden gehouden, spreekt vanzelf. Twijfelachtige plaatsen, m. a. w. plaatsen waar, in het ook met betrekking tot mijn onderwerp slordige hs., groote dooreenhaspeling van *du* en *ghi* heerschte, heb ik derhalve buiten beschouwing gelaten, en alleen van *du*- of van *ghi*-gebruik gesproken daar waar één van de beide pronomina buiten twijfel de overhand had en met alle recht als het oorspronkelijke kon beschouwd worden.

Natuurlijk is ook in de *Historie van Troyen ghi* nog het voornaamwoord dat ridders en edelvrouwen onder elkander gebruiken; maar de mensch in hen komt toch van tijd tot tijd te voorschijn. Dat zien we in de gesprekken tusschen Jason en Medea. Beiden zeggen *ghi*, maar als (vs. 446 vlgg.) Medea Jason bezweert, toch geen poging aan te wenden om het gulden vlies machtig te worden gebruikt zij *du*. Ook als Jason bij Medea in de slaapkamer is zeggen zij *ghi*, zoolang er nog een derde bij is. Maar is die weg, dan gebruikt Medea *du* (hoevel niet consequent). Koning Cerces tot Jason *du* en *ghi* door elkaar (vs. 806—821). Met opzet? Toorn en hoofschheid?

Thetis in angst over haar zoon Achilleus tot diens opvoeder Cyron *du* (1769 vlgg.), anders *ghi*. Thetis tot haar zoon *du* (vs. 1976—2005), maar (2050—2058) *ghi*. De zwagers Eneas en Hector („ridders”, al zijn het Trojanen) *ghi* (2147—2179). Zoo ook gebruiken Hector en zijn vader, tot elkaar sprekende *ghi*. De wanhopige Andromache, die zelf niet meer weet wat zij zegt (volgens Maerlant), dudijnt koning Priamus (5910 vlgg.). Goed gezien! Ajax, Diomedes en Ulysses in toorn tot elkaar *du* (6867 vlgg.). Het sterkst is wel dit geval (9182—9190), dat de gevangen Griek Sinon, aan 't eind van zijn verhaal in tranen uitbarstend, zelfs Priamus dudijnt, doch later, kalm geworden, weer *ghi* tot hem zegt. Eneas spreekt Troje met *du* aan (10779—10786). Twee boezemvrienden, Nisus en Euryalus spreken elkaar met *du* aan. Maar, Archilleus bij het lijk van Patroklos, zegt *ghi*. Verder de gewone gevallen: *du* tot een bode, vriend-*du* enz. Met een *u* uit rijmnood eindigt de *du*-toespraak van Thetis tot Cyron (1769 vlgg.); een *du* uit rijmnood in het *ghi*-gesprek van Hector en zijn vader (2278/2279).

Te vermelden blijven nu nog drie eigenaardige dingen.

1° Wordt in de verzen 2582—2587 vermeld het verhaal dat Augustinus in een bosch een gedrocht ontmoet. Beiden raken in een vriendschappelijk gesprek en zeggen *du*. Die ontmoeting wordt ook verteld in *Der Naturen Bloeme* (Boek I vs. 140 vlgg.), maar dan zegt dat wezen tot Augustinus *ghi*. 2° Merkwaardiger is echter nog dit, dat in het gedeelte dat afkomstig is van Segher Dengotgaf (*'t Priëel van Troyen*) alleen *ghi*-vormen voorkomen. (Het onderwerp: gesprekken over de „minne” brengt dat trouwens ook wel mee). Maerlant heeft daarin dus niets veranderd. Eindelijk, 3° Daris van Salamine, een familielid van Laomedon's vrouw, zegt tot Laomedon *du* (1682—1697). Het is mogelijk dat hij krachtens zijne familiebetrekking *du* kan gebruiken, maar — Daris komt, opgewonden, als bode de tijding brengen van een nederlaag, en nu is het ook mogelijk dat we hier een *du* hebben, zooals het in het Oudfransch meer voorkomt daar waar een bode haastig, opgewonden, in verwarring, zelfs tot een vorst soms *du* zegt (vgl. hiervoor de noot op blz. 72 en blz. 25). Misschien is ook een plaats in *Alexanders Geesten* (IV 169—230) tot op zekere hoogte hiermede te vergelijken (vgl. blz. 138).

Een ander mensch is Maerlant geworden als hij *Der Naturen Bloeme* dicht (1264—1269). Hij heeft afgedaan met hoofsche literatuur, voor het grootste gedeelte ook afgedaan met de hoofsche aanspreekvormen daarin. Voor 't grootste gedeelte — Maerlant is ook in zooverre een kind van zijn tijd dat hij het niet zou durven wagen tegen sommige personen *du* te zeggen. Wij zullen voorbeelden daarvan aantreffen. Van nu aan zien wij echter in zijn werken dit bewust, opzettelijk gebruik der aanspreekpronomen: *du* is voornaamwoord voor het enkelvoud, *ghi* voor het meervoud.

In een boek dat het leven van vogels, visschen enz.

beschrijft, komen uit den aard der zaak niet zoo heel veel aanspreekvormen voor. Doch van tijd tot tijd weet Maerlant aan een bijzondere eigenschap van een dier een les vast te knoopen voor den mensch. En nu eens spreekt hij tot „den mensch” in het algemeen, en dan met *du*, dan weer tot „de menschen” met *ghi*. Dat hebben we meer aangetroffen. Aan het slot van het tweede boek evenwel wordt heer Nicolaas van Cats aangesproken met *ghi*; men voelt dat dat niet anders zou kunnen. In zooverre is dat *ghi* hier een karakteristiek verschijnsel. Maar overigens: *du* tot God, tot Alexander den Groote enz.

Niet anders dan in *Der Naturen Bloeme* is het *du-ghi*-gebruik in den *Rijmbijbel*, al is de kracht die hier ten gunste van *du* meewerkt weer een andere dan die in het eerstgenoemde werk, n.l. het bijbelsche voorbeeld. Wij kunnen dan ook in ons spreken over den *Rijmbijbel* kort zijn en zullen, na terloops gezegd te hebben dat *du* het pronomen is in de gesprekken van mensch tot God, van Jezus tot Maria, van zoon tot vader, van onderdaan en profeet tot koning, slechts die gevallen even aanstippen, waar we op grond van het gebruik in de Vulgata *du* zouden verwachten en *ghi* vinden.

De broeders van Jozef, hem niet herkende, en bang voor hem, zeggen *ghi* (de Vulgata heeft *tu*). Mirjam, Mozes' zuster, zegt tot Pharao's dochter *ghi* (in de Vulgata *tu*): „Ghebiedijt, joncfrouwe”; speelt hier de herinnering aan de ridderromans Maerlant parten? Of is het door Maerlant niet zoo geschreven, maar door de afschrijvers? Voeren echter bijbelsche personen gesprekken die niet, of althans anders in de Vulgata voorkomen, gesprekken die vaak uit de phantasie des dichters zijn voortgekomen, dan vinden we wel eens *ghi*. Zoo gebruikt Jonathan een paar maal het beleefdheidspronomen tot zijn vader Saul, de beide

engelen aan het graf van Jezus zeggen het tot Maria van Magdala en Saul en de profetes van Endor gebruiken het wederkeerig tot elkaar. Hoe getrouw Maerlant zich aan zijn voorbeeld houdt, bewijst een plaats in *Die wrake van Jherusalem*, dat het derde deel vormt van den *Rijmbijbel*: vs. 33195 vlgg. staat dit:

Tytus waest leet, ende sprac an
Aldus den mordenare Jan:
Segt, verdoemde, die heilighe stede
Jane hadaïse omme ghemuert mede enz.,

steeds *ghi*. Nu zou men denken hierin een afwijking van Maerlant's regel te zien, en meenen dat hier *du* moest staan. Maar die meening vervalt, wanneer men in zijn model leest: Titus autem iterum Joannem *eiusque socios* his verbis increpabat. (Flav. Jos. cap. 2 cit. num. 4.)

In het *Leven van Sint Franciscus* is het al niet anders. Ook hier weer is *du* het enkelvouds-, *ghi* het meervoudspronomen. *Du* zegt Franciscus tot God, tot zijn vader, tot den duivel enz.; eveneens staat *du* natuurlijk weer in die tallooze aan de Vulgaat ontleende plaatsen, waar deze *tu* heeft. Maar nu vinden we tweemaal (3095 en 3753) den bisschop van Ostia door Franciscus aangesproken met *ghi*. En eveneens is de opdracht van het werk aan broeder Alaerd in *ghi*-stijl. Waarschijnlijk mochten we deze gevallen op één lijn stellen met het *ghi* tot heer Nicolaas van Cats in de opdracht van *Der Naturen Bloeme* (zie hiervoor blz. 142), m. a. w. we zien hier achter het opzettelijke, archaïstisch-bijbelsche *du* in de literaire taal, het *ghi* van de gesproken taal dier dagen, welk laatste pronomen iedereen, althans de meer beschaafde klassen, waartoe ook Maerlant behoorde, tot een bisschop en ook tot een kloosterbroeder gebruikt zal hebben. Tot den „soudaen” bij wien hij gevangen is, zegt Franciscus:

„Wiltu” sprac hi „ende dijn diet
 An Jhesum Kerste di bekeren,
 Dor sinen wille ende sire oren
 Salic alte gherne nu
 Bliven dan hier met u.”

Nu: u, rijmnood? Het is ook mogelijk dat Franciscus met *u* den „soudaen” en diens gansche volk bedoeld heeft.

Ten slotte is nog een typisch *ghi*-geval het volgende: Franciscus kent de gedachte van een kloosterbroeder, die ontevreden is dat hij loopen moet terwijl Franciscus op een ezcl zit. Hij zegt tot dien broeder:

„Broeder, dits mesdaet,
 Dat ic ride en ghi gaet,
 Want ghi ter werelt waert een stic
 Edelre ende mogender dan ic.”

Hier staat dat *ghi* stellig wel met opzet!

Ook de *Spieghel Historiael* is een doorloopende bevestiging van den regel dat *du* het enkelvoud, *ghi* het meervoud vertegenwoordigt, al komen er in zoo'n groot werk wel min of meer begrijpelijke uitzonderingen voor. Invloed van zijn tijd zal het wel geweest zijn, die Maerlant Jozef en Futifers dochter Assenech *ghi* tot elkander deed zeggen (1ste Partic, 1ste Boek Cap. 48) en den raadsman Demaratus tot zijn koning Xerxes (I P. 3de B. C. 19). Aardig is ook dit. Pythagoras klaagt een zijner leerlingen, die hem niet wil betalen, voor het gerecht aan; hij dudijnt den jongeling, doch deze antwoordt den meester met *ghi*; cerbied van den leerling voor den meester (I P. 3de B. C. 27). Filippus zegt tot zijn zoon Alexander *du* (I⁴, 12), doch deze tot zijn vader *ghi* (I⁴, 7). Anaximenes, de leermeester van Alexander dudijnt hem (I⁴, 31). Aghabarus, een koning uit de buurt van Antiochië schrijft een brief aan Jezus met *du*; Jezus schrijft terug met *du* (7de Boek). Een gebed van Elizabeth tot Maria met *ghi*; Maria antwoordt met *du* (1⁷, 53).

In de Mariamirakelen (I⁷ 56—91) zegt de H. Maagd tot de menschen altijd *du*.

Behalve deze plaatsen zijn er nu nog enkele die meer aandacht verdienen.

In het Derde Boek (Caput 29) en in het Vierde Boek (Caput 31) komen spreuken van Socrates en spreuken van Epicurus voor, lessen voor het dagelijksch leven; deze zijn zonder uitzondering met *du*. In het volgend hoofdstuk zullen we gelegenheid hebben op te merken dat dit een eigenaardigheid is van de zedeleerende geschriften.

Den pluralis majestatis vinden we in een brief van Alexander aan één van de Egyptische steden, die hem tegenstand bieden (I⁴, 16), aldus beginnende:

„Het hadde ons gedocht gevouch
Dat wi hovescelike genouch.....
Ontfaen hadden uwe stede” enz.

en in een brief van Darius aan Alexander, toen deze Syrië genomen had (I⁴, 17):

„Der coningen coninc Darius
Der gode maech, scrivet aldus
An Alexandere, sinen knecht:
„„Ic segge ende gebiede di echt
Dattu keers toten magen dijn,
Die mine dienstknechte sijn”” enz.

Een brief van 38 versregels, buitengewoon hoonend en kleineerend. Alexander schrijft met nagenoeg denzelfden aanhef, in denzelfden toon terug.

Met het vermelden van dit schrijven van Darius aan Alexander zijn we vanzelf gekomen tot een zaak die nog even onze opmerkzaamheid vraagt, of nl. de aanspreekvormen in den *Spieghel Historiael* al dan niet gelijk zijn aan die op de overeenkomstige plaatsen in den *Alexander*.

Wat Darius Alexander in den *Spieghel Historiael* door middel van een brief doet weten, daarvan verwittigt hij

hem in den *Alexander* door middel van een bode; op beide plaatsen echter *du* (vgl. blz. 137). Cleades, de harpspeler uit het belegerde Thebe, dudijnt Alexander in den *Spieghel Historiael* (I⁴, 20) zoowel als in den *Alexander* (I 1001—1033; vgl. blz. 137). Alexander, vermomd in het kamp van Darius komend, spreekt dezen met *ghi* aan; Darius die hem herkent, antwoordt met *du* (*Sp. H.* I⁴, 26 = *Al.* IV, 1300 vlgg.). Een paar wonderboomen, de zonneboom en de maanboom zeggen tot Alexander *du*, zoowel in den *Sp. H.* (I⁴ 48) als in den *Al.* (10de Boek). Maar verschillend is de omgangstoon tusschen Philippus, diens echtgenoot Olympias en den Egyptischen koning Neptanabus. In den *Sp. H.* dudijnt Philippus zijn gemalin (I⁴ 2), in den *Al.* zegt hij *ghi* (I 243—248, 277—280); in den *Sp. H.* dudijnt Neptanabus Koningin Olympias (I⁴ 2), in den *Al.* zegt hij steeds *ghi* (I 178—228).

Waar dus de overige plaatsen gelijk zijn, verschillen de beide laatste, merkwaardig genoeg, zóó, dat Maerlant's jeugdwerk, de *Alex.*, een hoofsch *ghi* heeft daar waar in het werk van zijn ouderdom, den *Sp. H.*, *du* staat. Bedenken we daarbij dat de *Alex.* door Maerlant met angstig vasthouden aan zijn bron vertaald is, terwijl bij den *Sp. Hist.* geen sprake is van een woordelijke vertaling ¹⁾, dan meen ik recht te hebben met meer nadruk nog te mogen zeggen wat ik reeds op blz. 136 als mijn meening gaf, nl. dat Maerlant — moge het ruimschoots aanwezig zijn van *du* in den *Alex.* dan ook worden toegeschreven aan stipte navolging van zijn model — in zijn latere werken toch, wèl gesteund door bijbelsch en klassiek voorbeeld, maar desniettemin uit eigen beweging, met opzet aan *du* een groote plaats gaf, misschien omdat hij, de geschreven

1) Vgl. b.v. Prof. J. te Winkel in *Gesch. d. Nederl. Lit.* in Paul's *Grundriss d. germ. Phil.* VI³ 439—440.

taal nu eenmaal een andere achtende dan de gesprokene, het in de omgangstaal uitstervende *du* hier tenminste wilde bewaren, òf omdat hij, de geschreven taal geen andere achtende dan de (in beeld gebrachte) gesprokene, door ruimschoots het enkelvoudspronomen aan te wenden, van zijn kant wilde doen wat hij kon om het meer en meer veldwinnende *ghi*, dat bedenkelijke en belachelijke afmetingen ging aannemen, te keeren. Dat de schrandere man gezond verstand genoeg bezat om te begrijpen dat er personen waren tegen wie men niet anders dan *ghi* kon zeggen, zekere gewoonten ook, waartegen het dwaas en ongepast zou zijn zich te verzetten, bleek ons reeds bij de bespreking van *Der Naturen Bloeme* en het *Leven van St. Franciscus*.

Utenbroeke's gebruik der aanspreekvormen in de door hem bewerkte tweede partie van den *Spieghel Historiae* wijkt niet af van dat van Maerlant.

De fragmenten die er bestaan van dat gedeelte van de 4de Partie, dat door Lodewijk van Velthem is vertaald, zijn te klein om een verschil tusschen zijn gebruik en dat van Maerlant vast te stellen.

Eindelijk nog bepalen wij onze aandacht bij de *Strophische gedichten*. De drie oudste zijn waarschijnlijk *Van den vijf vrouwen* (vermoedelijk uit het Latijn), *Van ons Heren wonden* (uit het Latijn), *Die clausule van der bible*.

In *Van den vijf vrouwen* wordt Maria met *ghi* aangesproken, waarmede Maerlant dus niet afwijkt van het spraakgebruik dier dagen.

In *Van ons Heren wonden* worden Jezus en Johannes de Evangelist gedudijnd. In de 9de strofe (vs. 97 vlgg.) staan deze regels tot Maria:

„Dochter, moeder van den kinde,
Die dijn kint saechs hanghen te winde
Wat rouwen doghestu ende wat leet!”

Is het hier de groote aandoening die Maerlant *du* doet zeggen? Of is het niets anders dan getrouw copieeren van het Latijnsche voorbeeld?

In *Die clausule van der bible* tot Maria wederom *ghi*, behalve in de verzen 519/520 die, heel zonderling, een paar *du*-vormen hebben. Tot God *du*.

De *Eerste Martijn* geeft in de bekende verzen 452 vlgg., waar geteekend wordt hoe een jong man bedriegelijk een meisje aanspreekt, en 475 vlgg., die voor zich zelf spreken, een treffelijk voorbeeld van het spraakgebruik dier dagen:

452 Menich seghet nu ende echt:
„Mijn sin is ane *u* ghehecht
So sere, ic wane bedouwen”.

475 Twi seghemen ten dorpere: „spi!
Ganc wech! God onnere *di*!
Du best der werelt scame”?
Die edele hevet al tghetri:
Men seghet: „willecome *ghi*!”

Vs. 680 vlgg. spreekt het hart tot het oog met *du*; vs. 704 antwoordt het oog: „mi dinct dat *u* sin ghebrac”; 't kan ook niet anders, want in den volgenden regel komt: „vrouwe coninghinne”; dat kon niet met *du* verbonden worden.

Jacob en Martijn dudijnen elkaar in de Martijns; een paar onbegrijpelijke uitzonderingen hierop in *Dander Martijn* (vs. 150—159 en 209). Andere hss. hebben echter in de verzen 150—159 *du*-vormen¹⁾. Maar onder verdenking van oorspronkelijkheid blijft, van wege het rijm (*bracht* zou niet kunnen rijmen op *du achts*, vs. 209:

Jacop of ghi niet en acht
Exempele, die ic voort hebbe bracht enz.

In de *Disputacie van onser vrouwen ende van den*

¹⁾ Op de verschillende aanspreekvormen in de verschillende hss. van de Strophiſche Gedichten wees reeds Meert (blz. 44).

heilighen cruce zegt Maria tot het kruis *du*. Aanvankelijk antwoordt het kruis met *ghi*. In regel 126 nog: „*Uwes kints moeder tsine*”, doch dan in 129 vlgg:

An mi ghecruust te pine
Ontfinghic die vrucht dine,

en van dit vers af blijft *du*. Mij dunkt dat de oorzaak hiervan gelegen is in de toenemende warmte, de innigheid van het pleidooi¹⁾; in de eerste strofen zegt het kruis ook steeds hoofsch „vrouwe”; later blijft dat weg. De dichter tot Maria *ghi*.

In *Der Kerken claghe* wordt tot God eenmaal gezegd: „Ende hulpt mi bi *uwer* ghenaden” (vs. 28).

In Maerlants zwanenzang *Van den lande van Oversee* zegt de dichter tot den „kerstenman” *du* en tot de Kerk van Rome *du*, tot de princen en baroenen natuurlijk *ghi*.

---

1) Ik geef dus voor den overgang van *ghi* in *du* in dit gedicht een andere verklaring dan Meert, die aan „bloot eene onachtzaamheid van den dichter” denkt (blz. 38). Ware die dichter een ander dan Maerlant, ik zou waarschijnlijk in Meert's opvatting deelen.

DE DIDACTIEK.

Stoke ± 1300. Jan Boendale ± 1315—1330. Jan de Weert ± 1350.
Jan Praet ± 1350.

Leerdichten: Dietsche Catoen vóór 1250. Rinclus 1200—1300. Dit zijn Seneka leren 1300—1400. Die bouc van Seden 1300—1400. Van Zeden 1300—1400. S. Bernaerdus epistele 1300—1400. Beestearis ± 1350? Natuurkunde van het geheel-al ± 1350? Le livre des mestiers 1340. Gesprächbüchlein ± 1370.

De didactiek kwam voort uit de behoeften des tijds. De practische geest der Nederlanders openbaarde zich al vroeg: men wilde boeken, waarvan de lectuur behalve aangenaam, ook nuttig was. We zagen dat Jacob van Maerlant aan dien wensch tegemoet kwam. Het goede voorbeeld door hem gegeven vond navolging en velen gordden zich aan om in zijn voetspoor voort te gaan. Vandaar dat men spreekt van Maerlant's school.

Toch waren er ook nog enkele andere, buiten die school staande tijdgenooten van Maerlant, die hetzelfde doel beoogden. Onder hen verdient in de eerste plaats genoemd te worden Melis Stoke, de schrijver van de *Rijmkroniek van Holland*, welke hij in het jaar 1305 voltooide.

Het spreekt vanzelf dat in een verhaal dat in hoofdzaak niets anders bevat dan mededeeling van historische feiten, niet veel aanspreekvormen voorkomen. Doch de weinige die er zijn, zijn typeerend voor den schrijver en den aard

van zijn werk. Dat Stoke, de geheimschrijver van graaf Willem III en medelid van diens Raad, de hofetiquette uitstekend kende, en dientengevolge alle adellijke personen, onverschillig of zij in de verhouding van meerdere tot mindere, vader tot zoon, oom tot neef enz. of omgekeerd staan, altijd *ghi* laat zeggen, verwondert niemand. Toch kent hij *du* nog wel, en gebruikt het — wel merkwaardig — vooral in deze twee gevallen: 1° in gesprekken die in meer of minder rechtstreeksch verband met den Bijbel staan, en 2° in moralisaties. Dit laatste geval, waarvan we in de vorige hoofdstukken al eens gelegenheid hadden voorbeelden te geven, zullen we voortaan als een typisch kenmerk van didactische poëzie telkens zien terugkeeren. Geen wonder: de moralisatie is een dochter van de didactiek. We kunnen er bij „leerende” schrijvers haast zeker van zijn dat, als een regel begint met de woorden: „o mensche”, *du* daarop volgt. Het is mogelijk dat bijbelsch model hieraan ten grondslag ligt, nog juister uitgedrukt misschien: kerkelijk gebruik (vgl. hierboven blz. 46/47). Maar ik ben toch eerder geneigd bij het zien van dergelijke gevallen te zeggen: het riekt naar de school, of, zooals we dat thans, minder waardeërend, maar wel juist zouden uitdrukken: daar zit iets schoolmeesterachtigs in. Voor een middeleeuwsch auteur echter zou deze uitdrukking waarschijnlijk een groote lofspraak bevatten (vgl. hierboven blz. 45).

Laten we de bijbelsche gevallen bij Stoke (V, 421—424, VI, 1115—1119, IX, 708—710) en de moralisatie aan het eind van VII (1170—1208) buiten beschouwing, dan resten nog een paar andere gevallen die op één na toch zeer begrijpelijk zijn. Vol verontwaardiging richt Stoke zich tot de moordenaars van Floris V, Herman van Woerden en Geraert van Velzen met *di* (IV, 1176—'89):

„Ay Herman, bi wat zaken
 Wilstu der quader name ontfaen?
 Was di niet ghenoech ghedaen?
 De grave hadde di ghemaket rike
 Ende dinen buren al ghelike,” enz.

Een Vlaamsch soldaat tot een ander *du* (8ste Boek). De dichter spreekt Vlaanderen aan met *du* (8ste Boek). Maar onbegrijpelijk is het volgende. Van de vier Friezen die indertijd Willem II hebben doodgeslagen en heimelijk te Hoogwoude hebben begraven, worden er 27 jaar later drie doodgeslagen bij een inval van Floris V. De vierde smeekt om genade en biedt Floris aan, hem de plaats te wijzen waar zijn vader begraven ligt, terwijl hij zich daarbij met *du* tot den graaf richt! Op zijn aanwijzing begint men te graven en dan richt diezelfde Fries zich tot één van de gravers — een gewoon werkman — met *ghi!* ¹⁾

In Maerlant's geest heeft niemand wellicht zoo voortgewerkt als de Antwerpsche schepenkerk Jan Boendale. Veel heeft hij van Maerlant geleerd, veel nam hij van hem over — echter niet diens goed gebruik der aanspreekvormen. Dat is bij Boendale nogal treurig! En te meer wordt dit tegen hem een verzwarende omstandigheid als we met Prof. De Vries, den uitgever van den *Lekenspieghel*, aan de hss. van dit dichtwerk groote waarde toekennen; De Vries ontdekte betrekkelijk weinig slordigheden. Bovendien zijn de hss. nog uit dezelfde eeuw als het origineel.

In chronologische volgorde komen de *Brabantsche Yees-ten* vóór den *Lekenspieghel*; we hebben echter goede reden van deze volgorde af te wijken en ons eerst bezig te houden met laatstgenoemd werk.

Dudijnen in moralisaties doet ook Boendale (Boek I

1) Men vergelijke Leendertz' opvatting van deze plaats en mijne bezwaren daartegen, hierboven blz. 15.

Caput 2, vs. 33 enz. en Caput 16, vs. 71—80; in het derde boek eenige malen, doch afgewisseld met *ghi*. In het bijbelsch gebruik is hij zeer onnauwkeurig wat *du* en *ghi* betreft: God zegt tot Adam *ghi* (B. I, C. 23 vs. 24); Adam tot God *ghi* (idem vs. 30 vlgg.); doch (idem vs. 55 vlgg.) God tot Adam weer *du*. Boek II, Caput 17 vs. 135 vlgg. de lofzang van Simeon met *du*, met deze slotwoorden:

Aldus sprac hi voorwaer
Nunc dimittis al ute daer.

Maar Boek II, Caput 42, vs. 6 vlgg. het *Ave Maria* met *du* en *ghi* door elkaar. Niettegenstaande Boendale den regel aanhaalt: „Benedictus fructus ventris *tui*”, vertaalt hij toch met: „die vrucht *uwes* lichamen is gebenedijt”. Daarentegen komt het *Ave Maria* nog eens voor (Boek II, Caput 6, vs. 55 vlgg.) geheel met *du*. Het *Onze Vader* (in Boek II, Caput 41, vs. 12 vlgg.) met *du*.

Er is soms wel bewust *du-ghi*-gebruik bij Boendale, doch hij is zoo inconsequent! Hiervan alleen heb ik geen afwijkingen gevonden: verschijningen (hemelsche of helsche) dudijnen den mensch.

Dat iemand die zoo weinig oog heeft voor een nauwkeurig gebruik der aanspreekvormen zich in dit opzicht, terwille van het rijm, alles veroorlooft, spreekt haast vanzelf. Ziehier eenige voorbeelden. De Joden zeggen tot Pilatus (Boek II, Caput 36):

Wi bidden *uwer* moghentheiden
Dat ghine doct comen haestelinghe
Voor u int ghedinghe, enz.

Dat is heel goed; maar even later (vs. 303—307):

„En wisten wi niet openbaer
Dat hi van quaden daden waer
Wine hadden niet ghelevert *di*.”
Pilatus zeide: „Nu houtene *ghi*
Ende doempten na uwe wet.”

Di tot Pilatus, tot wien men begonnen is met de formule *uwer moghentheiden!*

Zoo iets nog eens in datzelfde caput, vs. 1095—1106: de Joodsche priesters schrijven een brief aan Jozef van Arimathea, waarin zij hem (op zeer vriendschappelijken toon) dudijnen, doch waarin dan deze regels voorkomen:

Beide in Gode ende in *di*
Wilt ghewaerdighen dat *ghi* enz.

Dat is heel sterk. Even later wordt Jozef door dezelfde briefschrijvers, maar in persoon, aangesproken met *ghi*. Wat beteekent dat nu?

In Boek II, Caput 14, vs. 500 vlgg. spreken de drie koningen Jozef aan met *du*; doch als er een rijmwoord noodig is op *nu* wordt *u* daarvoor gebruikt en die gelegenheid wordt tevens te baat genomen om met *ghi* voort te gaan.

De in de Middeleeuwen zoo bekende en, zooals we reeds vroeger opmerkten, met voorliefde aangehaalde woorden door Jezus gesproken tot den moordenaar aan het kruis, bij Boendale met *ghi*! Als Jezus met den purperen mantel verschijnt, bespotten de krijgsknechten hem met *du* (Boek II, Caput 51). Hoe treffend juist heeft hier de dichter van *Van den levene ons Heren ghi* gebruikt!

Vulgaat-getrouw is in Boek II, Caput 36, het gesprek tusschen Jezus en Pilatus. Is Boendale bij vertaalde Schriftwoorden nog eenigszins nauwkeurig, geenszins is hij het waar hij Jezus, Maria of Jozef laat spreken volgens zijne fantasie: daar is het meestal *ghi* (behalve natuurlijk wanneer 't rijm een *du*-vorm verlangt).

Meer voldoening geeft het onderzoek van *Fans Teesteye*. Er is niet zoo heel veel uit te putten, maar wel enkele goede dingen. Dat zijn weer moralisaties. B.v. deze (vs. 3404—3429):

Du leec man en ontsic di niet,
 Dat paepschap en es sekerre niet
 Hemelrijx dan du best:
 Dic best leeft best es.

Zoo ook vs. 3442—3465 en vs. 3890—4013 :

„Nu denct mensche, wat waerstu dan
 Eer dat di dijn vader wan” enz.

Maar de hoofdpersonen in de *Teesteye*, Jan en Wouter zeggen altijd *ghi* tot elkaar. Dat doen ook (Caput 33) Maercolf en zijn vrouw, Maercolf en de koning wederkeerig.

We hebben straks gezegd dat er goede reden was om Boendale's eerste werk, de *Brabantsche Yeesten*, het laatst te behandelen. Die reden is de volgende. We wilden eerst laten zien hoe Boendale zich tegenover *du* en *ghi* gedraagt in zijn eigen oorspronkelijk werk, opdat men zich daarna, als gebleken is dat hij daar zeer inconsequent is in het gebruiken dier pronomina, niet meer verwondere bij het onderzoek der *Brabantsche Yeesten*, waar het *du-ghi*-gebruik uiterst slordig is en waar men er niets van zou begrijpen — als men niet Maerlant's *Spieghel Historiael* daarnaast opsloeg. Het is bekend dat de eerste drie boeken van de *Brab. Yeesten* voor 't grootste deel aan den *Sp. Hist.* ontleend zijn. Slechts Boek IV en V zijn oorspronkelijk werk.

Terloops zij gezegd dat in deze beide laatste boeken haast geen aanspreckvormen voorkomen en dat die, welke er nog voorkomen, *ghi*-vormen zijn.

Voor we nu de vergelijking tusschen Maerlant en Boendale neerschrijven, laten we terwille van de belangrijkheid van de zaak voor ons onderwerp, de overeenkomstige plaatsen hier naast elkaar, als toelichting volgen.

MAERLANT.

BOENDALE.

Spiegel Hist. 3de Partie, 8ste Bock.*Brab. Yeesten* 2de Bock.

Caput 76, vs. 48—55.

Pelgrim tot graaf:

Caput 2, vs. 191—204.

„Spotti dan?

„Here, *ghi*

Janc bestu Amelis de grave,
Die mi heden vraghes hier ave
Ommc Amijs den Berican?
Du gaves mi tcleet dat ic hebbe an
Nu hevestu, ende ic en weet twi,
Altemale ontekent mi
Cledere, paert ende ghesellen.”

Maect *u* sceren nu met mi,
Want ic sie nu ende merke wale,
Beide ane *u* ghedaen ende *u* tale,
Dat *ghi* selve sijt die grave,
Daer *ghi* mi nu vraghet ave;
Maer ander knapen ende ander cleder mede
Ende ander perde haddi, here, ter stede
Dan *ghi* heden hebt, des ben ic wijs,
Doen ic *u* ontmoete bi Parijs,
Daer *ghi* mi dit cleet gaeft an,
Ende mi vraghet na enen man,
Die Amijs gheheten ware,
Dien *ghi* gesocht hadt twee jare.”

Caput 77, vs. 3—12.

Amijs tot zijn vriend Amelis:

Caput 3, vs. 257—270.

„Amelis, vrient! ik wille varen
Ende mijn wijf besien te waren.
So ic eerst mach, salic keren;
Maer hout *u* ane mijn leren:
Du blives hier in des coninx hof,
Maer emmer trecke *di* bet of
Van sconinx dochter telker stede;
Ende boven al so hoet *di* mede
Van Haerderike, den valschen grave
Dat hi *dinen* sin niet ondergrave.”

„Gheselle, ic moet te waren,
Thuus te minen wive varen;
Maer ik wane saen wederkeren.
Nu, hout *u* ane mijn leren.
Ghi blivet hier int hof.
Hoet *u* emmer daerof,
Dat *ghi*, om gheene saken,
Des sconincs dochter en selt ghenaken,
Waer *ghi* sijt, in elke stede;
Ende dat *ghi* *u* oec hoet mede
Dat Harderijc, die valsche grave,
Uwen sin niet en ondergave
Noch en weet *u* heimelicheit
Wat hi oec tote *u* seit.”

Harderyc, Amelis aanklagend, tot den koning:

*ghi.**ghi.*

Cap. 77, vs. 50—52. De koning daarop tot graaf Amelis: Cap. 3, vs. 310—312.

„Vervaerdi niet, minne!
Stant up stoutelike ende kere
Van *di* selven dese onnere.”

„En vervaert *u* niet, minne!
Stant op stoutelike, ende kere
Van *di* selven dese oneere!”

MAERLANT.

BOENDALE.

Hierop verdedigt Amelis zich bij den koning met *ghi* (bij Boendale zoowel als bij Maerlant).

Dan Amelis tot Amijs *du*. Boendale neemt hier Maerlant's woorden letterlijk over, met uitzondering van een paar regels, die bij Boendale, kras, aldus luiden:

„Men sal wanen dat ic ben *ghi*
Ende ic sal vechten vore *di*.”

Caput 78, vs. 33—36. Amijs tot Harderijc: Caput 4, vs. 389—396.

„Her grave! het es dompheit groot,
Dattu staes naer mine doot,
Ende *du di* selven ende *dijn* leven
Te wets te voren dus wils geven.”

„Her grave, hets dorperheit groet
Dattu staes na mijnre doet,
Ende *du di* selven ende *dijn* leven
Te mets daer vore wilt gheven;
Maer wiltu wedersegghen de moert
Die *du* op mi heefs bracht voert,
Ic wildi dienen, des sijt ghewes;
Want ic ontsuldich ben des!”

Caput 78, vs. 59—60. Amijs tot Amelis: Caput 4, vs. 419—420.

Ic hebbe *di* gewroken
Van Ardereits des verraders sproken.

Ic hebbe *u* ghewroken
Van des verraders sproken.

Caput 80, vs. 43—50. Amelis tot Jezus: Caput 6, vs. 567—574.

„Jhesus Here! dit bescouwe,
Die den mensce hiets houden trouwe,
Enten lasersen makets ghesont
Met *dinen* worden in corter stont,
Du moets minen geselle genesen;
Want hets *di* cont, Here, dor desen,
Hoe mi brochte daertoe mijn moet
Te stortene miere kinder bloet.”

„Heer Jhesus, dit bescouwe,
Die den menschen heet houden trouwe,
Ende den laseren maket ghesont,
Met *dinen* woorden in corter stont,
Du moets minen gheselle ghenesen;
Want *u*, Here, cont es van desen,
Dat mi trouwe gaf den moet
Te stortene mijnre kinder bloet.”

De geest van den apostel Jacobus verschijnt Charlemagne in den slaap en wekt hem op naar het land Galissië te gaan om zijn lichaam te bevrijden, dat vertreden wordt door de Saracenen. De geest van Jacobus roept Karel met *du*; deze antwoordt met *du*; dan spreekt de geest weer met *du*. Dit alles heeft Boendale woordelijk, dus ook met het

du-gebruik, van Maerlant overgenomen (*Sp. Hist.* IV¹, 10, 29—76 = *Brab. Yeesten*, II, 26, 2316—2359.)

Charlemagne en Agolant, een heidensch vorst, zijn samen in gesprek. Agolant vraagt iets, waarop Karel antwoordt met *ghi* (bij Maerlant). Hierop antwoordt Agolant weer met *du*. Dit gansche gesprek is weer woordelijk door Boendale overgenomen (*Sp. Hist.* IV¹, 20, 67—84 = *Brab. Y.* II, 34, 3156—3173.)

Een priester en een pelgrim (welke Ambrosius, de bisschop van Milaan, blijkt te zijn) dudijnen elkaar. Wederom neemt Boendale dat woordelijk van Maerlant over (*Sp. Hist.* IV³, 17, 22—32 = *Br. Y.* III, 18, 1436—1446).

Pieter, een bode der belegerden, en Corboam, een Saraaceensch vorst, dudijnen elkaar. Eveneens door Boendale woordelijk overgenomen (*Sp. Hist.* IV³, 17, 80—94 = *Br. Y.* III, 18, 1496—1510.)

Uit deze vergelijking is nu het volgende op te maken:

1°. Waar Boendale Maerlant slechts navolgt kan hij zich gewoonlijk niet weerhouden *ghi* te gebruiken, daar waar Maerlant dudijnt. Breidt Boendale een verhaal uit, dan gaat hij stellig weer in *ghi* over, met ééne uitzondering (het gesprek tusschen Amijs en Harderijc, waar Boendale het dudijnen volhoudt). 2°. Bij de navolging houdt Boendale wel eens een enkelen *du*-vorm vast, en haspelt dan doorcen, b.v. in het gebed van Amelis tot Jezus, waar Maerlant *du* gebruikt en Boendale *du* en *ghi* door elkaar; maar — 3°. in die gevallen waar Boendale Maerlants woorden woordelijk overneemt, behoudt hij ook Maerlants dudijnen. Zijn er niet bewijzen genoeg voorhanden om te komen tot de slotsom dat het gebruiken van *du* of *ghi* Boendale vrijwel onverschillig is? Zetten we, na het uitspreken van dit oordeel, de vergelijking tusschen Maerlant en Boendale nog een oogenblik voort, maar nu tusschen hunne personen.

Ongeveer 25 jaren nadat Maerlant den *Spieghel Historiael* voltooide, schreef Boendale zijn *Brabantsche Yeesten*. Het verschil in tijd is dus te gering, dan dat kan worden aangenomen dat er in dat korte bestek een gansche omwenteling zou hebben plaatsgegrepen in het gebruik van *du* en *ghi*. Verschil in stand was er tusschen de twee mannen niet; beiden waren — met een hedendaagsch woord — gemeenteambtenaar, Maerlant in Damme, Boendale in Antwerpen. Maerlant moge misschien iets meer ontwikkeld geweest zijn dan Boendale, ook deze schrandere scepenclerc behoorde toch stellig tot de meest verlichte menschen van zijn tijd. Verkeerde Boendale misschien in zijn leven in hooger kringen dan Maerlant toen deze, in Damme wonende, al wat hoog in de wereld was niet meer zocht, Maerlant was toch ook in zijn jeugd met den adel in nauwe aanraking geweest. Zoowel maatschappelijk als geestelijk stonden dus beide mannen vrijwel op één lijn, zoodat verschillend gebruik van *du* en *ghi* geen gevolg kan zijn van verschil in stand of aanleg. Wiens geschriften zullen nu meer met het toenmalige literaire gebruik in overeenstemming zijn, die van Maerlant of die van Boendale? Ik vrees, Boendale's geschriften. Na al wat we thans in de M. E. van *du* en *ghi* gezien hebben, komt het mij steeds meer waarschijnlijk voor dat Maerlant, zoo zijn dudijnen al niet archaïstisch mag genoemd worden, toch bewust, met opzet het enkelvoudspronomen zoo algemeen gebruikt heeft, omdat hij zich wilde verzetten tegen het veldwinnende *ghi*, welks toenemenden invloed in spreek- en in schrijftaal hij met spijt zal hebben aangezien.

Uit Jan de Weert's *Niwe doctrinael of Spiegel der zonden* laten we hier de aanspreekvormen volgen zooals wij die gevonden hebben in twee hss.

Brusselsch handschrift.

Leidsch handschrift.

God zegt tot Nabugodonosor (vs. 180—188):

Coninc, *dijn* rike sal over liden!
Du worts versteken, in corten tiden;
 Met wilden beesten in die woestine
 Sal wesen die conversatie *dine*;
Du sults gars eten metten coyen,
 Tot *du* hoverde wijt lates vloyen.
 Het sullen liden der jaren seven
 Eer *du* comst weder in menschen leven,
 Opdat *du* Gode kinnen wilt."

U rike dat sal over liden!
Ghi sult versteken worden in corten tiden
 Met wilden beesten in die woestine
 Dat sal sijn die conversatie *dine*
 Ende sults gars eten metten coyen
 Tot *du* hoverde uyt *u* laet vloyen
 Het sullen liden der jaren seven
 Eer *ghy* zult comen tes menschen leven
 Oft dat *ghy* oec Gode kinnen selt.

God zegt tot Mozes (vs. 1530—1531):

Onscoy*di*, Moyses, eer *du* voort gaets,
 Die stede es heilich daer *du* op staets.

Geen variant.

De tien geboden:

Du en salst doen gheen overspel
 (overal *du*).

Ghy en silt doen gheen hoerdom
 (verder ook overal *du*).

De dichter tot den mensch (vs. 1955—1957):

Sonden, die *di* selven ancleven,
 Als luxurie ende gulsicheit;
 Dit saltu beteren, enz.

Sonden, die *di* selven ancleven
 Als luxurie ende gulsicheit
 Toren, nijt, gramscap ende ghiricheyt,
 Die sal *men* beteren, enz.

Aanhaling uit den Bijbel (David tot God) *du* in beide
 hss. (vs. 2092—2093).

Aanhaling uit het Evangelie van Mattheus (2558—2565):

Alstu sult gaen
 Ten outaer den offer bringhen,
 Bedinct *di* oft *u* (l. *oftu*) enighe dinghen
 Van onvreden mit *dinen* broeder heeft;
 Keer wider eer *du* den offer gheefs,
 Ende maect met hem een soene gave
 Dan offert *u* (l. offer*stu*) Gode een
 lieve have, Is 't offerande oft ghebet.

Alstu sult gaen
 Ten outaer den offer bringhen,
 Bedinct *di* oft *ghi* enighe dinghen
 Van onvreden mit *dinen* broeder hebt;
 Keer weder eer *ghi* den offer gheeft,
 Ende maect met hem een soene gave
 Dan offer*dy* Gode een lieve have,
 Is 't offerande oft ghebet.

De dichter tot den mensch (2155—2157 en 2580—2581)
 in beide hss. *du*.

Letten we alleen op het oudste, het Brusselsche hs., dan zien we dat Jan de Weert niet afwijkt 1° van het eigenaardig gebruik om *du* te zeggen in moralisaties, 2° van het bijbelsch model. Maar letten wij op het Leidsche hs., dan worden wij er nog eens aan herinnerd, hoe voorzichtig wij moeten zijn bij het beoordeelen van het pronominaal gebruik van den schrijver. Maar dan zien we toch ook het verblijdend feit dat de slordigste vormen voorkomen in het jongste hs.

In de *Disputacie van Rogiere ende van Fanne* laat de arts Jan de Weert zich door Rogier met *ghi* aanspreken, terwijl hij dezen dudijnt. Waarschijnlijk wijkt De Weert hiermede niet af van het gewone gebruik: de vragende leerling spreekt uit eerbied met *ghi*, de alles-wetende meester dudijnt. Maar men noemt elkaar toch wederzijds nog bij den voornaam.

Enkele slordigheden komen er in 't gedicht voor, deze, dat Rogier bij vergissing nog wel eens *ghi* hoort in plaats van *du* (101, 284, 898, 1067/1071). Eenmaal komt voor dat Rogier tot Jan *du* zegt in plaats van *ghi* (1325).

In den *Speghel der Wijsheit of Leeringhe der Zalichede* van den Westvlaamschen dichter Jan Praet is het aanspreekgebruik merkwaardig goed. Regel is: de dichter zegt tot Maria, tot Sapientia, tot Omoet, kortom tot diegenen die met „vrouwe” worden aangesproken *ghi*; zij tot Jan *du*. Jezus zegt tot den mensch *du*. Moralisaties van den dichter, beginnende met „mensche”, met *du*. De uitzonderingen zijn de volgende: 1° in een moralisatie staat *heb-dise* voor *heeftuse* (563), 2° in een *ghi*-toespraak tot de „vrouwe” *het zal di vromen* (858), 3° in een dergelijke toespraak *behoet di wel* (1601) en 4° *Hout di wel* (1609). 5° *Ik seght di twi* zegt Hoverde tot Sapientia (3256). 6° *So*

willie di vuldichten voort zegt Jan tot Sapiaentia (3957). De leelijkste uitzondering echter, omdat ze door rijm gestaafd is, is deze: Hoverde zegt tot Sapiaentia (3126):

Hoverde, dat comt al toe bi di
Want ghi sijt talre deughet si!

Mij lijken echter deze regels verknoeid te zijn. Al komen geheele coupletten door soms geen aanspreekvormen voor, de dichter vergeet niet het goede pronomen te nemen, zoodra hij er weer een noodig heeft. In dit gedicht durf ik de uitzonderingen wel voor afschrijversslordigheden houden. Zie voor de *jou*-gevallen het Grammatisch overzicht ¹⁾.

Leerdichten.

Du is het gewone pronomen in moralisaties, zagen we reeds hier en daar. We bespreken nu een soort van lectuur, waarin we dat moraliseerende *du* herhaaldelijk zullen aantreffen, lectuur die zich ten doel stelt den menschen — vooral den jongen menschen — practische en nuttige wenken te geven voor het dagelijksch leven. Vooral den jongen menschen — het lijkt mij niet onwaarschijnlijk dat de meeste dier werkjes als schoolboekjes in gebruik zijn geweest en van een enkel, de *Dietsche Catoen*, is dat ook bewezen ²⁾. Maar ook voor ouderen waren ze. Niet ongelijk

1) Dat de uitgever Bormans de *jou*-vormen niet begreep, niet wist dat ze volkomen met *u* gelijkwaardig in beteekenis waren, blijkt uit eene noot, geplaatst naar aanleiding van een fout in het hs.: *jof of berompt* (3566), door Bormans verbeterd in *jou of beroempt*. We lezen aldaar: „Het schijnt dat Jans *jouwerij* hier den kopist vreemd was; maer wat mag wel de reden geweest zijn waerom de dichter juist de *Omoet* dien nieuwen vorm van 't pronomen in den mond legt? Is het een manier van tutoyeren, een toon van minachting, die de eerste en gevoeligste straf moest wezen voor de Hoverde en hare pocherijen? Ik geloof het" enz. Nu, ik geloof het niet, al is het waar dat de enkele *jou*-vormen in dit gedicht toevallig op toornigen, bestraffenden toon geuit worden.

2) De *Dietsche Catoen* nl. is nog in 1605 te Antwerpen onveranderd herdrukt.

waren die werkjes waarschijnlijk aan die, welke zelfs in onze dagen nog wel eens verschijnen, op wier titelblad men leest: „een boek voor jonge menschen met opmerkingen voor ouderen” of iets dergelijks.

Dat dudijnen een recht was van den schoolmeester verwondert natuurlijk niemand — ook in onzen tijd is dat nog niet anders. En in de school zal het wel heel lang hebben standgehouden. Maar zou er — getuige het feit in de noot aan den voet der vorige bladzijde vermeld — in 1605 te Antwerpen nog *du* in de school gezegd zijn?

Toch was de zedenleeraar zich er wel van bewust dat dat *du* iets eigens was juist van deze soort van geschriften, een woord dat hij nog gebruikte en in zijn hoedanigheid mocht gebruiken, doch dat in het gewone leven door *ghi* was vervangen. Ik heb daarvoor een merkwaardig bewijs gevonden in *Die bouc van Seden*. Dit stuk komt voor in het Comburger hs. Vervaardiger, tijd en plaats van herkomst zijn onbekend. Het is vermoedelijk terug te brengen tot de 14de eeuw. In een soort van inleiding, die voorafgaat, komt slechts één aanspreekvorm voor: *u* (vs. 83) wat in een inleiding, waarin men zich richt tot „het publiek” volstrekt niet misplaatst is. Maar verder uitsluitend *du*-vormen zonder eenige uitzondering, behalve in de strofe waarom het mij te doen is, en waarin juist die uitzondering het door mij bedoelde bewijs is (vs. 617—624). Als ge bij iemand ten eten genoodigd zijt, heet het daar,

Ende oft u sits ongheheeten mede,
Ganc sitten in die uterste stede,
Dat dinen wert, die di bat,
Alse hijt siet, vernoye dat

Ende segghe: „*Vrient, hier sitti niet,*
Gact bet up sitten, ic ghebiet”
Dan saldi grote eere ghescien
Vor die lieden, die dat sien.

Men ziet: de schrijver in zijn qualiteit van zedenleeraar

dudijnt, doch erkent met de woorden: „vrient, hier sit ghi niet” dat dit geen gebruik meer is in het gewone leven. Het woord vrient is hier zeker het eerende vrient, waarvan we ook voorbeelden gezien hebben op blz. 137 bij de bespreking van *Alexanders Geesten*.

Gaan we thans even na wat er bij de aanspreekvormen van elk dier gedichten in 't bijzonder nog is op te merken.

In den *Dietschen Catoen*, in den proloog en epiloog wordt zeer terecht tot het publiek *ghi* gezegd; anders overal *du*.

De *Rinclus* heeft *ghi* tot God en tot het publiek; overigens *du*, doch met eene uitzondering, in den geest als de hiervoor genoemde in *Die bouc van Seden*. Er wordt nl. melding gemaakt van een droom waarin een gesprek plaats heeft tusschen den bewaker van een boomgaard en een bezoeker; hierin een paar maal *ghi* (van den bewaker tot den bezoeker). Maar er is nog iets op te merken. Men weet dat Gielys van Molhem de eerste 97 coupletten bewerkte en een zekere Heinrec de 25 laatste. Nu komen er helaas in Heinrec's werk weinig aanspreekvormen voor: slechts drie, vs. 1300 vlgg., vs. 1407—1442, beide in een gesprek tot „nijdigheid” en vs. 1443 tot „den mensch”, en dit zijn *ghi*-vormen, terwijl Gielys tot „den mensch”, tot „gierigheid” enz. steeds *du* zegt. Is het verschil in pronomina bij deze twee bewerkers misschien toe te schrijven aan grooter nauwkeurigheid bij den eerste of — aan het verschil in tijd, zoodat dit afwijkend pronominaal gebruik een bewijs meer is in de handen van hen die beweren dat Heinrec meer dan een eeuw na Gielys geschreven heeft?

Dit sijn Seneka leren. Een samenspraak tusschen vader

en zoon. De zoon zegt tot den vader *ghi*, deze tot zijn zoon *du*. Doch tal van slordigheden komen er in voor.

Van Zeden komt evenals *Die bouc van Seden* voor in hetzelfde Comburger hs. Ook hiervan zijn de vervaardiger, tijd en plaats van herkomst niet bekend. Ook hier is *du* het gewone voornaamwoord, al komen er in enkele coupletten wel uitzonderingen voor.

En eindelijk vinden we dat „zedeleerende” *du* ook nog in een geschrift dat tot titel heeft *S. Bernaerdus epistele tote Raymonde den riddere, hoe men een huus regieren sal met eeren zaleghelic* (in de uitgave van Kausler, *Denkmäler* III 1—13, b.v. vs. 139. vlgg., 135 vlgg. enz.).

Uitgezonderd de *Rinclus* zijn alle genoemde werken uit het Latijn vertaald of naar het Latijn bewerkt. Er is dus ook in de aanspreekvormen wel voor een deel sprake van navolging van latijnsch model; doch dat neemt niet weg — ik heb het reeds trachten aanneemlijk te maken — dat dat *du* toch ook zeer goed op zijn plaats was in den mond van hen die zich tot taak stelden anderen iets te leeren, die zichzelf dus min of meer op een voetstuk plaatsten en „ex cathedra” wijsheid verkondigden. Dat ook de naar het Fransch vertaalde *Rinclus* diezelfde eigenaardigheid heeft, versterkt mij in mijne meening.

Een fragment van een *Beestearis* (sic) door Bormans uitgegeven in de *Bull. de l'Acad. roy. de Belg.* (2ième série, tome 27), is alleen der vermelding waard wegens de typisch Westvlaamsche taaleigenaardigen en de enkele, naast *u* voorkomende, *jou*-vormen in de toespraak tot de vrouwe, aan wie het werk is opgedragen, de eenige persoon tot wie gesproken wordt in dit fragment.

Schaarsch, en dan nog slordig gebruikt ook, zijn de *du*-vormen in de *Natuurkunde van het geheel-al* van de hand van „broeder Gheraert”. In hoofdzaak wordt *ghi* gebruikt; na vs. 733 komt *du* nog maar tweemaal voor (1684 en 1890); daarvóór vinden we driemaal een *du*-vorm om 't rijm (185/186, 317/318, 715/716). Vijfmaal het „didactische” *wiltu weten* (37, 51, 97, 213, 733); het „didactische” *ic leere di* in vs. 38. Verder nog eenige malen *heuestu* (*hebstu, heefstu*), *saltu* enz. Waar nu echter tegenover het possessivum (in den acc.) *jouwen* (vs. 646) in het Haagsche en Amsterdamsche hs., de andere hss. (het Leidsche, Utrechtsche en Brusselsche) *uwen* hebben, is het wel vreemd dat we nergens elders, waar het Haagsche hs. (dat bij de uitgave gevolgd is) een slordig *du*-gebruik heeft, in de andere hss. iets beters vinden. De uitgever zal toch wel alle varianten aan den voet der bladz. hebben opgegeven?

Nog moeten in dit verband besproken worden twee boekjes, die wel geen zedelessen bevatten, doch die (althans het eerste) ook voor de school bestemd waren. Ik bedoel *Le livre des mestiers*, door een Brugschen schoolmeester in 1340 vervaardigd, en het *Gesprächbüchlein* door Hoffmann von Fallersleben uitgegeven in zijn *Horae belgicae IX*. Het laatstgenoemde diende vermoedelijk volwassen Walen of Dietschers die Dietsch of Waalsch wilden leeren als „manuel de conversation”. Overigens kan men die boekjes niet beter vergelijken dan met die uit de serie: „Help uzelf op reis met Fransch” enz. Alledaagsche gesprekken vindt men er in het Fransch op de linkerhelft van de bladzijde en in het Vlaamsch op de rechter helft. Moeten we in deze werkjes de gesproken taal van het dagelijksch leven dier dagen zien? Schliebitz (zie vooral blz. 28 en 29 hierboven) geloofte het; voor mij is de slordigheid, die vooral in het *Gespräch-*

buchlein heerscht, een te groote hinderpaal om het te gelooven: ik kan niet aannemen dat b.v. tot een winkelier (winkelierster?) met *du* en *ghi* door elkaar zal zijn gesproken, dat een mevrouw tot haar dienstbode ook wel eens *ghi* zal gezegd hebben, dat een schoolmeester het eene kind met *ghi*, een ander met *du* zal hebben aangesproken. Te betreuren is het ook dat niet boven de gesprekken staat tusschen wie ze gevoerd zijn.

In *Le livre des mestiers* zegt de auteur, die hier dus tevens de plaats van onderwijzer bekleedt, tot dengene die het boekje gebruikt *ghi*, b.v.: „Als ghi gaet achter straten ende ghi ghemoet yemene dien ghi kennet... weest snel ende ghereet hem eerst te groetene” enz., en dan begint het gesprek tusschen de elkaar ontmoetende personen met *ghi* (en *vous* daarnaast). Wat de *du*-vormen betreft (waar-naast we in het Fransch steeds *tu* vinden), met zekerheid is slechts dit te zeggen: een dienstmeisje en een bediende worden gedudijnd, b.v.:

Margot, preng de l' argent,
Si t' en va en le boucherie;
Si nous acate de le char.
Quant tu l' auras acaté
Va en le poulleillerie, etc.

Grietekin, nem ghelt,
Ende ganc int vleeschhus;
Zo coop ons vleesch.
Alstuut hebst ghecocht
Ganc in de hoenremaerct enz.

De „meester” (dokter) zegt tot een man (geen nadere aanduiding) *du*. Dan is er nog een gedeelte, dat mij voorkomt een gesprek van een schoolmeester met zijne leerlingen te zijn; doch tot het eene kind wordt *du*, tot het andere *ghi* gezegd. Tot een winkelier (of winkelierster?) zegt een heer *ghi*.

Men ziet dat het beleefdheidspronomen het heerschende is.

Het *Gesprächbüchlein* dateert van $\pm$ 1370. Ook dit is door een Vlaming geschreven, doch door een „overlantschen” afschrijver vol fouten en slordigheden gecopieerd.

Met zekerheid is alleen vast te stellen (ofschoon we ook hier weer *ghi*-vormen aantreffen), dat een mevrouw haar dienstmeisje dudijnt. Gevoel voor het verschil tusschen *du* en *ghi* blijkt misschien nog uit eene plaats in het eerste hoofdstuk, getiteld: „Hier begunt ierst van dem grüetenessen”. Ontmoet „ghi” iemand, heet het daar, dan zult „ghi” tot hem zeggen enz., dan zal hij „u” antwoorden enz., maar dan plotseling (241): *Wel moetstu syn comen, ocht wel moeti comen syn*, (in 't Fransch: *bien soistu venus ou bien soyes venus*).

SPROKEN EN BOERDEN.

Augustijnken van Dordt 1350-1370. Willem van Hildegaersberch 1370-1400. Dit zijn X goede boerden 1300-1400. Van vrouwen ende van minne 1300-1500. Dirc Potter: Der Minnen Loep 1412.

Bij de bespreking van het geestelijk proza maakten we voor 't eerst kennis met schrijvers uit noordelijke gewesten, konden echter bij verschil in gewest geen verschil in schrijftaal ontdekken, nl. geen verschil in het gebruik der 2de persoonspronomen. Wanneer we nu enkele sprooksprekers gaan behandelen, richten we weer het oog naar het noorden, met name naar Holland, doch zullen wederom niets vinden dat ons recht geeft om, met betrekking tot ons onderwerp, te spreken van een Hollandsche schrijftaal: geen ander gebruik van aanspreekvormen dan bij de Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche schrijvers, noch eenige typische overeenkomst met de vroeger behandelde schrijvers van geestelijk proza.

De bekendste onder de Nederlandsche sprooksprekers zijn wel geweest Augustijnken van Dordt en Willem van Hildegaersberch, de eerste aan 't hof van den graaf van Blois, Jan van Chatillon, de tweede aan dat van de Hollandsche graven Albrecht en Willem VI werkzaam.

Augustijnkens werkzaamheid ligt tusschen de jaren 1350 en 1370, Willems openbaar optreden omstreeks 1400. Augustijnkens gebruik der 2de persoonspronomen komt overeen met dat, hetwelk we in het begin van het vorige hoofdstuk eerst bij Stoke, en daarna nog bij zoovele anderen

zagen: *du* wordt gebruikt 1° in bijbelsche gevallen, 2° in moralisaties. Het bijbelsche *du* is bij hem geheel in orde. De aanhalingen zijn woordelijk; en daar waar de woorden niet aan den Bijbel zijn ontleend, wordt toch tot God *du* gezegd. De drie moralisaties beginnen alle met dat typische „o!": „O reine wijf, nemt hoede... datter negheen fellaert... vertaert dijns edel borchgraven machte" (*De borch van Vroudenryc*); „Ay broessche mensche, bepeinse di dat" enz. en „O onseker minne, du cans die werelt wel verleiden" (*Van der rijcheit ende van der doot*, vs. 41 en 49—56). In *Dits van Augustijnkens Sceepkene* spreken Augustijnken en „Ontfermicheit" in den „toren van Eren" elkaar met *ghi* aan; doch „Ontfermicheit" gebruikt ook wel eens *du*, vermoedelijk in haar hoedanigheid van onderwijzende godin.

Het is bekend dat Willem van Hildegarsberch heel veel van Boendale, soms woordelijk, heeft overgenomen. Het komt mij voor dat hij Boendale's *du-ghi*-gebruik dat, zooals we zagen, niet hoog staat, mede heeft overgenomen. *Du* gebruikt Willem nog al eens bij gelegenheden waar we het niet hadden verwacht, en hij gebruikt het vaak niet waar we het wel verwacht hadden. Toch komen er nog wel enkele goede *du*-gevallen voor: in kerктаal, in toorn of verachting. *Ghi* is echter het gewone pronomen voor den man die aan 't grafelijk hof sprak, van wien zeker verwacht kan worden dat hij de hoofsche taal uit de kringen waarin hij verkeerde, zoo hij ze in 't dagelijksch leven al niet gesproken heeft, in gedichten die bestemd waren te worden voorgedragen heeft geschreven.

Voorbeelden van bijbelsch *du*-gebruik vinden we b.v. in *Van den doemsdaghe ende van sterven*: Hildegarsberch citeert (vs. 59 vlgg.) een „respons", waarin God gedudijnd wordt. Maar het gedicht eindigt met een toespraak tot God, waarin *du* en *ghi* door elkaar gebruikt worden. In

Dat ewangelium van Paeschen zegt Jezus tot Maria van Magdala *du*, maar zij (en ook Petrus en Johannes) tot den Heer *ghi*. Vreemd is het juist bij Hildegarsberch een gedicht te vinden, waarin de Heilige Maagd wordt aangesproken met *du* (XLV, *Een notabel*): met innige woorden wendt zich de dichter tot Maria; maar in het tweede van de 6 coupletten komen *ghi*-vormen voor en het 3de couplet is geheel in *ghi*-stijl.

Voorbeelden van dudijnen uit toorn of verachting in *Van den paep die sijn baeck ghestolen wert* (de woedende paap tot den jongen dief); in *Van der hontsschede* (tot een „scalc” in verontwaardiging); in *Van Sinte Gheertruden min* (als de Satan den ridder niet met zich kan voeren vanwege de bede van Sinte Gheertrude, dudijnt hij den ridder) enz.

In *Dat ewangelium van Paeschen* spreekt een vrouw aan het graf den Dood met *du* aan; een spoor van het moraliseerende *du* in *Van der avontuer*, dat aldus begint: „Ay avontuer ic mach di haten”, maar waarin *du* verder spoedig voor *ghi* moet wijken.

Onbegrijpelijk is het waarom in *Van sterven*, waar een paus door een oud man vriendelijk wordt terechtgewezen, die terechtwijzing plaats heeft met *du*; *du* tot den paus? Dat lijkt mij toch sterk, al geeft men dan ook den hooggeplaatsten Kerkvorst een lesje.

Wat Hildegarsberch mede van Boendale heeft overgenomen is dat vrijmoedig gebruiken van een *du*-vorm in een *ghi*-gesprek terwille van het rijm. In *Dat ewangelium van Paeschen* het volgende gesprek van Maria en Jezus (vs. 172 vlgg.):

„Heer, waert u bequaem
Ic salvede gaern die voeten dijn.”
— „Neen Maria, ten mach niet sijn,
Verhaesti niet” *enz.*

Ook in *Van den Serpent* eenmaal *du* om 't rijm.

Zoo ergens dan zou men toch verwachten in de Boerden het *du*-gebruik zuiver te zullen aantreffen. Met grond kon verondersteld worden dat de dichters van die plat-realistische tooneeltjes, weergevend het dagelijksch leven van de lagere standen des volks, hun best zouden doen de door deze standen gesproken taal zoo getrouw mogelijk na te bootsen. Die verwachting wordt uitermate teleurgesteld, d. w. z. als men de getrouwe afbeelding in meer dingen zoekt dan in de aanwezigheid van scheldwoorden: want daaraan ontbreekt het niet; maar het pronomen *du* is afwezig. Dit kan geen beeld zijn van de gesproken taal. Het is toch wel niet aan te nemen dat in de 14de eeuw mannen en vrouwen uit het volk elkaar zouden uitgescholden hebben met *ghi*. De boerden leeren ons, als we letten op den tijd waarin ze ontstaan zijn (vermoedelijk laatste helft 14de eeuw), dan ook niets anders dan dat *du* in de geschreven taal hoe langer hoe meer in onbruik geraakte, ja waarschijnlijk door vele auteurs in geschrifte niet meer bruikbaar geoordeeld werd.

Zoo is dan in den bundel *Dit zijn X goede boerden*, op twee onbeduidende uitzonderingen na, *ghi* het eenige aanspreekpronomen. Mannen en vrouwen die elkander bedriegen en deswege uitschelden, blijven desniettemin elkaar hoofsch toespreken. Ook de minnaar (minnares) wordt door de(n) bedrogen echtgenoot(e) toch altijd met *ghi* toegesproken. Overbeschaafd! Slechts in de uiterst platte achtste boerde van dezen bundel, waarvan alle 15 versregels eindigen op *... iste*, komen, terwille van het rijm, een paar *du*-vormen voor: „Lief, waer biste”, enz.; zoo ook nog eens „ic bidtste”. Eindelijk nog één *du*-geval in de 9de boerde, *Dit es de frenesie*: een Parijsch student richt eerst het woord tot

zijn liefde met *ghi*; kort daarop spreekt hij in het algemeen en dan vinden we deze regels:

En constu spreken geen Latijn
 Ay here! een florijn
 Es daer beter, geloeft mi des
 Dan een sac vol Latijns es.

Iets meer geeft de bundel *Van Vrouwen ende van Minne*. In de vijfde sproke, *Een notabel van den elementen*, wordt betoogd dat een deugdzaame vrouw de vier elementen overtreft. Dan wordt „de vrouw” in ’t algemeen (dus als abstractie) toegesproken, en dit gebeurt met *du* (een 35-tal regels). Min of meer moraliseerend dus. In de zesde sproke, *Mijn vriendelic lieff*, spreekt een minnaar zijn liefde toe met *du*. Eenmaal in dit verhaal *ju* i. p. v. *di*. En in de elfde sproke, *Van den nieuwen jare*, zegt eveneens een minnaar tot zijn meisje *du*. Doch nu is er een „maar”, die het dudijnen in deze drie verhalen voor ons weer vrij wel zonder beteekenis maakt: alle drie deze stukken zijn zeer „overlantsch” gekleurd; en in de Dietsche verhalen uit dezen bundel zegt een minnaar tot zijn meisje *ghi* (*Van der feesten*). In het hoofdsche *Conincsspel* is *ghi* natuurlijk het pronomen. In *Ene goede boerde van enen vrecken ridder* zegt een edelvrouw tot haar dienstmeisje *du* (10 regels). Een heel goed geval dus. In dit verhaal ook eenmaal de vorm *ju*. Een op zich zelf staand geval in *Van vrouwen*: de dichter zegt tot een minnaar: minnaar blijf trouw „in dijre jogheth”, doch verder weer *ghi*; zoo iets van een moraliseerend begin. In *Ene goede boerde van enen man die bedrogen wart* staat eenmaal in een *ghi*-gesprek van een vrouw tot haar man, om ’t rijm *dijn*; in datzelfde gesprek zegt de echtgenoot tot den minnaar die hem afranselt *ghi*! *Der minnen guet* is opmerkelijk omdat in één strofe driemaal de vorm *ju* voorkomt. Tijd van ontstaan van het gedicht en plaats van

herkomst van het blad perkament, waarvan Verwijs deze strofen afschreef, zijn echter te eenenmale onbekend.

Treflijk wordt dit hoofdstuk besloten met de bespreking van het werk van den Hollandschen edelman Dirc Potter: *Der minnen loep*. Het is inderdaad verrassend in dezen tijd van snellen achteruitgang van *du* in de literaire taal, een werk te vinden waarin het *du*-gebruik nog zoo frisch, nog zoo gevoeld is als in dit boek. De edelman Potter, de man die, mede door zijn ambt, in de hoogste kringen verkeerde, wien we 't zeker niet zoo kwalijk zouden kunnen nemen als hij voor *du*-gebruik weinig oog had gehad, geeft in dit werk zijn minder hooggeplaatsten broeders in de kunst een beschamend voorbeeld. Potter gebruikt het enkelvoudspronomen zoo oordeelkundig ¹⁾. Men kan in zijn tijd (1412) niet meer verwachten de oude toestanden nog te zullen aantreffen: *du* voor 't enkel-, *ghi* voor 't meervoud. Dat is voorbij. *Ghi* is het gewone pronomen in gesprekken van hooggeplaatsten (ridder tot edelvrouwe en omgekeerd). *Ghi* gebruikt ook een kind tot zijn vader, een ondergeschikte tot zijn heer of vrouw, terwijl omgekeerd ouders hun kinderen, en meerderen hun minderen dudijnen.

Ook het moraliserende *du* is goed vertegenwoordigd bij Potter. In het Eerste Boek (vs. 1695—1760) geeft de dichter aan mannen en vrouwen den raad om bij de keuze

1) Uit dit geheel eenige voorbeeld het besluit trekken dat in de gesproken taal (alleen der lagere klassen?) in het Holland van omstreeks 1400 *du* nog leefde, is niet alleen te gewaagd, maar de onderstelling is ook onwaarschijnlijk met het oog op het daarnaast door Potter gebruikte *ghi*: is *ghi* dan ooit werkelijk in Holland gezegd? Liever beschouw ik Potter als een man die werkte in den geest van Maerlant, die aan het ook in de Hollandsche spreektaal uitstervende *du* nog een ruime plaats wilde gunnen, hetzij dan het nog levend gebruik in de lagere standen voor hem een spoorslag was om zoo te doen, hetzij ook in deze kringen *ghi* reeds doorgedrongen, en Potter's *du* een protest-*du* was; in beide gevallen evenwel is het gebruik bij hem dan archaïstisch.

die leidt tot de groote verbintenis in het leven toch zeer voorzichtig te werk te gaan. Langzamerhand gaat die toespraak over in een wijzen raad aan „het meisje”, en daarmee gaat ook *ghi* in *du* over, totdat de dichter zich ten slotte weer tot de mannen en vrouwen wendt met *ghi*. Dat is treffend juist. Dat *du* tot „den man” en „de vrouw” b.v. ook Boek I 1873—1888 en passim.

Of het *du* in bijbelsche aanhalingen ook bepaald het „bijbelsche” *du* is, is niet met zekerheid te zeggen, omdat er stands- en stemmingsverschillen in 't spel zijn in de meeste hier voorkomende gevallen: Vader Jacob tot zijn zoon Ruben *du* (Boek III vs. 812); David boos, tot zijn vrouw Michal, die hem erover berispt dat hij zich zoo heeft aangesteld, *du* (Boek IV 715—724); Tobias tot zijn dochter *du* (Boek IV 898—906). God zegt tot Eva *du* (Boek IV 741—744). Verkeerd is het *ghi*-gebruik van Absalom tot zijn zuster Thamar (Boek III 1075).

Aan het zuiver menschelijke *du* (in toorn en verachting, in groote teederheid enz.) is een ruime plaats gegund. Fillis klagend over den afwezigen minnaar Demofon gebruikt *du*; datzelfde doet Ariadne in denzelfden toestand zijnde ten opzichte van Theseus (Boek I). Piramus klagend tot Thisbe *du* (Boek II). Van minnenden kan men in 't algemeen dit zeggen: de jonge man en het jonge meisje zullen (althans aanvankelijk) in elkaars tegenwoordigheid *ghi* zeggen; maar als een van beiden klaagt over de(n) afwezige, hetzij die klacht droefheid of toorn inhoudt, kortom als het diepste „wat op 's herten gront leit naer de keel welt” dan vindt men *du*. In Boek II (2423—3441) zegt Laurina, in toorn, tot een onrechtvaardigen rechter *du*. Over den bekenden brief van Adonis van Zesten (Hero) aan Leander (Boek II 208—332), die geheel geschreven is in *du*-stijl, spreek ik in een volgend hoofdstuk, handelend over „Brieven”.

DE DRAMATISCHE POËZIE.

Lanseloet na 1350. Een abel spel van den Winter ende van den Somer na 1350. Esmoreit na 1350. Gloriant na 1350. Die eerste bliscap van Maria ± 1440. De sevenste bliscap van Maria ± 1440. Tspel van den heiligen Sacramente van der Nyeuwervaert ± 1500. Een scoon spel van Mariken van Nieumeghen 1498—1519. Den Spyghel der salicheyt van Elckerlyc ± 1490. Sotterniën, cluyten 1350—1500.

In de dramatische poëzie zou men, evenals in de boerden, met grond kunnen hopen de gesproken taal juist te zien weergegeven; maar ook daar wordt, als hier, die hoop beschaamd: in de abele spelen zoowel als in de sotterniën en cluyten is het pronomen *du* zo goed als afwezig, en ook hier zoek ik de oorzaak daarvan in den vergevorderden tijd: want zelfs de oudste vertegenwoordigers der dramatische kunst behooren toch al tot de jongere periode van het Middelnederlandsch, tot een tijd waarvan we kunnen zeggen dat, in de schrijftaal, overal waar *du* niet om de een of andere reden (bijbelsch gebruik, moralisatie enz.) bepaald gewenscht is, *ghi* gebruikt wordt. 1) Een enkele maal komt het oude enkelvoudspronomen nog voor: we hooren den flauwen nagalm van het weleer krachtig of ook teeder klinkende woord; we zien dat men nog niet geheel en al vergeten is, hoe het woord eertijds gebruikt werd in de literaire taal. Eertijds. Thans schaamt men zich voor het verouderende woord. Als hulp in (rijm)nood blijft het

1) Ook Meert verbaasde zich over die afwezigheid van *du* en geloofde eveneens ze te moeten toeschrijven aan den vergevorderden tijd (blz. 67).

voornaamwoord van het enkelvoud echter zijn gewaardeerde diensten bewijzen. ¹⁾

De *Lanseloet* kent het in het geheel niet meer. Lanseloet gebruikt *ghi* tot zijn moeder, tot Sanderijn, tot zijn kamerling Reinout; de moeder zegt *ghi* tot haar zoon, tot Sanderijn; Sanderijn zegt het tot Lanseloet, tot diens moeder, tot den vreemden ridder, tot Reinout; deze laatste gebruikt het beleefdheidspronomen tot een boschwachter.

Hetzelfde is het geval in het *Abel spel van den Winter ende van den Somer*. Alle personen zeggen *ghi* tot elkaar.

Esmorcit kent nog een paar *du*-gevallen: Robbrecht spreekt er het land Cecilien mee aan (41); ook gebruikt hij het, in zich zelf vloekend op het kind dat geboren is (ofschoon met *ghi*-vormen er doorheen, 150—157). Als Damiet het kleine wicht ziet, begint zij haar toespraak aldus: „Du best die scoenste creature”, doch met *ghi* wordt het relaas voortgezet (280). De koningin van Cecilien zegt tot Jezus *ghi*, doch eenmaal *di* als rijmwoord op *dri* (393/394). Overigens zeggen de menschen, ook in de grootste verbolgenheid, *ghi* tot elkaar.

De *Gloriant* heeft een paar gevallen van dudijnen tot een bode, hoewel op andere plaatsen dezelfde dudijners van daareven tot denzelfden bode *ghi* gebruiken (280 vlgg. en 340, tegenover 308—325 en 342 vlgg.). *Gloriant* houdt een allcenspraak, eerst tot God (*ghi*), tot Maria (*ghi*), en eindelijk tot de minne met deze woorden (vs. 601 vlgg.):

O minne, du best een edel cruut
Doe best dat alder soetste fruit *enz.*

1) Men vergelijkte vooral blz. 29 en 30, waar Schliebitz' opvatting van het aanspreekgebruik in de Oudfransche dramatische poëzie is uiteengezet

Dat is nog uit de oude doos: dat „o!”, gevolgd door *du*. In een gesprek van Florentijn tot Rogier den bode *di: mi* (859/860).

Iets grooter is de oogst in *Die eerste bliscap van Maria*¹⁾. Hoewel men dit stuk zou kunnen rekenen tot de gedichten van bijbelschen inhoud, is er toch meer reden om het te bespreken bij de dramatische poëzie, en wel voornamelijk omdat hier met het bijbelsch *du*-gebruik zoo goed als gebroken is. Nog slechts een enkele maal worden we aan het oude gebruik herinnerd: „na dijn bediet” zegt Eva tot het serpent (1237); vs. 2148/2149:

„De Here is met *di*; gebenedijt
Soe *sidi* boven alle vrouwen.”

zegt Gabriël tot Maria. Maar Adam en Eva zeggen *ghi* tot elkaar en God zegt *ghi* tot Adam (302)! Even later eenmaal *du* (305 vlgg.):

„Adam, wie hevet *u* doen weten,
Dat *ghi* naect waert?
Dan, *du* hebs gheten
Der vrucht des houts.”

Een paar regels verder nog eens even *du* (311), en één *du*-vorm ook nog in een *ghi*-gesprek van God tot Adam (578—593); ook tot het serpent en tot Eva (314 vlgg.). Door alles heen loopen echter weer rijkelijk *ghi*-vormen. Adam tot zichzelf *ghi*! Heel zonderling zegt een van Adams kinderen eenmaal tot hem: „Het soude volherden *u*, hopic, algadere al *dinen* druc (vs. 727). Lucifer zegt eenmaal tot „Nijt”: „Constu dit gelaboren” (vs. 140). Een bisschop, in toorn, tot Joachim: „Wij refuseren *u* nu *dijn* offerande” (1548). Overigens wordt *ghi* steeds gebruikt, b.v. door

1) Zie Leendertz' meening, hierboven blz. 17. Voor het Hgd. geestelijk drama, blz. 46.

God tot Zijn Zoon, tot den H. Geest, tot „Gerechtigheit” en „Ontfermicheit”, tot „Waerheit”; deze allen gebruiken het beleefdheidsvoornaamwoord ook onder elkaar. Joachim zegt *ghi* tot zijn vrouw Anna en zijn dochter Maria; omgekeerd dezen tot Joachim. Adam, Lucifer en „Nijt” gebruiken ook *ghi* tot elkaar in hunne gesprekken. Vijfmaal telde ik *du*-vormen als rijmwoorden in overigens geheel met *ghi* gevoerde gesprekken.

Ook in *De Sevenste bliscap van Maria* overheerscht *ghi*: God (Jezus), Maria, de engelen, de apostelen, de Joden, de Potestaet, allen gebruiken in hunne gesprekken tot elkaar *ghi*; God zegt dus zoowel *ghi* tot de menschen, als de menschen het zeggen tot God. Voor 't overige eenige slordige, vaak onbegrijpelijke *du*-gevallen, slechts hier en daar steunend op het bijbelsche voorbeeld, maar ook dan nog slordig nagevolgd. Tot Maria in den proloog tweemaal *du* (6 en 9). Een kruiswoord, half goed, in vs. 98; datzelfde kruiswoord, thans met de andere helft goed, 704/705. De *du*-vormen in vs. 706, 989 en 1169 zijn misschien ook toe te schrijven aan middellijken of onmiddellijken bijbelschen invloed. Zuiver is het gebruik vs. 1106—1109. Geheel in *du*-stijl (met één *ghi*-vorm) is het aanspreken van de duivels door Michaël, waarbij men zich echter waarschijnlijk moet voorstellen dat hij zich tot den duivel richt (1093—1113). Maar slordig is het *dijn* in vs. 1122, daar Michaël zich toch in den vorigen regel nog duidelijk tot de duivels gericht heeft. In een *ghi*-gesprek tot Jezus eenmaal: *du sels ons laven* (1175). In een preek van Johannes den Evangelist voor de Efeziërs komt tweemaal *du* voor (562, 570); waren de aanspreekvormen in dit werk niet zoo slordig, dan zouden we hierin misschien overeenkomst kunnen zien met een dergelijk gebruik in de Hoogduitsche preeken (vgl. blz. 46 en 47). Heel

vreemd is het dat een Jood tot den landvoogd, die met de eerbiedigste bewoordingen wordt aangesproken, eenmaal geheel zonder reden *du* zegt (1429). *Du* om 't rijm vs. 1090 en 1342. In 't geheel komen in dit dichtwerk van 1721 regels, 23 *du*-vormen voor, waaronder slechts drie-maal *du* in den Nominativus (1113, 1175, 1429). Een paar maal *ghi-lie* en *ulien* (571, 1235) ¹⁾.

Met *Tspel van den heiligen Sacramente vander Nyeuwer-vaert* zijn we ongeveer het jaar 1500 genaderd.

De *du*-gevallen in dit spel zijn onder twee rubrieken te brengen: het scheldende en het bijbelsche *du*. Het scheldende *du* van de duiveltjes is eigenaardig. Zij beginnen een gesprek tot elkaar altijd aldus: „du, belet van dueghden”, „du sondich becoren”, „du duvels jonc”, „du noertsch drol” enz., doch zetten na dit lieflijk begin het gesprek altijd voort met *ghi*. Bijbelsch gebruik noem ik de woorden: „Loff sy dynen precieuses vijf wonden”, en „Dynerde en vollooft gheen geschrifte”, van den prochiaan tot het sacrament. Niet te verklaren zijn de woorden van Jan Bautoen tot den prochiaan, tot wien hij altijd *ghi* zegt: „Aenhorende dyn worden bewegelic”, en die van den prochiaan tot heer Wouter van Roosbeke: „Seght mi al dijn reden met vruégde”. Het in dit spel voorkomende schrijven van Jan van Nassau aan den bisschop van Luik bespreek ik in het hoofdstuk, handelend over de aanspreekvormen in brieven. In de „Naprologhe”, die tevens al een voorproef geeft van de rederijkerspoëzie, vinden we het volgende:

---

1) Prof. Kalff (*Gesch. der Ned. Lett.*, II, 317) acht het waarschijnlijk dat de *Eerste* en *Sevenste Bliscap* het werk zijn van één dichter. Vergelijkt men wat ik gezegd heb van het aanspreekgebruik in de *Eerste* en van dat in de *Sevenste Bliscap* dan ziet men terstond dat dit voor deze opvatting geen beletsel behoeft te zijn.

Notabile, vercorene, eerwerdighe,
 Goetgrondige, hooge vermacrt,
 Wijse, voiersienige, rechtverdige
 Die hem hier uut mynnen openbaert,
 Tuwer alder liefden eest verclaert,
 Hoe thelich sacrament van der Nyeuwervaert
 Hier te Breda is ghebrocht int stede:
 Wij bevelent *dijnder* wetentheden.

Hier is die vorm van *du* toch zeer ongemotiveerd; het woord wordt immers gericht tot meer personen.

Een voorproef van rederijkerspoëzie geeft ook het uit denzelfden tijd als dit *Spel v. d. Heil. Sacr.* dateerende werk *Een scoon spel van Mariken van Nieuweghen die meer dan seven iaren metten duvel woende ende verkeerde.* Ook in dit stuk is *ghi* het heerschende voornaamwoord. Mariken en haar oom, Mariken en haar moeie, Mariken en Maskaroen, allen gebruiken het onder en tot elkaar. Zelfs zegt Mariken tot zichzelf *ghi!* *Di* staat eenmaal in rijm op *mi* (Mariken's oom tot haar in een weklacht). Te Antwerpen in een taveerne reciteert Emmeken een „refereynken”, aldus beginnende (524—528):

„O rethorijcke

Ic claghe, met wanhaghe, dat men di haet
 Den sinnen, die u minnen, vallet seer grieslijck.
 Hem tfi, die di geen gade en slaet,
 Ende denghene, die di eerst maeckte, versmaet!”

Men herkent dat typische „o!” waarop we in vroeger tijd altijd *du* zagen volgen. Tweemaal zegt de Paus *du* tot Mariken. Het eerste geval (1052) misschien toe te schrijven aan zijn toornige stemming, het tweede (1096) misschien een geval van patriarchaal dudijnen.

In *Den Spyghel der salicheyt van Elckerlijc* komen 5 *du*-vormen voor. Eén in rijm (478/479). Vs. 79 (de Dood tot Elckerlyc) en 556 (gebed v. Elckerl. tot Maria)

heeft het Leidsche hs. een *du*-vorm, maar het Brusselsche *u*. Zoo blijven over vs. 97 waar Elckerlijc tot den Dood als bode (vgl. b.v. ook blz. 177) zegt: „Wie bistu bode” (alleen in dezen regel: verder steeds weer *ghi*) en vs. 593 waar de Deugd in een *ghi*-gesprek tot Elckerlijc zegt: „God sal dijne (B: dijns) ontfermen”. Min of meer bijbelsch? Overigens zeggen God tot den Dood en de Dood tot God, eveneens alle allegorische personen en Elckerlijc *ghi* tot elkaar. Zelfs zegt Elckerlijc *ghi* tot zichzelf.

We eindigen dit overzicht van de dramatische poëzie met een bespreking van de zes *sotterniën* en de vier (jongere) *cluyten*. Deze bespreking kan zeer kort zijn. In geen van de tien *sotterniën* en *cluyten* komt een enkele *du*-vorm voor. In geen van die tien, soms uiterst platte kluchten een *du*-vorm! Zonderlinger kan het al niet.

We moeten haast wel aannemen dat *du* toen in de levende volkstaal van die gewesten dood was en alleen af en toe door sommige dichters, als literarische remniscentie, nog, te pas of te onpas, gebruikt werd.

RECHTSLITERATUUR.

De werken der „Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht.”

Hoe belangrijk op zich zelf de rechtsliteratuur ook is, hoe merkwaardig meer in het bijzonder de dingtalen zijn, wat de aanspreekvormen betreft geven zij al weer een schralen oogst. *Ghi* is, hetzij men de dingtalen van Amsterdam, hetzij die van Dirksland of uit Overijssel leest, het pronomen waarmede schout en schepenen, aangeklaagde en taalman elkaar onderling aanspreken. Dit is vreemd, vooral wanneer men bedenkt dat de taal die door en voor de rechtbank gesproken wordt, een deftige, uiterst plechtige is, eene waarin men de meeste kans heeft in de omgangstaal reeds lang verouderde woorden en uitdrukkingen nog onveranderd aan te treffen. (Men vergelijke ook de opmerking over de sacrale formule in den *Reinaert*, blz. 95 en 96). Als we dus in de dingtalen van Aardenburg (van $\pm$ 1350), de oudste waarin de taal van de rechtbank voor ons bewaard gebleven is, *du* al niet meer vinden, mogen we misschien aannemen dat, wanneer de conservatieve rechtbanktaal het pronomen al niet meer kent, het in de gewone omgangstaal zeker dood was, maar — we hebben alweer geen bewijzen genoeg: alleen op een geschrift van $\pm$ 1350 afgaan is te gewaagd, en de opteekening van de op zich zelf dikwijls zeer oude dingtalen heeft meestal eerst laat plaats gehad, veelal in een tijd toen *ghi du* al geheel verdrongen had: immers sommige dingtalen zijn pas opgeteekend — althans alleen in een her-opteekening voor ons.

bewaard — in de 17de en 18de eeuw (b.v. die van Naters op Voorne zijn geschreven $\pm$ 1790): natuurlijk dat er dan van *du* geen sprake meer is.

In de dingtalen van Aardenburg (*Rechtsbronnen der stad Aardenburg* blz. 231—286) vinden we dus uitsluitend *ghi* (*ye*) (waarnaast eenmaal het enclitische *je* in § 47, en eenmaal *ghe* § 52) en *u* (waarnaast ettelijke malen *ju* en *jou*, ook *hu*; het possessivum *iouw* in den ecd, blz. 226—227).

In de *Rechtsbronnen der stad Tiel* komt in de dingtaal voor doodslag op blz. 130 het „wapengerufft” *wapen, wapen iou* voor, op blz. 133 aldus geschreven: *wapen wapen yoa ve*; een paar andere hss. hebben op deze laatste plaats *iou ve* en *yo we*. In de Geldersche dingtalen (*Verslagen en Mededeelingen* III 20—102) vinden we hetzelfde: eerst *wapen wapen iou*, daarna *wapen wapen! Yo we!* Het is duidelijk dat we hier te doen hebben met de interjectie *io* die in geenerlei verband staat met den pronominalen vorm *jou*.¹⁾

In de Haarlemsche dingtalen (*Versl. en Meded.* II, 621 vlgg.) hs. van 1515, op blz. 636 tweemaal de vorm *ben gy*: *Ben gy dat sculdich, geeftet; ben ghy niet, so keertet pandt.*

In de Brielsche dingtalen (*Versl. en Meded.* III 579—582), geschreven in de eerste helft van de 16de eeuw (misschien vroeger) eenige malen het enclitische *je*, b.v. *Heer schout gelief je te hooren*. In deze dingtalen ook een voorbeeld van aanspraak in den derden persoon: *Ick beraet's menheer burgemeester, oft den dach soo verre gegaen is, dat ick mach vierschaere maecken.*

In de dingtaal van Dordrecht vinden we plotseling een spoor van *du* (*De oudste rechten der stad Dordrecht*

1) Vgl. ook Lübben, *Mittelniederdeutsche Grammatik* § 89 en *Deutsches Wörterbuch* in voce *mordio*.

I blz 357). Vier der hss. zijn uit de 15de eeuw, doch een zestiental is uit de 16de en 17de eeuw. We lezen aldaar: *Die schout zeit: N., weetstu wat ic op u te seggen heb...* (volgen eenige *ghi's* en *u's*)... *als een vrouwencrafter alstu biste, daerstu aen verbuert hebste dijn lijf ende dijn goet...* (volgen nog eenige *du*-vormen, terwijl de aanklacht dan weer eindigt:) *Ende vraghe u, her N* enz. U — her! Overigens zegt ook in deze dingtaal de aangeklaagde tot den rechter *ghi*, rechter en taalman over en weer *ghi*. Behalve in het oudste keurboek, dat misschien van ± 1450 dateert, komt deze dingtaal zoo ook voor in vier andere, jongere keurboeken.

In de dingtalen van het baljuwschap van Zuid-Holland (*De oudste rechten der stad Dordrecht* II, 291—331) de enclitische vorm: ...*die houdie aan hem, ende niet aan mi, doede?*

In Westfriesche dingtalen (*Westfriesche Stadrechten* I 141—174, hs van 1545) ettelijke malen *ju*.

Dit wat de dingtalen betreft.

Nog even dient verder te worden stilgestaan bij den *Saksenspiegel* en bij het *Rechtsboek van den Briel*.

Het tweede deel van den *Saksenspiegel in Nederland* bevat de door Peter van Scouwen in 1451, waarschijnlijk in Noord Holland, gemaakte copie van den door Johan von Buch ± 1326 geglosseerden tekst van den *Saksenspiegel*, zooals deze oorspronkelijk geschreven was door meester Eyke. Nu is het merkwaardig dat de glossen in *du*-stijl zijn. B.v.: I, 6 § 1: *In desen artikel seltu mercken vier stucken* enz.; I 17: *Du borgest yflicke dynck so dattet dyne wort und dattu yt nycht en darfft weder geven*; I 40: *Heervluchtich dat saltu verstaen van denghenen* enz.; III 14: *Hier so saltu dese behendicheit hebben, als wanneer du voor gherichte beclaghet biste, so laet dan vraghen eens ordels, op dattu hoorste* enz. In den tekst

zelf daarentegen wordt, waar een enkele maal een pronomen noodig is, *ghi* gebruikt.

Het *Rechtsboek van den Briel* werd door Jan Matthijssen geschreven in het begin van de 15de eeuw. Het hs. is echter van jonger datum. Ofschoon in het boek zelf wel eens *du* voorkomt (b.v. blz. 135: *Van desen salstu meer bescreven vinden inden vijfsten capittel hierna*) komen in de officieele rechtstermen, dus in de dingtalen en eedsformulieren, slechts *ghi* en *u* voor. *Du* — 't spreekt haast vanzelf — ook in de bijbelsche exempelen (b.v. blz. 147: de ouderlingen tot Suzanna *du*). Zoodra echter de woorden van iemand maar een eenigszins officieel karakter krijgen, is *ghi* het gebruikelijke voornaamwoord, zoodat b.v. een rechter ook tot een zeer eenvoudig man zegt: *Pieter, hier gheefdi vrede voir u ende al uwen vrienden.*

DE LYRISCHE POËZIE.

Wereldlijke lyriek: Veldeke; Jan van Brabant; Antwerpsch Liedtboek; Van Dayse: Het oude Nederlandsche lied; Horae belgicae II; Tijdschr. v. Ned. taal en letterk. XXV.

Oudvlaemsche liederen en andere gedichten der XIV^{de} en XV^{de} eeuwen.

Geestelijke lyriek: Nieuwe werken van de Maatsch. d. Nederl. Letterk. V; Horae belgicae X; Bäumker: Niederl. geistliche Lieder nebst ihren Singweisen.

We hebben goede reden dit werk te besluiten met een overzicht van de lyrische poëzie. Die reden is de volgende.

Waren we bij de hiervoor besproken letterkundige voortbrengselen onzer Middelnederlandsche auteurs nog wel in de gelegenheid den tijd van het ontstaan althans bij benadering vast te stellen, zoodat we konden komen tot een min of meer gegronde meening omtrent het literaire *du-ghi*-gebruik in een bepaalden tijd, bij de beschouwing van de liederen, tenminste van de wereldlijke, zijn we meestal geheel en al verstoken van gegevens omtrent den tijd van het ontstaan.

Slechts enkele wijzen beslist nog op het begin van de 15de eeuw, met andere komen we tot diep in de 16de. Vormt dus de lyriek aan den eenen kant een goed besluit voor dit overzicht van het *du* en *ghi*-gebruik in de M.E., aan den anderen kant brengt zij ons als vanzelf naar de toestanden, zooals die zijn in de 16de eeuw, en vormt zoodoende een geleidelijken overgang tusschen deze beide tijdperken.

De oudste liederen ten onzent behooren tot de wereldlijke hoofsche kunstlyriek. Het zijn de minnezangen van

Hcinric van Veldeke ¹⁾, voor ons hier onbruikbaar daar wij ze alleen in Middelhoogduitsche bewerking bezitten.

Een eeuw later dicht Jan van Brabant zijne minneliederen. In III en VIII, die waarschijnlijk uit het Middelhoogduitsch vertaald, en dus niet van hem zijn, komt tweemaal voor een aanspraak tot vrouwe Venus met *du*, maar in het eerste geval *di* in rijm op *mi*. In de vijf liederen echter, die wel van den Brabantschen hertog zijn, wordt de „jonkvrouw” steeds aangesproken met *ghi*.

In een paar brokstukken van middeleeuwsche meestemige liederen, waarschijnlijk uit het einde van de 14de eeuw ²⁾, wordt tot een meisje dat met „myn zuete lief” wordt aangesproken *du* en *ghi* door elkaar gebruikt (IV). In een straatroep (VI), waarschijnlijk ook nog uit de 14de eeuw en uit West-Vlaanderen, vinden we het volgende (vs. 50/52):

Ghif my drinken
Zwijch, verscouen bollaert,
Ghef dyn ghelt om knollaert!

Op het terrein van de wereldlijke lyriek zijn verder het *Antwerpsch Liedtboeck* van 1544 en het werk van F. van Duyse: *Het oude Nederlandsche lied* onze bronnen, doch bronnen die niet geven en ook niet kunnen geven wat wij noodig hebben te weten: plaats en tijd van het ontstaan der verschillende liederen. Wat den tijd betreft, de terminus post quem is ongeveer aan te geven: het *Halewijnslied* wordt algemeen het oudste lied geacht dat wij hebben. Prof. Kalff zegt (*Het Lied in de Middeleeuwen*, blz. 53) dat het tot de 14de (misschien tot de 15de) eeuw behoort; Van Duyse gelooft dat het in zijn oorspronkelijken vorm van vóór de 14de eeuw dateert; we

1) F. H. von der Hagen: *Minnesinger* I 35—40.

2) Uitgegeven door Prof. J. W. Muller in *Tijdschrift voor Ned. taal- en letterk.* XXV 1—60.

zullen dus wellicht niet ver van de waarheid zijn als we het lied, in den vorm waarin we het kennen, brengen tot omstreeks het midden van de 14de eeuw. Hoe het dan met *du* en *ghi* staat, is uit de voorgaande bladzijden voldoende gebleken, en hoe het daarna met *du* afloopt leeren ons deze bundels. Schaars treffen we het enkelvoudspronomen in de wereldlijke liederen aan, en daarbij doet zich dan nog het eigenaardige verschijnsel voor dat de nominatief nog maar heel zelden gebruikt wordt: die zien we als het ware in dezen tijd sterven, want, ook in de 16de en 17de eeuw komt, zooals we later zullen zien, de nominatief zoo goed als nooit meer voor. (Vgl. ook Meert, blz 73). We vinden hem b.v. nog in *Thysken van den Schilde* (A. L. LIX), *Van den ouden Hillebrant* (A. L. LXXXIII), *Waect op, waecht op, du waerde gast*, (A. L. CLXI), en nog enkele andere. Vaker komen de verbogen naamvallen en het possessief voor (*die alderliefste dijn, dijn roode mont, dijn veynsterkijn* enz.; verder de datief en accusatief *dij*, dikwijls ook in rijm). Maar een volkomen zuiver *du*-gebruik komt niet meer voor: midden tusschen *ghi*-vormen in, vinden we een paar verdwaalde *du*-vormen; zelden komt *du* meer dan één of tweemaal in een lied voor. Een ander pronomen echter, in de tot nog toe behandelde literatuur betrekkelijk schaars aangetroffen, is in deze liederen vaak vertegenwoordigd: *jou* (*ju*), met volkomen dezelfde beteekenis als *u*. Maar uit welken tijd, uit welk gewest dateert zoo'n lied? Dat is niet na te gaan: *jou lagchende monde* vinden we b.v. bij Van Duyse (n° 2, *Daar reed een ridder al door het riet*), maar de tekst is ontleend aan „De vroolijke Oost-Indiesvaarder” en deze dateert uit de 18de eeuw! En Hoffmann ontleende den tekst van *Mooi Adeltje* (H. B. II n° 11) met zijn *jou*-vormen aan „Den Italiacschen Quacksalver”, Amsterdam 1708, terwijl dit lied bij Willems (*Oude Vlaemsche*

liederen n° 70) voorkomt met *u*-vormen in plaats van *jou*. Wat stond er in het oorspronkelijk? Dat zal moeilijk uit te maken zijn. Maar dit staat intusschen wel vast: als we deze *jou*-vormen in de liederen zoo vaak aantreffen, ligt de periode van het Middelnederlandsch achter ons.

Door zijn inhoud brengt de bundel, die door C. Carton in 't licht is gegeven onder den naam *Oudvlaemsche liederen en andere gedichten der XIV^{de} en XV^{de} eeuwen*¹⁾, ons geleidelijk van de wereldlijke naar de geestelijke lyriek. Wat de 145, voor 't mecrendeel „overlantsch” gekleurde, wereldlijke liederen aangaat, deze zijn, juist door die kleur, voor ons maar in zooverre van belang als ze ons het verschil doen zien tusschen „overlantsche” en „dietsche” minnedichters. De eersten toch laten de door hen sprekend ingevoerde minnaars en minnaressen bij voorkeur *du* tot elkaar zeggen, de laatsten *ghi*. Het spreekt vanzelf dat de omwerker niet de moeite genomen heeft het *du* van het oorspronkelijk consequent in *ghi* te veranderen: in vele liederen is het enkelvoudspronomen dan ook onaangetast gebleven, in andere komen in eenzelfde gedicht naast de vormen van *du* die van *ghi* voor. Maar in een zuiver dietsch gedicht zal men in de gesprekken niet anders dan het meervoudspronomen vinden (als voorbeelden vergelijk men naast elkaar de „overlantsch” gekleurde liederen IV, VI, VII, X, XXI enz. en de dietsche XVI, XXVI, XXVII, LXV, LXVIII, LXXI enz.; voorbeelden van *ghi*-gebruik in „overlantsche” liederen: XXIII, XXIV, XXV); slechts bij hooge uitzondering een enkele maal *du*. Tot die uitzonderingen behoort LXVI, waarin de vrouwe, behooren verder de liederen op den dood van den zanger Egidius (XCVIII en C), waarin de zanger, de mensch en

1) Hier worden natuurlijk alleen de *Lieder* uit dezen bundel besproken.

de avonture gedudijnd worden. Het *du* in LXXXIX, waarmee het hart, en dat in XLVI, waarmede de droom wordt aangesproken, is het moraliseerende. In een (overlantsch) lied (LIX) wordt het nieuwe jaar met het enkelvoudspronomen aangesproken. Een rijm-*di* in een overigens met *ghi* gevoerd gesprek in XLVIII¹⁾. Blijkbaar geijkte zegswijzen als „dijn eighin vri”, „dijn eighin bliven”, „dijn wijflic scijn”, „nu bem ic dijn”, enz. vindt men ook in de dietsche *ghi*-liederen (V, LXVIII).

In „overlantsche” liederen worden ook Jezus en Maria met het pronomen van den singularis toegesproken (XCVII, CI, CX, CXX), maar — en hier komen we tot de geestelijke lyriek — dat gebeurt ook in de geestelijke liederen waarmede deze bundel opent, al is — natuurlijk — het *du*-gebruik weer nergens zuiver.

In een schoone paraphrase der 21 verzen van den 51sten Psalm wordt God gedudijnd (12 *ghi*-vormen in 352 verzen). In een daarop volgend gebed van 144 verzen, ook tot God, steeds *du* met weinig uitzonderingen. Johannes de Dooper wordt in een aan hem gewijd gedicht gedudijnd; ook de Heilige Maagd in een acrostichon *Aen Maria*, maar hier toch in 87 verzen 10 vormen van *ghi*. In het dan volgend *Salve Regina* nagnoeg evenveel enkel- als meervoudspronomen (eenmaal het possessivum *jouwe*). Jezus wordt in *Het lijden Christi* met *ghi* toegesproken (één *du*-vorm en op blz. 43, vs. 2, o. a. de schrijfwijze „omoedelike *ghinc di* u voughen”). In een paraphrase van het *Ave Maria* ten slotte, tot de H. Maagd op één uitzondering na („dijn suver lechame”) slechts *ghi*.

Tot de geestelijke lyriek kan men in zeker opzicht ook de berijmde *Psalmen* rekenen. In het vijfde deel van de

1) „Du minne es hoon”, in het laatste couplet is natuurlijk fout; er moet of *die* of *dijn* staan.

Nieuwe Werken van de Maatsch. der Nederl. Letterk. heeft de hoogleeraar Meyer een stuk van een hs., de VII boetpsalmen (berijmd) bevattende, uitgegeven. Volgens hem dateeren deze psalmen uit het begin der 14de eeuw. Hier treffen we ook het boven besproken verschijnsel aan, dat de nominatief van het pronomen van den singularis weinig meer voorkomt. Maar in deze psalmen komt daar nog een eigenaardigheid bij, hierom belangrijk omdat zij ons vrij duidelijk doet zien wat de vermoedelijke oorzaak is geweest van het verdwijnen van den nominatief. Het enkelvoudspronomen en het possessivum daarvan worden nog in alle naamvallen gebruikt, wanneer God (Jezus) tot den mensch spreekt; spreekt echter, omgekeerd, de mensch tot God (Jezus) dan gebruikt hij het enkelvoudsvoornaamwoord benevens het bijbehorend possessivum in alle naamvallen, behalve in den nominatief. Een paar voorbeelden mogen dat ophelderen. In Psalm 32 richt de mensch zich tot God met de volgende woorden:

Niemen es so starc, die mi mach bringhen
Tot di, ghi en willes selve ghehinghen.

Enkele regels verder spreekt God tot den mensch:

Waer du sijs, waer du wilt gaen
Salic mijn oghen te diwert slaen."

Datzelfde vinden we ook zonder uitzondering in de 190 verzen lange samenspraak tusschen Jezus en de ziel, waarvan de aanvangswoorden zijn „God van den cruce sprect te di.” Deze samenspraak komt eveneens voor in het hs. waaruit Meyer de boetpsalmen afschreef. *Du* klonk blijkbaar harder, rechtstreekscher, misschien ook familiaarder dan de casus obliqui, welke laatste meer onopgemerkt door iemands woorden heenvloeiden. 1)

1) Een verschijnsel dat zich eenigszins hiermede vergelijken laat, vinden we in onze dagen: in woord en geschrift vermijden we dikwijls het hard-

In datzelfde hs. bevinden zich ook nog fragmenten van enkele andere psalmen (Ps. 22, 69 en 88). Hierin echter driemaal ook in den nominatief *du* tot God. De Lofzang van Simcon, dien dit hs. mede bevat, is geheel in *du*-stijl.

Moll gaf als bijlage in het tweede deel van zijn *Johannes Brugman* (blz. 408—412) een *Devote samenspraak tusschen Jezus en de ziel*. In dit prachtige lied wordt van beide zijden gedudijnd. Eenmaal *ghij* (:) *mij*.

De groote bronnen ten slotte van onze geestelijke liederen zijn Hoffman von Fallersleben's *Horae belgicae* X en Bäumker's *Niederl. geistliche Lieder nebst ihren Singweisen*. Bäumker's verzameling verdient de voorkeur, omdat B. diplomatisch uitgaf en Hoffmann (soms willekeurig) corrigeerde ¹⁾.

Uit welken tijd en uit welke streek voornamelijk zijn die geestelijke liederen? Knuttel (*Het Geestel. lied* blz. 25) zegt dat het gros der liederen dateert uit de 2de helft der 15de eeuw, dat alleen enkele Kerstliederen ouder zijn. De meeste geestelijke liederen zijn uit Holland (ib. blz. 41), enkele uit Brabant; nooit zijn zij (behalve een paar zeer oude) uit Vlaanderen. Met zekerheid zijn slechts twee geestelijke liederen vóór 1425 te dateeren (ib. blz. 42); doch naar alle waarschijnlijkheid zijn sommige liederen wel ouder en daaronder stellig de Kerstliederen. Onder de laatste zijn er ook nog wel uit het Zuiden.

De taal van het Berlijnsche hs. (15de eeuw) dat grootendeels door Hoffmann en, voor een klein gedeelte, door Bäumker is uitgegeven, is *Hollandsch*, of althans een daaraan zeer verwant dialect (Knuttel, blz. 50/51); enkele oostelijke en Nederduitsche vormen komen er in voor.

---

klinkende *jou* en gebruiken zooveel mogelijk het zachtere, meer onopgemerkt blijvende *je*. Zooveel mogelijk — in gevallen waarin nadruk vereischt wordt kan *je* niet helpen, en moeten we *jou*, of anders *u* gebruiken.

1) Zie Knuttel: *Het geestelijk lied in de Nederlanden voor de Kerkhervorming*, blz. 52 vlgg.

Ook de taal van het Weener hs. ($\pm$ 1475) welks liederen den hoofdinhoud vormen van Bäumker's boek is die van de noordwestelijke provinciën (Knuttel, blz. 56). Hollandsch is (ib. blz. 57) de vorm *iv* (*ju*).

Welke verhouding we nu tusschen het *du*- en *ghi*-gebruik in de geestelijke liederen zullen aantreffen, dit kan voor wie het bovenstaande weet niet twijfelachtig meer zijn. In de verzameling van Bäumker komt *du* sporadisch voor. De nominatief, vanzelf, al heel weinig meer en slechts in zeer oude liederen, b.v. in *Hoe luyde soe sanc die lever al op der tynnen* (n° 35). Ook bij Hoffmann komt dit lied voor (*H. B. X* n° 122) en ook hier in *du*-stijl, doch — Hoffmann heeft overal *u* waar Bäumker *ju* heeft.

In de liederen uit het Berlijnsche hs., komt *du* vaker voor; waarschijnlijk echter is dit hs. ook al weer ouder dan dat uit Weenen; in dit hs. ook nog een enkele maal *du* in den nominatief, b.v. Bäumker n° 53, een gesprek tusschen Jezus en een mensch, geheel in *du*-stijl; en n° 61, een glossenlied waarin Maria steeds met *du* wordt toegesproken.

Bij Hoffmann vinden we naast gedichten waar *du* nog zuiver voorkomt, andere waar de beide pronomina naast en door elkaar heen staan. Zuiver *du*-gebruik tot Jezus vinden we vooral in die liederen, waarin het innig verlangen der ziel naar Hem uitdrukking vindt (*H. B. X*, n° 48, 113 enz.). In dien toestand dudijnt men ook Maria (n° 35, 76). Beiden, Jezus en Maria dudijnen den mensch. De mensch gebruikt *du*, sprekende tot zichzelf, tot zijn hart, tot de natuur, tot het rad van avonturen, tot een cederboom enz. (b.v. n° 43, 62, 63 enz.). En dat alles in de beste liederen.

Maar hiernaast komen nu ook, zooals reeds gezegd, andere liederen voor, waarin in dezelfde omstandigheden tot dezelfde personen *ghi* gebruikt wordt of *du* en *ghi* door elkaar.

AANHANGSEL I: BRIEVEN.

Van het aanspreekgebruik in brieven kan ik slechts een kort overzicht geven. Voor zoover mij bekend is, is een verzameling van private (proza-)brieven uit de Middeleeuwen tot nog toe niet uitgegeven, misschien ook niet uit te geven, omdat dergelijke brieven waarschijnlijk schaars voorhanden zullen zijn en slechts bij toeval aan het licht komen.

In officiële bescheiden — in grooten getale aanwezig — is vaak minder te spreken van aanspreekgebruik dan wel van titulatuur, waarvan het onderzoek buiten mijn bestek valt. Waarschijnlijk zou echter bij een dergelijk onderzoek wel blijken hoe weinig oorspronkelijk de Nederlandsche titulatuur is, hoe Hoogduitsche modellen hier getrouwelijk zijn nagevolgd. Reeds bleek mij dit bij het doorzien van de brieven in het *Groot Placaat en Charterboek van Vriesland* (bijeengebracht door G. F. baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, Leeuwarden 1768). Verwondert het al niet in uit Friesland geschreven brieven uit de 15de eeuw het voorbeeld der oostelijke bureu te zien nagevolgd, 't spreekt vanzelf dat met de komst van de Oostenrijksche vorsten in ons land de Hoogduitsche kanselarijtaal mede haar intocht doet. Hoe overdreven en ingewikkeld tegelijkertijd de titulatuur bij die oostelijke bureu was (± 1470) heb ik in het uittreksel uit Ehrismann's werk hierboven reeds meegedeeld (zie blz. 52 en 53); doch om te laten zien hoe nagenoeg elk verschijnsel uit de straks te behandelen brieven teruggevonden wordt in de modellen van het daar genoemde *Formulare und teutsch Rhetorica*

volge hier nog een gedeelte van het hoofdstuk Von eüch vnd ir, Dir vnd du, uit dat *Formulare* overgenomen (Zie *Zf. d. Wortforschung* V 209; en verg. ook a. w. 209—214): „An stat der wörtlin eüch oder jr, dir oder du, etc. setzen die Fürsten gewonlich einander ewer lieb, oder deiner lieb, Einem¹⁾ gebornen herrn oder einem Prelaten deiner andacht, Oder einem hochweisen etc. deiner fürsichtigkeit etc. Ist nit not leütterer bescheid dauon zugeben, sonder lasz bleiben bei Klügheit jrer Cantzler. Dem Römischen Kaiser (setzt man anstat) derselben wörtlein, eüch oder jr, ewer Kaiserlich Maiestat mit den Characteren, E. K. M. Deszgleich einem yeden Künig, E. Kü. M. Einem Ertzhertzen Churfürsten oder gefürsten Hertzen, E. F. G. oder ewer durchleuchtigkeit. Einem Hertzen der nit gefürst is Ewer durchleuchtigkeit, oder E. G. Einem yeden Fürsten der nit ein Hertzog ist Ewer Gnad. Dem Bapst Ewer heiligkeit. Einem Legaten oder Cardinal Ewer hochwirdigkeit. Einem Patriarchen Ewer durchleuchtigkeit, oder E. F. G. ewer hochwirdigkeit. Einem Ertzbischoff, gefürst Bischoff Oder andern gefürsten Prelaten, E. F. G. oder ewer hochwirdigkeit. Einem Prelaten oder ander Wirdigen personen, Ewer gnad, oder ewer erwirdigkeit. Einem mindern Prelaten, oder wirdigen personen, oder Doctor Theologie, Ewer wirdigkeit. (Darauf folgen die Titulaturen für) Cantzler, ... einer grösten Statt, jren oberkeiten vnd Reten (oder) andern fürnemsten Personen, die nit Edel seind: Ewer erleuchten verrümptheit, hochgeachten fürnemkeit, Ewer fürnemen löblichsten fürpreislich weiszheit, Ersamen, verrümpften, wolgeleümbten weiszheit, (gegen niedere Geist-

1) Over dit *ein* als demonstrativum (dat ook in Middelnederlandsche oorkonden niet zeldzaam is, b. v. Wi Jan ... biscop tUtrecht ... maken cont alle den ghenen, dat wi ... enen edelen man ende onsen lieven neve, haren Florense, den grave van Hollant ... ghegheven hebben enz. 24 Jan. 1281), vergelijke men behalve Braune's opstellen in *PBB.* XI, 518; XII, 393 en XIII, 586 ook het artikel van Dr. Beets in *Tijdschrift* VI, 94—102.

liche): Ewer berümpft geistlichkeit, andechtigkeit, ersamkeit, tugendt, günstlichkeit, Deiner theurheit, gũtheit, berümbtheit, mannhait, dapfferkeit, frümbkeit, zucht, tugendt, werdheit, lobsamkeit”.

Een woord over de enkele brieven in rijm, in de verschillende hiervoor behandelde Mnl. dichtwerken aangetroffen, en hier in volgorde van ouderdom besproken, ga echter vooraf. Dat in de meeste dezer brieven juist *du* voorkomt, is m. i. niet meer dan toevallig en de aanleiding tot dit *du*-gebruik is meestal wel na te sporen, al blijft natuurlijk de mogelijkheid bestaan dat het gewoonte was om in een gefingeerden brief in poëzie altijd *du* te zeggen. Dat in werkelijke brieven echter ooit zoo'n gewoonte zou bestaan hebben acht ik niet waarschijnlijk.

De oudste is de in de *Eneïde* voorkomende brief van Lavinia aan Eneas, waarin de aanspraak in den derden persoon is overgebracht (zie blz. 58).

Dan volgen de in het 7de boek der 1ste partie van den *Spieghel Historiael* voorkomende brieven door Aghabarus en Jezus aan elkaar geschreven (zie blz. 144) en de in het 17de capittel, 4de boek der 1ste partie van den *Spieghel Historiael* voorkomende brieven van Darius en Alexander den Groote aan elkaar (zie blz. 145), alle in *du*-stijl. Over Maerlant's gebruik der aanspreekvormen, vooral van *du*, vergelijkte men echter blz. 136, 146 en 147.

Op het wonderlijke *du*-gebruik in den brief der Joden aan Jozef van Arimathea in den *Lekenspieghel* wees ik reeds (zie blz. 154).

En vreemd is het ook dat in de officieele brieven (commissiën) voorkomend in *Die pelgrimage van der menscheliker creaturen*, waarin „Gracie Gods” tot „Rude Verstannesse” en „Sathanas” tot „Tribulacie” spreekt in den plur. majestatis, „Tribulacie” desnietteenstaande met *du* wordt aangesproken (vgl. blz. 118).

Hoe goed het aanspreekgebruik bij Dirc Potter is, welk een ruime plaats hij aan *du* geeft, en ook hoe eigenaardig bij hem het aanspreekgebruik tusschen minnenden is, zagen we reeds (blz. 174 en 175). Geheel in overeenstemming met het daar meegedeelde is dan ook het *du* in den bekenden brief van Adonis van Zesten (Hero) aan Leander (Boek II 208—332): welk een teedere liefde van het meisje voor den afwezigen minnaar spreekt zich hierin uit!

De brief eindelijk dien we aantreffen in het omstreeks 1500 geschreven *Spel v. d. heil. Sacr. v. d. Nieuwvervaert*, en waarvan ik hier een deel laat volgen, voldoet wat de titulatuur betreft aan de eischen in het hiervoor genoemde *Formulare* gesteld, en voert ons vanzelf tot de beschouwing der wijze van aanspreken in ambtelijke bescheiden. Jan van Nassau schrijft aan den bisschop van Luik:

Ic Joncker Jan Grave van Nassouwen
 Van Dietze, van Vianden der stede
 Ende Heere van Breda oyt gehouden
 Drossaet slants van Brabant mede
 Scrive saluyt dynre Weerdicheden,
 Der heiligher Kercken standaert drager,
 Vader, vriendt ende lieve zwager.....
 U biddende dat ghi mi wilt jonnen.....
 Men en derf dijnder Hoocheit niet veel seggen:
 Ghij weedt wel, dat ghier an verdienen muegt, enz.

Ook het slot in den officieelen stijl.

Reeds in 1421 wordt hertog Jan van Beieren door den abt van Ludingakerke aangesproken met leve gnadyghe Here, ywer Herlycheyt, verder ook ywer ghenade, voortgezet met *gy* en *yu*.¹⁾

In 1433 wordt het gemeentebestuur van Nijmegen door dat van Aken in een brief toegesproken met uwer lieffden (2 maal) naast *u*.²⁾

1) Schwartzenberg: *Groot Placaat en Charterboek van Vriesland* I, 433.
 2) *Stadrechten van Nijmegen*, uitgegeven door Mr. M. S. Pols, II, 502/503.

De abt van Gerkesklooster wordt (1453) door grietmannen van Utingeradeel aangesproken met io eerbeer vnder-schedene Prelaetschip, terwijl de aanspraak wordt voortgezet met *gy* en *iu*.¹⁾

In de *Furisprudentia frisia* I wordt op blz. 36 geciteerd een brief (geen werkelijk geschrevene, maar een model) van den Paus aan een deken, waarin deze laatste gedudijnd wordt. In datzelfde werk (blz. 144) een brief van een deken aan den Paus met geen andere aanspreekvormen dan tweemaal *Juuer* (*Jwer*) *Hellicheed*.

23 Dec. 1493 schrijft Keizer Maximiliaan uit Innsbrück aan Hertog Philips van Bourgondië, zijn zoon, aldus: „Maximilianus fan gonste der Godlicker godertierenheit Coninck van Romcn, altoes vormeerder des Rijcks... den doerluchtighen Philosoef (?) (Philippo) Eerthartoghen van Oostenrijk... sijnen alderlieftsten zone, saluyt... want dan nu dijne liefde (beyde van schulde der natueren, ende oock van wegghen ende acnmerckinghe dynre Prinslicheiden ende Dominien) ons (alse een Coninck van Romcn ende als dynen Vader) ende onsen Mandaten... schuldich is, onderdanich te wesen, daer omme wy dyne liefde... bevelen ende eyschen dattu den Groninghers... in dynen Forstlicheiden... ghene gheleide en gheues...” enz.

Behalve eenmaal *u*, overal *du*-vormen en dyne liefde; de keizer spreekt steeds in den plur. majestatis *wy*.²⁾ We zullen hier gelijk op veel andere plaatsen wel te doen hebben òf met een vertaling uit het Hoogduitsch òf met eene uit het Latijn.

De graaf van Egmond aan hertog Hendrik van Saksen te Franeker (1500): „Hoechgheboeren Furst. Wy ghebieden ons tot juver Ghenaeden” enz.; uitsluitend juve Ghenaede

1) Schwartzenberg I, 548.

2) Schwartzenberg I, 762.

in alle naamvallen. 1) U we genade in menigen anderen brief uit dezen tijd, b.v. ook in een brief van de stad Franeker aan Keizer Karel (1515). 2)

Peter Kammyng, „des nyen ghekoren Potestaets Raedt”, wordt door Otto van Langhen, „domheer toe Mentz ende der Konycklicker Majestatis Raedt ende Commissarius”, die zich te Sneek bevindt aangesproken met *ju lieffden* (*ju lieften*), daarnaast met *ghy* en *ju*. 3)

De veldheer Jan van Wassenaer en de stadhouder Schenck van Tautenburg schrijven aan de Raden in Holland (1523) *ul. en uwerl. naast u*. 4)

Burgemeesteren, Schepenen en Raden van Dokkum schrijven aan idem van Leeuwarden (1531) *uwe lieften naast u*. 5)

In 1545 schrijft de Secretaris van Nijmegen aan het stadsbestuur van Aken een brief met geen andere titulatuur dan *uwe erb. ende ers.* (= *uwe erber ende ersamheiden*). 6)

Met U Genade wordt de heer der stad (1540), en met Uwe prinselycke Genade de prins van Oranje aangesproken door het stadsbestuur van IJsselstein (1557). 7)

De Secretaris van Middelburg schrijft aan den pensionaris van Reimerswaal *U we L. U we Eer. naast u* (1568). 8)

Dit zijn enkele voorbeelden.

Geen titulatuur, doch wél steeds het beleefdheidspronomen vinden we, wanneer de geadresseerde een minder hoog-

1) Schwartzberg II, 10.

2) Schwartzberg II, 319.

3) Schwartzberg I, 765.

4) Schwartzberg II, 450.

5) *Oorkonden der gesch. van het Sint Anthonij Gasthuis te Leeuwarden*, blz. 249.

6) *Stadrechten van Nijmegen* II, blz. 503/505.

7) *M.E. Rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht* III, blz. 89 en 101.

8) *Het Recht der stad Reimerswaal*, uitgegeven door Mr. R. Fruin, blz. 214.

geplaatst man is, b.v.: Recht en Raad der steden Leeuwarden enz. aan Orck Abbezoon *ghy* en *joe* (1484); ¹⁾ Leeuwarden en Bolsward aan Yge Galema *y* en *joe* (1486). ²⁾

Slechts enkele particuliere brieven vond ik. B.v. een verzoek om bijstand van Tjaard Epazoon aan zijn bloedverwant Sikke Zyaarda (1484) met *ghy* en *joe* ³⁾; een brief van Feya Heemstra aan zijn vriend Heema (1489) met dit slot . . . . *scrioun mitter hast by my Feya Heemstra, jon friund*, geschreven naar aanleiding van een door Feya ontvangen epistel van zijn broer Reinck — het merkwaardigste dat ik vond — waarin Reinck bericht dat hij niet ter vergadering kan komen omdat hij bij den dijk moet blijven: Feya wordt in dit schrijven door zijn broer met *du* aangesproken; *Item, wjttat Feya-broer, hoe dat ickit seer fryondlick aen dy by-ierij, dat du also wal walta dwan om myn willa* enz. ⁴⁾

Zondert men de brieven in rijm uit, dan zijn in dit hoofdstuk bijna uitsluitend Friesche, althans noordelijke brieven behandeld. Op volledigheid kan het dus geen aanspraak maken. Maar volledigheid was hier niet te bereiken wegens gebrek aan brieven uit het zuiden, beter uitgedrukt (omdat zulke brieven er vermoedelijk wel zullen zijn): wegens gebrek aan bekendheid met brieven uit de zuidelijke gewesten. Eerst wanneer verzamelingen van officiële en particuliere brieven uit verschillende streken en tijden kunnen worden uitgegeven, kan ook dit hoofdstuk der aanspreekvormen aangevuld en verbeterd worden.

1) Schwartzenberg I, 724.

2) Schwartzenberg I, 733.

3) Schwartzenberg I, 726.

4) Buitenrust Hettema: *Bloemlezing uit Oudfriesche Geschriften*, blz. 74.

AANHANGSEL II: HET FRIESCH.

Schwartzenberg: Groot Placaat en Charterboek van Vriesland. Montanus Hetteima: *Jurisprudentia frisica*. Montanus Hetteima: Oude Friesche wetten. Buitenrus: Hetteima: Bloemlezing uit Oudfriesche geschriften. Oorkonden der geschiedenis van het St. Anthonij-gasthuis te Leeuwarden. Heuser: *Alt-friesisches Lesebuch*. Von Richthofen: *Friesische Rechtsquellen*.

De Friesche literatuur is in hoofdzaak rechtsliteratuur. Aanspreekvormen komen dus uit den aard der zaak betrekkelijk weinig voor. Toch is er wel zooveel materiaal voorhanden om ons te doen zien dat ook het Friesch aan den *pluralis reverentiae* niet vreemd gebleven is. Trouwens, het vorige hoofdstuk, handelend over het aanspreekgebruik in brieven, waarvan er nog al vele ontleend werden aan Schwartzenberg's *Charterboek*, heeft ons dat ook reeds doen zien.

Een eigenaardig gebruik, afwijkend van de gewoonte in de Middelnederlandsche literatuur, is het toespreken van den lezer (hoorder) met *thu*. In 't Middelnederlandsch is dit zeldzaam: we zagen het slechts in enkele stichtelijke stukken (vgl. blz. 109/110 en 121). In 't Friesch vond ik dit op de volgende plaatsen. Herhaaldelijk in de *Jurisprudentia frisica* (naar een hs. uit de 15de eeuw), b.v.: „Alhyr ney schel tu wita” (I, 44) of „Nv scheltu wyta” (I, 144). (In plaats van *du* (-*tu*) vindt men ook wel *ma* = men. 1) „In een oer loegh so fynstu” (II, 160). In de *Friesische Rechtsquellen* b.v.: „Nu haestu my seid hwa riucht acrst sette to Rome” (blz. 438).

1) Men vergelijke het Nieuwnederlandsche *je* = *men* in de gemeenzame spreektaal en volkstaal.

Uitzonderingen op dezen regel komen, hoewel betrekkelijk weinig, toch voor in de *Fur. fris.* b.v.: „Nu moga ghij fragia” (II, 66).

Moet niet een voorbeeld worden duidelijk gemaakt wat in bepaalde omstandigheden een aanklager, een aangeklaagde of wie dan ook, moet zeggen, dan vinden we bijna altijd *du*, behalve wanneer de rechter, een schout of deken (bij de geestelijke rechtspraak) wordt aangesproken, die altijd het beleefdheidspronomen krijgen. B.v.: de aangeklaagde zegt tegen den aanklager: „Du spreckste op mij om tyen merck, en du haeste mij quyt leten, jeffta du haeste mij onheten, dat tu op mij naet schelte sprecka om dit gwed.” (*Fur. fris.* I, 48); of de aanklager zegt: „Du fregest to mij een eker landen ende ick spreck, ick aegh dat huus naet, ende hit is dyn naet, jeff hit is dyn” (*Fur. fris.* I, 70). Wie vechten wil, roept: „Helpet mij! ick wed di da leed” (= ik sta u in voor het leed, *Fur. fris.* II, 160). Een man kan tot een vrouw zeggen: „Ick nym dij to myn aefta wyff” (*Fur. fris.* II, 292). In de 24 landrechten (Riustringer land, hs. 15de eeuw): „Thit is thet fite londriucht: to hwamsama en god ick-tha en lond askie, sa ondwarde thi haldere mith rivchtere tele and quethe: „„Thet lond, ther thu mi to askast and to thinge umbe lathast”” enz. De Latijnsche vertaling hiervan (hs. eind 14de of begin 15de eeuw) luidt aldus: „Possessionem, quam tu queris” enz., en de Westerlandersche (hs. laatst 15de eeuw): „Dit land deer du my of aeschest buppa riucht, ende toe tinge om ladest” enz., terwijl de Nederduitsche Emsiger vertaling (2de helft 15de eeuw) „Dat lant dattu van my esschest” enz., heeft (*Fries. Rechtsqu.* 50 en 51). In het Emsiger boek van de Penningschuld (*Fr. R.*), aanwezig in twee Friesche en één Nederduitschen tekst, onderscheidenlijk van na 1448, ± 1480 en ± 1460, staat (Nederd. tekst): „We enen anderen betyēt schulde, vnde spreckt: „„ick hebbe dy dat vorkoft

vnde du enheucst my nicht betaelt, nu wil ick myn ghelt hebben"" enz. Even verder: „ick hebbe van dy koft, men ick hebbe dy wal betaelt"; in de Friesche teksten: „ick hebbe thi en ting seld, and thet nestu bitalat" enz. In het (Westfriesche) „Schulzenrecht"¹⁾ (hs. van einde 15de eeuw) lezen we, § 61, dat een „onspreker" tot een aangeklaagde moet zeggen: „dat ick nu mit riuchta naet thoer toeieens di toe stryde staen, iestu des bisecka wilt so weddia ick di also deen tiuch als di aesga deelt" (*Fr. R.* blz. 397). In het *Fus municipale Frisonum* (hs. laatste helft 15de eeuw) § 50 vinden we: „Nu aegh hi, deer den ferdeed swert, den fiarda pannynghe fan toe nymane, hit ne se, dat hem zyn cwenknee kestigie, ende sprecka: „„Kies du her, du swerre ende dela"" (*Oude Friesche Wetten* II, 49).

Uitzonderingen op dezen regel nu, vinden we b. v. *Fur. fris.* I, 46, alwaar de aangeklaagde den aanklager wraakt met de woorden: „I mogen mij naet oensprecka: want i sint in da ban, i habbet neen stemma in da riucht" (*i = jij = ghi*). Ook *Fur. fris.* II 170, alwaar eenige lieden aan een man vragen: „Wat was dys, deer jo coem to meta" (= wie was die, die u tegemoet kwam). Eveneens in „Vom Wergelde" (hs. einde 15de eeuw, *Fr. R.* 410) § 2: „Ief ma om ane daedne man gretha schil, soe sprekt ma aldus: „„Ioe spreect dy eerfnama toc ende ick syne wird, ende hy an myne greetwird geet dat y ane guedne man slayn habbet"" enz.; in § 3: „So spreect di man to, dat y" enz.; in § 4: „ende y him nomen an iwe wald" ... „mit iuwer onriuchter wald to iuwe hove"; in § 10: „Ick monie io"; in § 14: „Ick monie ioe bi iwe ede ende bi iwe sele" enz.

De rechter wordt, gelijk we reeds opmerkten, met het

1) Met opzet, ter voorkoming van verwarring, gebruik ik hier en elders de door Von Richthofen gekozen Duitsche benamingen, omdat deze niet overeenkomen met de door Nederl. uitgevers aan diezelfde stukken gegeven namen.

beleefdheidspronomen aangesproken: „Ilera! i mogen mij naet laya (= dagvaarden), want ick heer onder joen riucht naet” (*Fur. fris.* I, 48 en elders). Ook een deken wordt (*Fur. fris.* I, 142) met den plur. reverentiae aangesproken: „Ick P. weet mij beswerit mit juwer sententie, Heer Decken fan S.! deer ij deeld habbet to jenst mey, foer A., om dat land ende byroep oen dyn (= den) Biscop, jeff oen dyn Paws, ende bidde joe dat ij” enz.

Zoo ook een schout (§ 76 van het „Schulzenrecht”): „Her schelta ick aeschie io ende banne io... dat y disse manne riucht andert iouwe” enz. Het beleefdheidspronomen gebruikt ook Karel de Groote tot Radboud (hs. van ± 1490) in het wonderlijk verdichte verhaal van de ontmoeting dezer twee: „y sint myn man worden” (*Fr. R.* 439).

De eedstaving vond ik met het pronomen van den sing. en met dat van den plur.: den sing. in den Eemsgoër *Fiaeth* (hs. 15de eeuw), te zweren door een vrouw die gaat scheiden en van goedsverduistering beschuldigd is: „Alsa helpe thi god... sa thū thinne eth elle riuchte swere and naüt menis... thet thu thine eth elle riuchte swere and naüt menis... alsa bruc thū thines liwis and alre thinra lithena” enz. (Hetteema: *Oude Friesche Wetten* I, 251); den pluralis in den boedeled („Schulzenrecht” § 71): „Also bruke y liues ende ledena, ende alle der hauena deer y nu hadde ende foerd winne, ende also mote ioe tigia quick ende bern, ende bodel al iuwe haa. Dat ioe God alsoe helpe ende syn helliga, als y dine eed riucht swerre ende onmeens, hit ne se dat y io bet bitensa moge” enz.

Een „bijbelschen” singularis vond ik slechts in „de tien geboden”, voorkomend als inleiding op de 27 keuren van Riustringer land. („Thet was thet erost bod: Deus tuus vnus est. Thin God, thet is thi ena, ther skipperre is himulrikes and irthrikes; tham skaltu thiania” enz.), ook voorkomend in een Hunsingoër tekst uit de 2de helft van

de 13de eeuw en in een hs. uit de 15de eeuw (beide in Von Richthofen's *Friesische Rqu.*), „Haet is riucht”, § 8: „Dit sint dae tyaen wird: Israhel dyn god is een weer god, him scheltu tienia”, enz.

Te weinig materiaal is er voorhanden om te kunnen komen tot een heldere voorstelling van de verhouding tusschen het pronomen van het enkelvoud en dat van het meervoud in het Friesch. In hetgeen voorhanden is, is echter *thu* vooral niet minder vertegenwoordigd dan *ji*, en dat in teksten, die meestal van nà, zelden van vóór 1450 dagteekenen. Is niet elke gissing hier als zoodanig misplaatst, — en bovenal weer: mag ik in de geschreven Friesche taal de afbeelding zien van de gesproken — dan geloof ik dat het enkelvoudspron. in de 15de eeuw alleen nog maar in de gesprekken tot meer hooggeplaatsten voor het meervoudspron. heeft moeten wijken. Het Friesch is dus vrij wat „bchoudender” dan het Middelnederlandsch Vlaamsch en Brabantsch. Maar de latere Hollandsche spreektaal komt, gelijk we mettertijd zullen zien, met dit Friesche gebruik, hoewel in mindere mate, overeen.

Een eigenaardig pronomen, dat alleen het Westfriesch kent 1), is het voornaamwoord *jemma* (ook geschreven *jemman*, *jemmen*) dat niet alleen als Nom., Dat. en Acc., maar ook als possessief dienst kan doen, nooit in 't enkelvoud gebruikt kan worden, en volgens de (door Theod. Siebs in *Grundriss*² I, 1353 bestreden) meening van Prof. Kern²⁾ en Prof. Van Helten³⁾ beteekent *gij mannen*, en dus volkomen analoog is met ons *jelui*²⁾.

Met de mededeeling van een paar plaatsen, waar de verschillende meervoudspronomina, *j*, *ghi*, *jemma* enz. in

1) Zie Heuser: *Altfriesisches Lesebuch*, 105—106.

2) *Taalkundige Bijdragen*, II 194—197.

3) *PBB.* XIV, 284.

de verschillende naamvallen voorkomen, besluiten we dit overzicht van de Friesche aanspreekvormen.

„Dit senth dae grectmans stowinga in Wembrinze dele. Willeth yemma moninghe dayaye, dit sidza yemma, ende swerred bi Gode ende by iemma siele... ende hot soe iemma to fynde komt mit ielkers iuwe zy dum... dat iemma dat naeth en leta om herena reed, ner om frouwena sponsta, ner om iu seluis tochta, ner om anxta iuwes liwes, ner om fraesheed iuwes guedes; dat iemma God alsoe helpe ende all zyn helghen, een riucht eed, ende dy onmenes.” (*Oude Friesche wetten* II, 299—301).

„Thi Eehera eed. Dit zidze ghy ende swerred bi Goede ende by iemma siele... hot soe ioe toe claghe komt... ief hot soe iu te claghe komt... and hat soe ioe toe fynde come mit iuwe sithem... thet ghi thet naeth en licte vm mannis rede, ner om frouwena sponste, ner vm ancxte iuwe lyues, ner om fraesheit iuwes guedes, ner om nenrehanda secka, ther io frommia moge ief scadia. Dat io God alsoo,” enz. (*O. F. W.* II, 302).

„Thi fogheth eed. Dit sidza iemma ende swerred bi Gode ende bi iemma ziele, dat ghy disse Godis huus hold ende gonstich se, lika iuwe ayna guede... thet ghi dat Godeshuse rede schiolda... ief ghy mughe, als thet i thet in tha riuchte... zoe i om iuwe ayna habba dwaen wolde. And i disse Godis huse alsoe rede mit tymre... als ghy dat beste konne ende mughe, mit alle iuwe sidum, in ienna herta bitrachtia iesta iens emmen iuwre wysera biachtia. Dat ioe God alsoe helpa” enz. (*O. F. W.* II, 303).

GRAMMATISCH OVERZICHT.

De Middelnederlandsche vormen.

- Sing. N. *du, doe*¹, *-tu, -te, -de*²
 G. *dijn(s)*
 D.A. *dī (-ti), die*³, *dich*⁴
- Plur. N. *g(h)i, g(h)ij, gii*⁵, *-i, -y, g(h)e*⁶, *je*⁷, *ye*⁸, *-e*⁹,
*-er*¹⁰, *ghi liede*¹¹, *ghi lude*¹², *ghi-lie*¹³
 G. *(h)uwer, (h)uwes, jouwer, jouwes, juwer,*
*juws*¹⁴
 D.A. *(h)u, ju, jou, uch*¹⁵, *u-lien*¹⁶, *u luden*¹⁷,
*iouluden*¹⁸, *julieden*¹⁹, *juleden*¹⁹

Possessivum.

- Sing. *dijn* (verbogen: *dine, dijne, dijner, dijnre, dire,*
diere)
 Plur. *u(w), ju(w), jou(w)*, (verbogen: *uwe* enz.), *ur*²⁰,
 (verbogen: *ure*)

1. In den proza-*Brandae*n (blz. 6) en in de *Legende van St. Panthelioen* (blz. 70).
2. In de *Limburgsche Sermoenen* (blz. 614, regel 20, blz. 642, regel 4).
3. In en buiten rijm; waarschijnlijk slechts graphisch voor *dī*, evenals *mie, wie, hie, sie*, voor *mī, wī, hī, sī*, waartegen te minder bezwaar bestond omdat in deze pronomina de quantiteit van den klinker, naar gelang van den meerderen of minderen klem nog eenigszins onbepaald kon zijn. Vgl. Franck, *Mul. Gramm.* §§ 215, 217 en *Alex.* LXX.
4. In de *Sinte Servatius legende* passim.
5. In het „iuramentum civium” in de *Rechtsbr. der stad Zutphen*, blz. 101 vlgg.: *lyegii der stat, soe hoen y u selven* en: *gii solen sekeren* enz.
6. In één der collatiën van Joh. Brinckerinck (*Kerkh. Archief* IV, 116): *daer ge u selven snode ende cleyn in moghet schinen*; en

in *Rechtsbr. der stad Aardenburg*: „Tale ende wedertale” § 52: *ende heesche hu N, dat ghe voortgaed* enz.

7. In *Rechtsbr. der stad Aardenburg*: „Tale ende wedertale” § 47: *Onrecht heb je*. Ook in de *Brielsche dingtalen* (Versl. en Meded. III, 579—582) eenige malen, uitsluitend in deze verbinding: *Heer schout (baillu) gelief je te hooren*; doch het hs. zal wel uit de 16de eeuw zijn.

8. In *Rechtsbr. der stad Aardenburg*: „Tale ende wedertale” § 46 en § 52: *Wil ye horen, ghi heeren*. Dus in hetzelfde werk (zie boven onder 6) de vormen *ghe* en *ye*, waarschijnlijk wel = *je*.

9. Tweemaal in de *Limburgsche Sermoenen* (blz. 361, regel 6 en blz. 398, regel 20). Bovendien in *De oudste rechten der stad Dordrecht*, Dingtalen van het baljuwschap van Zuid-Holland (II 291—331): *doede = doet ghi* (blz. 294); doch we zullen hier wel te doen hebben met een hs. van de 16de eeuw of van nog jonger datum.

10. *St. Servatius legende* II, 1679, en passim in de *Limburgsche Sermoenen* (zie blz. 113 en ook J. H. Kern in *Philol. Studien*, 226).

11. B.v. *Alexanders geesten* III, 1223.

12. Passim in *Pelgrimage van der menscheliker Creaturen*.

13. *Sevenste bliscap van Maria*, vs. 571.

14. Zie over de vormen met *j*, beneden blz. 214 vlgg.

15. Passim in de *Sinte Servatius legende* (waarschijnlijk, evenals *dich*, de oorspronkelijke vorm; vgl. Kern, *Philol. Studien*, 226 en *Leviticus, Laut und Flexionslehre* u. s. w., 80).

16. *Sevenste bliscap van Maria*, vs. 1235.

17. Passim b.v. in den proza-*Spiegel der Sonden*.

18. *Pelgrimage van der menscheliker Creaturen*, fol. 7^a.

19. Passim in den berijmden tekst van den *Spiegel der Sonden* (de vorm *juleden* in rijm b.v. 2477, 5497, 7139 enz.).

20. In de *Limburgsche Sermoenen*.

De Friesche vormen.

Oudfriesch.

(jonger) Westfriesch.

Sing. subjectsvorm, *thu, du, -tu*

niet subjectsvorm, *thi, di, dij*

Possessivum, *thin*

Plur. subjectsvorm, *g(h)y, ghi, j, ji, y*

niet subjectsvorm, *u, iu, yu,*

*io, ioe, joun*¹

Possessivum, *uw, iw, yw, iuw, iow,*

iourw, io, jon, joen

jemma, yemma,

jemna, jenna,

jemman, jemmen

1. Terwijl alle andere vormen veelvuldig voorkomen en ook het

possessivum *iouwe* niet zeldzaam is, heeft het mij bij het verzamelen der verschillende pronominale vormen getroffen dat ik de spelling met *ou* van den datief (accus.) van het personale pronomen in de door mij doorgelezen Friesche geschriften slechts éénmaal gevonden heb, n.l. in een brief van Recht en Raad der steden Leeuwarden enz. aan Orck Abbezoon (Schwartzenberg I, 724), alwaar we lezen: „hwer om wy joun seer fryontliken nu dwact bidden dat ghy” enz.; ik houd dit echter voor zuiver toevallig. (Met dien vorm *joun* — misschien parallel aan een Nnl. *mijn* voor *mij* — vergelijkte men het hedendaagsch Westvl. *joen*, accus. van het person. pronomen (*Onze Volkstaal* II, 27), doch ook als possessivum voorkomend (*Westvl. Idioticon*, i. v. *jon*, *joun*, *joen*).

Klank en Spelling.

Dat *du* in het Mnl. den klank *u* gehad heeft, betoogde reeds Meert in het hoofdstuk Uitspraak waarmede zijn boek aanvangt en staaft die bewering met vele bewijzen (zie aldaar blz. 1—6 en verder Franck, *Mittelniederl. Gramm.* § 5²; v. Helten, *Middelned. Spraakk.* § 44 en § 42; Cosijn, *Taal- en Letterbode* III, 273). In de oostelijke gedeelten van Limburg en van de Saksische gewesten echter is de oude *ü*-klank (Nhd. *ü*) bewaard en niet *û* geworden (vgl. voor Limburg het artikel van Prof. J. H. Kern in *Philol. Studien*, 224). Voor de Saksische streken kan men het aannemen mede op grond van de tweemaal door mij aangetroffen schrijfwijze *doe* in een sterk oostelijk gekleurd geschrift (zie hierboven onder 1 en verder blz. 119 van dit werk), ¹⁾ ten minste als dit *doe* — wat ik wel geloof — te houden is voor een Wmnl. spelling van den oostelijken klank *u*. Ook in het Friesch heeft men den *u*-klank gehad.

Over den klank van den vorm voor den gen., dat. en acc. sing. en van het possessivum met zijn vormen kan ik

1) Het alleen in Moltzer's uitgave voorkomende *doe* in den *Gloriant* (vs. 602) berust blijkbaar op een schrijf- of drukfout, aangezien zoowel Hoffmann von Fallersleben als Leendertz in hunne uitgave i. p. *du* hebben.

kort zijn: van de diphthongering van de *ij* kan men, met het oog op het hier behandelde tijdvak hoogstens zeggen dat zij in sommige gewesten begon: men heeft dus gezegd *din* enz.

Moeielijker vast te stellen is de klank van den nom. plur. *Gi*, *gi* is ontstaan uit **jī*, *ji* (uit **jīr*), uit **jīz*, *jiz*, ouder **jūz*, **juz*; *jī* is, latent, in het encliticum *-i* aanwezig (vgl. V. Helten, *Mnl. Sprkk.* § 30a, § 100 en § 325; *Aonfr. Psalmenfragm.* § 82). Maar is werkelijk *ghi* met gutturale, velaire *g* gezegd? In streken, waar naast *u* ook *ju* en *jou* voorkomen (welke vormen volgens Franck een *j* aangenomen hebben in navolging van den nominatief, zie *Mnl. Gr.* § 116), mag men vermoeden dat (om nu maar voorzichtiglijk met Franck te spreken, *Mnl. Gr.* § 215) naast *ghi* „in der Aussprache immer noch, wie auch heute, *ji* wenigstens daneben bestanden haben muss”, hoewel natuurlijk *gi* geschreven kon worden. (Men vergelijk hiermede b.v. *yeesten*, *jeesten* naast *geesten*; maar opmerkelijk is het toch dat we in de Mnl. geschriften nooit *ji* geschreven vinden.) Straks zullen we zien dat we *ju-jou*-vormen aantreffen in West-Vlaanderen, (Zeeland), Holland en het Noordoosten. In het Friesch vinden we soms in één stuk drie, vier verschillende schrijfwijzen (*gij*, *ghi*, *j*, *ji*), denklijk toch ter aanduiding van slechts één taalvorm: *ji*. Zou het niet mogelijk zijn dat *ghi* alleen in de Oostfrankische dialecten (Limburg en Oost-Brabant) werkelijk gesproken is, *ji* daarentegen in de Friesch-Frankische dialecten, dat dus *gij* in Holland en in de overige noord-oostelijke gewesten van ouds alleen op 't papier bestaan heeft? Later, bij de behandeling der 16de en 17de eeuw, hoop ik hierop terug te komen.

De datief en accusatief *u*, en de genitief *uwer* zijn ontstaan uit Westgerm. *iu* (evenals andere Mnl. *u*'s ontstaan zijn uit *iu*, *iurwer*; men vergelijk ook Mhd. *u* — nog ge-

schreven naar den ouden klank, t. w. *iu*). De klank van dezen vorm *u* staat, noch in 't algemeen, noch in 't bijzonder, voor die gewesten (zie boven blz. 211) waar *ju* en *jou* naast *u* voorkomen, volkomen vast. Dat hij in de Middeleeuwen zeker nog niet overal en altijd *u*, maar inderdaad nog in sommige streken en sommige gevallen, vooral vóór *w* nog de oude *u* (*oe*) klank geweest is betoogde Prof. Franck behalve in zijn *Mnl. Gr.* §§ 31, 66 en 77, Anm. 2, ook in zijn artikel in het *Album-Kern*, blz. 377—379. De klank van dit schriftteeken in woorden waarin het door *w* gevolgd werd (dus niet alleen ook in *uw* en *juw*, maar bovendien in *u* dat volgens Prof. Te Winkel alleen in het schrift de *w* mist) en die behalve met *u* ook met *ou* geschreven voorkomen, is terzelfder tijd onderzocht door Prof. Te Winkel (zie *Album-Kern*, blz. 171—176): ook hij acht het waarschijnlijk dat de *u* vóór en onder invloed van een *w* haar oorspronkelijken *oe*-klank behouden heeft. *Ju* en *jou* in den *Walewein* moeten volgens hem beide als *joe* worden uitgesproken, daar in dat gedicht, nog geheel in overeenstemming met het hedendaagsch Vlaamsche gebruik, *ou* vóór labialen en gutturalen dient om de *oe* af te beelden. Wanneer men dit aanneemt, en men bedenkt daarbij dat naast *ju* en *jou* in den *Walewein* ook *u* voorkomt, dan is het zeker niet aan te nemen — als de vormen zonder *j* tenminste niet volkomen papieren vormen zijn — dat in deze de uitspraak van *u* *u* zal geweest zijn, temeer niet als men let op de hedendaagsche uitspraak, die nog in Brabant en Vlaanderen *ou* of *oe* is (zie Winkler, *Dialecticon*). Nauwkeurig den klank aangeven die met het letterteeken *u* in deze streken bedoeld is, zal wel niet mogelijk zijn; maar ongeveer zal die klank *ðu* of *óu* geweest zijn, zal het er een geweest zijn die ook het Friesch niet in staat was nauwkeurig af te beelden, maar die daar beurtelings door een *u*, *oe*, *o* of *ou* werd

weergegeven: men vergel. blz. 209. Of die uitspraak langs de geheele kust ongeveer dezelfde zal geweest zijn? Of haar gebied derhalve nagenoeg samenviel met dat der pronomina met *j* (verg. in dit verband beneden, blz. 220 en 221)? Ik waag het niet te beslissen, evenmin als een antwoord te geven op de daarmee samenhangende vraag, in welke streken *u* dan als *u* uitgesproken zal zijn.

Enclitische vormen.

Du vertoont zich, enclitisch, achter zijn verbum, na een conjunctie, adverbium of pronomen, dikwijls als *-tu*, *-stu* of met toonloos geworden vocaal *-ste* (Van Helten, *Mnl. Spraakk.* § 108^a en § 327), in welke vormen de *t* een na *s* en *t* volgende en dientengevolge verscherpte *d* is. Het Limburgsch kent bovendien (zie hierboven blz. 208 en *Limb. Serm.* § 158) nog den enclitischen vorm *-de*, na harde medeklinkers *-te*. Soms wordt het pronomen (ook in 't meervoud is dat het geval), dat enclitisch reeds achter het werkwoord gevoegd is, er nog eens weer voor gezet: *du bliveste* = *du blives* + *du* (Franck, *Mnl. Gramm.* § 130^b).

De enclitische vorm van het meervoudspronomen is *-i* uit **-jī*, **-jī* enz. 't Limburgsch kent hiernaast ook nog den vorm *-er* (uit **jir* uit **jīz* enz.), welke „herinnert aan Middelhoogduitsch *ir*, Nieuwhoogduitsche spreektaal *-ēr*” (*Limb. Serm.* § 158). Eindelijk komt (zie boven blz. 208 en 209) in de *Limb. Serm.* op twee plaatsen ook nog het encliticum *-e* voor, waarvan we, in later tijd, ook een enkel voorbeeld vinden in het Westmiddelnederlandsch (*De oudste rechten der stad Dordrecht*), waar dan ook de vormen *-je* (*-ge*) opduiken (vgl. b.v. hierboven blz. 184 en 185 de *Brielsche dingtalen* en *De oudste rechten der stad Dordrecht*). In eigenlijk Middelnederlandsch vond ik deze vormen slechts in de *Rechtsbronnen der stad Aardenburg*

(± 1350), geschreven *ghe*, *je* en *ye* (of is met dit laatste bedoeld *-i(e)?*).

Op het feit dat we in de Middelnederlandsche geschriften *ji*, zóó geschreven, nooit vinden, wees ik reeds op blz. 211. Opmerking verdient het nog dat als *ghi* na het werkwoord voorkomt, het er veelal, maar niet altijd in den enclitischen vorm *-i* mee verbonden wordt; we vinden in alle hss., in alle dialecten, zoowel vormen als *kendi* naast vormen als *kent ghi*. Hebben beide in de gesproken taal, naar gelang van meer of minder duidelijke enclise, naast elkaar bestaan, of is *-ghi* alleen maar weer een papieren vorm?

Vormen als *kendi* e.a. kan men ook wel eens aldus geschreven vinden: *ken di*. Op zich zelf is dat van geene beteekenis; het is zuiver een spellingkwestie, doch het verklaart wellicht mede hoe mannen als Kiliaan, daarna Ten Kate, later weer Bilderdijk e. a. er toe gekomen zijn in dit *di* het enkelvoudspronomen te zien, een soort verbastering van *du*. Dat echter dergelijke schrijfwijzen reeds in de Middeleeuwen zullen meegewerkt hebben om de verwarring tusschen *du* en *ghi* nog te vergrooten, acht ik onaanemelijk: dit schriftbeeld zal geen enkelen Middeleeuwer ook maar een oogenblik er over in twijfel hebben doen staan, met welk van de beide pronomina hij te doen had. Maar, de spelling *ken di* is wellicht dikwijls een blijk der toen reeds bestaande (jongere, eigenlijk verkeerde) opvatting.

Ju- jou.

Over de naast *u* (*uw*) voorkomende vormen *ju* (*juw*), *jou* (*jouw*)¹⁾ wil ik uitvoeriger spreken. Waarschijnlijk

1) Waarschijnlijk is *ju* naast *u* niet te vergelijken met *jof* naast *of*, welke laatste woorden gewoonlijk verklaard worden als te zijn ontstaan uit wisselvormen als *got*, *ibai* naast *jabai*.

hebben wij (zie Franck, § 215) bij deze vormen te doen met analogieformatie naar het voorbeeld van den nominatief *ji. *Jou* is (volgens Franck) uit *ju* gediphthongeed, en 't laatste is natuurlijk, evenals *u*, uit Westgermaansch *iu* ontstaan.

Het schaarsch voorkomen dezer vormen blijft altijd eenigszins vreemd. Immers behalve in den *Walewein*, waar de *ju-jou*-vormen minstens even talrijk zijn als de *u*-vormen en die daarom een geheel eenige plaats innemt, behalve verder ook eenigermate in den *Spiegel der Sonden* waar *ju*-vormen ook nog in vrij grooten getale aanwezig zijn, komen deze pronominale vormen in de overige Middelnederlandsche werken telkens slechts sporadisch voor, bovendien alleen in geschriften, of (liever) handschriften, uit bepaalde streken afkomstig; en zelfs in deze geschriften nog maar een gemakkelijk te tellen aantal malen. Om een voorbeeld te noemen, in *Madelghis* (gelijk we verderop zullen zien) 12 keer, wat heel veel is. De reden van dat betrekkelijk zeldzaam voorkomen is mij niet volkomen duidelijk, ook al neem ik aan dat de vormen van afschrijvers afkomstig zijn en door dezen nu en dan en hier en daar zijn ingelascht. Maar waarom deden zij het maar zoo'n heel enkele maal? Vermoedelijk omdat zij hun voorbeeld, dat die vormen niet had, meestal getrouw afschreven; en zoo zouden dan die enkele *ju's* en *jou's* werkelijk als lapsus pennae kunnen worden opgevat. Maar de in den *Walewein* voorkomende vormen met *j*, die even talrijk zijn als die zonder *j*, als lapsus pennae te beschouwen gaat natuurlijk niet aan. Hier zijn of de (twee) schrijvers, of de (twee) afschrijvers (of beiden) bewust of onbewust van meening geweest dat een in hun dialect in de gesproken taal algemeen gebruikelijke vorm ook de geschreven taal niet ontsierde. Hoe dit zij, hier is nog wel een en ander op te helderen, waartoe wij voorshands, bij gebrek aan de noodige gegevens, nog niet volkomen in staat zijn.

In de eerste plaats volge hier nu een

I. Opgaaf der plaatsen waar deze vormen voorkomen, zooveel mogelijk gerangschikt naar plaats en tijd (d. w. z. van de vervaardiging der handschriften).

a. Westvlaamsche geschriften.

De *Walewein* (hs. van $\pm 1350?$) is behalve om de bovengenoemde (het veelvuldig voorkomen van *ju* en *jou*), ook nog merkwaardig om de volgende reden. Hij is door twee afschrijvers geschreven, waarvan de eerste een 300-tal regels meer schreef dan de laatste, en wier werk volstrekt niet samenvalt met dat der beide auteurs. 1) Nu komt in het stuk dat door den *jou*-schrijvenden eersten copïist geschreven is *ju* nooit voor (vs. 1514 en 3420 zijn wijzigingen van Jonckbloet en blijven dus buiten beschouwing); daarentegen komt bij den *ju*-schrijvenden tweeden copïist 17 maal *jou* voor, doch „over het geheel is ook de tweede schrijver slordiger dan de eerste, hij verschrijft zich meermalen en laat hier en daar ook iets uit” (Jonckbloet, *Roman van Walewein* II, 181). De plaats van het ontstaan van den *Walewein* stelt Franck gissenderwijs (op welke gronden?) in het noorden van Vlaanderen of in Zeeland (*Mnl. Gramm.*, S. 179).

Bij Jan Praet, in den *Speghel der Wijsheit of Leeringhe der Zalichede* (± 1350) 7 maal *jou*, 5 maal als possess., 2 maal als dat. (acc.) van het pron. pers. (vs. 3141, 3154 tweemaal, 3207, 3564, 3566, 3588).

In *Madelghijs' Kintsheit* 2) (± 1350), fragment B, 9 maal *jou*, waarvan 4 maal als possess., 1 maal als gen. plur. *iouwer*, en 4 maal als dat. (acc.) van het pron. pers.; verder 3 maal *iu*, waarvan eens als poss., eens als acc. en eens als gen. (vs. 129, 144, 146, 150, 154, 165, 178, 218, 236, 268, 269, 312).

In den *Beestearis* ($\pm 1350?$) 3 *jou*-gevallen, 2 maal als poss., 1 maal als dat. van het pron. pers. (vs. 40, 41, 65).

In de *Natuurkunde van het Geheel-al* ($\pm 1350?$) in vs. 646 het poss. in den acc. *jouwen*, doch alleen in het Haagsche en Amsterdamsche hs.; het Leidsche en het Utrechtsche hebben *wuen* en het Brusselsche *wen*.

Pelgrimage van der menscheliker creaturen (± 1350), folio 7^a, de dat. plur. *iouluden*.

1) Penninc nl. dichtte de eerste 7800 verzen, Vostaert de laatste 3300; de eerste afschrijver schreef van vs. 1 tot 5782, de tweede van 5782 tot 11202. Prof. Te Winkel's opmerking in *Album-Kern* blz. 175, dat Penninc altijd *jou* schrijft en Vostaert *ju* is dus niet juist.

2) Van dit fragment van *Mad. Kintsheit* en nog van een paar andere onder deze rubrick gebrachte werken weet ik niet beslist zeker dat ze Westvlaamsche geschriften zijn; maar omdat of taaleigenaardigheden of andere redenen het zeer waarschijnlijk maakten rubriceerde ik ze hier.

In de *Rechtsbronnen der stad Aardenburg* ($\pm$ 1350) vond ik 6 maal *jou* en 3 maal *ju*; onder de *jou*-vormen 2 maal het poss., 4 maal de dat. (acc.) van het pron. pers.; de 3 *ju*-vormen zijn alle acc. van het pron. pers. (*Tale ende Wedertale*, § 5, § 17, § 26, § 29; *Wettelijchede*, blz. 226 en 227).

Met den *Spiegel der Sonden*, die, wat het veelvuldig voorkomen der *ju*-vormen (niet *jou*) betreft, op den *Walewein* volgt, komen we in de 15de eeuw. Dat dit werk ook de vormen *julieden* (en, in rijm, *juleden*) kent, zagen we reeds hierboven, blz. 209, onder 19.

In den bundel *Oude Vlaemsche liederen en andere gedichten der XIV^{de} en XV^{de} eeuwen* eenmaal het possess. *jouwe* (blz. 33, vs. 15) en eenmaal de datief van het pron. pers. *jou* (blz. 267, vs. 23). ¹⁾

Van onzekere herkomst zijn: 1°. de verzameling *Van Vrouwen ende van Minne* (1300—1500). Hierin komt (III, *Der minnen guet*) eenige malen *ju* voor in een stuk, afgeschreven van een blad perkament dat deel uitgemaakt had van een in de 14de eeuw vervaardigd hs. (Verwijs, Inl. XVII en XVIII). In dezen zelfden bundel ook nog eenmaal *ju* in VI (*Mijn vriendelic lieff*), een sterk „overlantsch” gekleurd stuk. 2°. een paar hss. van Maerlant's werken. In het *Leven van Sint Franciscus* (hs. van $\pm$ 1350) de acc. plur. *jou* (vs. 1209). In *Der Naturen Bloeme* 3 maal de dat. plur. *ju* waar twee of drie andere hss. *u* hebben (V, 405, 1132; VI, 876).

Naar een geheel andere streek brengt ons het z.g. Zutfensch-Groningsche hs., strophische gedichten van Maerlant bevattend, en waarschijnlijk geschreven in het Klooster Mariënweerd aan de Linge ($\pm$ 1350), dus noch op Vlaamsch, noch op Hollandsch gebied. In dit hs. in *Van den lande van Oversee* (vs. 193) het poss. *ju* en in *Van den vijf vrouwen* (vs. 52) eveneens *ju* als possessief. Van Maerlant zelf zullen die vormen wel niet afkomstig zijn.

b. Hollandsche (en Utrechtsche) geschriften.

In de *Middeleeuwsche Rechtsbronnen der stad Utrecht* ($\pm$ 1400) vond ik 6 maal *ju*, uitsluitend in den eed („Dat ju God so helpe ende sijn heiligen”), 3 maal *jou*, waarvan 2 maal ook in den eed, en 1 maal *jou* als poss. (blz. 80, 227, 277 (2 maal), 288 (3 maal), 400 (2 maal)).

In *Kerkhistorisch Archief* IV (blz. 97—167) zijn acht collatiën van Johannes Brinckerinck uitgegeven, de eerste vijf ontleend aan een waarschijnlijk te Weesp geschreven hs. uit de 15de eeuw, de laatste drie aan een te Brussel zich bevindend hs. In de derde, vierde en vijfde collatie komen *ju*-vormen voor, alle possessieven (blz. 133, 134, 136, 140, 143, 147). De vijfde collatie is ook nog, eveneens naar het Weesper hs. gecopieerd, door Van Iterson opgenomen in zijn *Stemmen*

1) Dat in dezen bundel de vormen met *j* passim zouden voorkomen, is waarschijnlijk een vergissing van Prof. Van Helten (*Mnl. Spraakkunst* § 333 en § 342).

uit den Voortijd. Waar zij echter in het *Kerckh. Arch.* maar twee *iu*-vormen heeft, daar heeft zij er bij Van Iterson zeven (zcs possessieven, één acc. plur.). Verder komen op blz. 70, 71, 74 en 89 (de stukken zijn ontleend aan drie Hollandsche hss. uit de 15de eeuw) nog vier *ju*-vormen voor: 2 possessieven, een gen., een dat. van het pron. pers. en — indien de lezing goed is — een nom. plur.! Blz. 70 toch lezen we: „Also moet iu lichten voer den menschen, dat sy sien uwe goede werken ende glorificeren uwen vader die in den hemel is”.

In de door Bäumer uitgegeven *Niederländische geistliche Lieder aus Handschriften des XV Jahrhunderts* welke liederen (volgens Knuttel, *Het geestelijk lied in de Nederlanden*, blz. 41) voor 't grootste deel uit Holland afkomstig zijn, komt *iu* herhaaldelijk voor.

Bij *Hildegaersberch* (hs. van 1475) 3 maal *ju* (possessieven) in het Haagsche hs., waar het Brusselsche *u* heeft (X, 197; XXI, 150 2 maal); 1 maal hebben het Haagsche en het Brusselsche hs. een dat. *ju* (VII, 190).

In het Katwijksche hs. met *Marialegenden*, dat te Leiden geschreven is in 1479, komen vrij wat *iu*'s voor.

Der Minnen Loep (hs. van ± 1480), Bock I, 631, het possessivum *juw*, door den uitgever P. Leendertz Wzn. in de Inleiding zijner uitgave (Deel I, blz. XLVI) genoemd en in de woordenlijst opgenomen, maar in den tekst veranderd in *uw*.

Van voor mij onbekende herkomst is een gedeeltelijk berijmd, op de Hofbibliotheek te München zich bevindend en door Dr. De Vooys in het *Tijdschr. v. Ned. T. en L.* (XXIII) besproken getijdenboek uit het midden van de 15de eeuw, waarin meermalen de vorm *jou* schijnt voor te komen. Op de beide geciteerde plaatsen (*Tijdschr.* XXIII, 68, noot) is *jou* possessief.

c. Westfriesche geschriften.

De taal van Amsterdam van ± 1500 (een Westfrieschen tongval, volgens Prof. Verdam) vinden we in *Ons Heren passie*. *Iu* komt er zes maal in voor, 4 keer als possessivum, 2 keer als datief (vs. 26, 269, 429, 440, 540, 573).

Gehcel op Westfriesch terrein zijn we met de *Westfriesche Stad-rechten*. In de eerste, tweede, zesde, zevende, achtste, tiende en twaalfde dingtaal komt *ju* voor. Hoewel de dingtalen zelf natuurlijk ouder zijn, zijn de hss. uit de 16de eeuw. Tienmaal heb ik *ju* gevonden, waaronder slechts eenmaal als possessivum, de negen andere keeren als dat. of acc. (I, blz. 148—168).

d. Friesche geschriften.

In de Friesche geschriften zijn de vormen met en zonder *j* juist omgekeerd evenredig aan die in de onder *a*, *b* en *c* genoemde werken: in de laatste is *u* regel, *ju* (*jou*) uitzondering, in de Friesche zijn de vormen met *j* de gewone, de (jongere) vormen zonder *j* (betrekkelijk zeldzame) uitzondering.

2. Beteekenis.

In alle geschriften waarin zij voorkomen hebben *ju* en *jou* volkomen dezelfde beteekenis en waarde als *u*, anders gezegd, tusschen de vormen met en zonder *j* is slechts gewestelijk, dialectisch, geenerlei standsverschil. Zoo moet ook het Middelnederlandsche *jou*, al is het hetzelfde woord als ons hedendaagsche *jou*, er in beteekenis nooit mee worden gelijkgesteld; de kleur van het Middelnederlandsche woord was een andere dan die van het Nieuwnederlandsche. (Zie over die verschuiving van de beteekenissen of opvattingen der vormen *u* en *jou* het vervolg dezer studie.)

3. Ju = jou?

Aanvankelijk meende ik, door de lectuur van *Walewein* in die meening versterkt, dat *ju* en *jou* niet naast elkaar in hetzelfde dialect voorkwamen. Ik hield het er voor dat *jou* meer Vlaamsch, *ju* meer Hollandsch was, doch meer dan een vermoeden is deze veronderstelling niet kunnen worden: in de Vlaamsche geschriften vond ik naast *jou*-vormen *ju*-vormen, en het omgekeerde in de Hollandsche, zoodat het ten slotte wellicht niet meer dan zuiver toeval is dat *jou* sterker in de Vlaamsche werken vertegenwoordigd is, *ju* meer in de Hollandsche. (Niet meer dan toeval is het wellicht ook dat de *ju-jou*-vormen veelal possessieven zijn.) Is de gissing van Franck en Te Winkel omtrent het voortbestaan van den alouden *u* (*oe*) klank, afgebeeld door *u* inderdaad ook op deze gevallen van toepassing, dan behoeft men dus wellicht in *ju* en *jou* niets anders en meer te zien dan twee spellingen van denzelfden (of nagenoeg denzelfden) klank, hetzij dien van Nnl. *oe* of *ó* of *ò* (zie blz. 212).

4. De tijd en de plaats der geschriften, waarin *ju* en *jou* voorkomen.

Hierover een enkel woord. De Vlaamsche handschriften

zijn bijna alle uit de 14de eeuw, de Hollandsche daarentegen uit de 15de. Nu is dat verschil in tijd geen feit van beteekenis: over het algemeen hebben we al weinig geschriften waarvan we met zekerheid kunnen zeggen dat ze van Hollandsche herkomst zijn, en onder die weinige is er nu toevallig geen enkel uit de 14de eeuw waarin *ju*'s voorkomen. Maar in de 15de eeuw ontmoeten we *ju* herhaaldelijk, niet het minst in liederen, die zonder twijfel (volgens Knuttel) van Hollandschen oorsprong zijn. Herhaaldelijk treffen we vervolgens *ju*, maar meer *jou* in de 16de eeuw en daarna aan. Doch hierop hoop ik later bij de behandeling van de 16de eeuw terug te komen.

5. Vergelijking met Nieuwwestvlaamsch, Nieuwzeeuwsch, Friesch en Middel- en Nieuwnederduitsch.

Vragen we welke pronomina heden ten dage gebruikt worden in die streken waar we in de Middeleeuwen *ju* en *jou* vinden, dan zien we dat de toestand grootendeels onveranderd is gebleven. Het Friesch (zie Van Blom, *Beknopte Friesche Spraakk.*, blz. 100—105 en Winkler, *Algem. Nederduitsch en Friesch dialecticon*) heeft overal *jo* (*jou*). *Jou* vinden we verder de geheele kuststreek langs tot aan Overflakkee; maar van daar af, door geheel Zeeland (behalve de oostelijke helft van Zeeuwsch Vlaanderen), Westvlaanderen (zie Vercoullie in *Onze Volkstaal* II, blz. 27) en Fransch Vlaanderen treffen we *joe* en *joen* aan. West-Groningen heeft *jo* (*jou*), maar Oost-Groningen vertoont den klinker dien we in het Middel- en Nieuwnederduitsch vinden, *oe* (zie Lübben, *Mittelniederd. Gr.* § 76 en Winkler, *Dialecticon*). Laten we nu het Nederduitsch, waar ook het pronomina met *j* optreedt, buiten beschouwing, dan zien we dat *ju*, *jou*, *joe*, kortom *j*-vormen in de Middeleeuwen voorkwamen en thans nog voorkomen langs onze geheele kust. Maar behalve langs die kust, waar we weten dat tot aan Frankrijk toe onmiskenbare sporen van

Frieschen invloed zijn aan te wijzen, komen die vormen met *j* voor overal waar het Friesch in de streekspraken is aan te wijzen, dus ook in die dialecten die Prof. Te Winkel in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche taal* „Zuiderzeesch” en „Gooisch” noemde (vgl. Winkler's *Dialecticon* I op Uddel, Nijkerk, Scherpenzeel, ja zelfs nog op Soest, en verder Laren en Huizen). En overal elders waar van zulk een invloed van het Friesch geen sprake kan zijn, vinden we ook de vormen met *j* niet, dus niet in Drente, Overijsel, Oost-Gelderland, Brabant, Limburg en Oost-Vlaanderen (met het Oostelijke gedeelte van Zeeuwsch-Vlaanderen).¹⁾ Dat de *ju-jou*-vormen van Friesche afkomst zijn lijkt mij derhalve aan geen twijfel meer onderhevig. Het resultaat van mijn onderzoek is dus, dat deze vormen in de Middeleeuwen tot de Friesche, Hollandsche (Zeeuwsche) en Westvlaamsche, m. a. w. tot de kustdialecten beperkt zijn geweest, in volkomen overeenstemming met den hedendaagschen stand der volkstaal: een welkome staving van het Friesche karakter van deze geheele kuststrook en haar taal. (Een verdere bespreking van deze vormen en van den nominativus **ji*, later gediphthongeed tot het hedendaagsche *ij*, hoop ik te geven in het vervolg van dit werk, als voortgezet onderzoek op dit punt meer gegevens aan de hand gedaan zal hebben.)

Verwarring der werkwoordsvormen.

Sprekende van de onderlinge verwarring van de enkel- en meervoudspronomen van den tweeden persoon zegt Franck (*Mnl. Gramm.* § 130³): „Es muss in dieser Hinsicht eine Zeit allgemeinen Schwankens gegeben haben,

1) Ook Prof. Kern wijst er in een artikel in het *Tijdschrift voor Ned. T. en L.* XIX, 201 op, dat in deze pronomina de *j* gebleven is in het Hollandsch en Westvlaamsch, tegenover het Brabantsch, Oostvlaamsch en Graafschapsch, die den medeklinker verloren hebben.

welches sich in den Texten darin ausspricht, dass im selben Zusammenhang die Pron. und Verbalformen beider Numeri durcheinander gebraucht werden. Ja das Gefühl für die Unterscheidung stumpfte sich so weit ab, dass man das Singularpron. mit der Verbalform im Pl. verband und sagte *du vint, du ontbint, du wert, du wet, du moet*, u. s. w."

Terecht laat Franck op deze woorden eenige regels verder volgen: „Aus dem gesagten ergibt sich von selbst, dass die Formen erst der jüngeren Zeit des Mnl. angehören, als die Verwirrung in der Anrede bereits sehr gross geworden war." Die bijvoeging is noodig, want, zijn vormen als de bovengenoemde ook in het oudere Mnl. niet bepaald zeldzaam, ze blijven toch uitzondering, evenals het omgekeerde, minder vaak voorkomende geval dat het pluraalpron. verbonden wordt met het werkwoord in den sing., b.v. *gi blives* (*Ferguut* 4780), *ghy moghes* (zie boven blz. 115), *gi... aenriepste* (zie blz. 119), *ghi hebbes* (blz. 121), *ghi ginges* (blz. 129), *ghi heves* (blz. 130), enz.

Over vormen als *ghi solen* (zie blz. 72 noot 2 en blz. 208, n° 5) enz., zie Franck § 130⁷ en V. Helten § 212 en Addenda.

Volledigheidshalve moet ik nog even spreken over de vormen van den Imperativus. Al heel spoedig bleek me (wat wel te verwachten was) dat het gebruik van sing. en plur. van deze wijs al zeer onregelmatig is. Daaraan zullen niet alleen de afschrijvers maar ook de schrijvers wel schuld hebben. De consequentie van overigens nauwkeurige *du*-gebruikers ging nooit zoo ver dat zij er altijd aan dachten ook den Imper. in den sing. te gebruiken. Bij de latere onderzoekingen voor deze studie heb ik dan ook op die Imperativi niet overal meer gelet. Maar als bijzonderheid kan ik nog mededeelen dat in den *Karel ende Elegast*, waarin zooals we (hierboven blz. 76) gezien hebben geen enkele *du*-vorm voorkomt, ook geen der vele Imperativi in den sing. voorkomt.

SLOTOVERZICHT.

Dit werk van veel vermoedens en veel vraagteekens te besluiten met een overzicht der uitkomsten van mijn onderzoek mag geene overbodige zaak geacht worden.

Aanvankelijk zal in het Middelnederlandsch, bepaaldelijk in de Westnederfrankische dialecten, voor het enkelvoud uitsluitend het pronomen *du* (enclitisch *-de*), voor het meervoud *ghi* (enclit. *-ji*) bestaan hebben. Hoe lang deze toestand onveranderd is gebleven is zelfs niet bij benadering aan te geven; maar langzamerhand, onder den invloed en in navolging van het Oudfransch — dat dit gebruik zelf weer ontleende aan het Latijn — kwam in de hoofsche literatuur en 't hoofsche leven de gewoonte op elkaar toe te spreken met den pluralis reverentiae. In de hoofsche literatuur en het hoofsche leven: van de eerste kunnen wij dat zeker weten — zoovele geschriften zijn daar om ons de bewijzen aan de hand te doen —; van het laatste kunnen wij 't slechts gissen, evenals alles wat èn in de voorgaande èn in deze nog volgende bladzijden van het gebruik in de gesproken, levende volkstaal gezegd is en nog zal worden, nagenoeg geheel gissing is. Het is derhalve wenschelijk hier een scheiding te maken tusschen geschreven en gesproken taal, en eerst een overzicht te geven van het gebruik in de Mnl. literaire taal, daarna van het (vermoedelijk) gebruik in de gesproken, levende volkstaal.

A. Reeds bij de beschouwing van de eerstelingen onzer letterkunde wordt het duidelijk, dat er twee tegenstrijdige factoren werkzaam zijn, die elkaar het terrein betwisten: de Fransch-hoofsche invloed, die het meervoud *ghi* op den voorgrond plaatst, ook tegenover één persoon; en daarnaast het aloude natuurlijke spreekgebruik, dat *du*, ook in de geschreven taal, beschermt, het pronomen waarmede men eertijds één persoon aansprak, wie dat dan ook was, en dat met kracht gesteund wordt door de kerk, later ook door de didactiek, die beide het Latijnsche gebruik tot voorbeeld hadden.

Beide typen: het hoofsche en het oude Latijnsch-kerkelijke vindt men bij Veldeke: in zijn jeugd volgt hij het Latijnsche voorbeeld en gebruikt *du* voor het enkelvoud (*Servatius-legende*); in zijne latere jaren is hij voorstander van *ghi* (*Eneide*).

Slechts weinig invloed heeft de hoofsche richting gehad op de speellieden, de dichters van *Wisselau* en *Brandaen*.

Doch het Fransch-hoofsche type komt tot vollen wasdom in de uit het Fransch vertaalde werken. Navolgers gaan dikwijls verder dan hun voorbeeld: was in de Oudfransche poëzie aan *tu* nog een vrij groote plaats toebedeeld, in de Nederlandsche vertalingen of bewerkingen, vooral in die welke van de hand zijn van min of meer onbeduidende dichters, wordt *du* slechts noode geduld, en kan het alleen nog maar dienst doen waar men bepaald vriendschap, minachting, onderhoorigheid enz. wil aanduiden. Zoo in de meeste romans. Sommige auteurs gaan zoo ver *du* totaal te verbannen (*Karel ende Elegast*, *Doon de Mayence*, *Gwidekyn van Sassen*, *Moriaen* enz.). Enkele vertalers hebben moeite met het hoofsche gebruik en weten het niet altijd goed toe te passen (*Percevael*, *Fergunt*). Maar daartegenover staat een Diederic van Assenede, die door een afwisselend gebruik der aanspreekvormen zeer

treffend de stemmingen weet weer te geven. En nog in het begin der 15de eeuw volgt de Hollandsche edelman Potter dat goede voorbeeld.

De *Reinaert* kent natuurlijk, als parodie van het hoofsche ridderleven, bijna uitsluitend het hoofsche *ghi*.

Wat regel was geworden in de voor de hoogere standen bestemde lectuur, nl. een overheerschend gebruik van *ghi*, werd later angstvallig nauwgezet, overdreven nagevolgd, toen mannen uit den burgerstand romantische stoffen nog eens opnieuw bewerkten voor de burgerij. Men denke b.v. aan Hein van Aken.

Dat het Maerlant's streven werd — toen hij zijn eerste liefde, de ridderromans (in den *Torec* gebruikte hij uitsluitend *ghi*) verlaten en daarmee ook afscheid genomen had van het hoofsche *ghi*, herstelde hij *du* weer als pronomen voor het enkelvoud — dat het zijn streven werd den wassenden invloed van dat *ghi* paal en perk te stellen, waarbij hij machtig gesteund werd door twee helpers: de Latijnsche schrijvers en de bijbeltaal, zagen we boven reeds (blz. 136).

Van dat bijbelsch gebruik (*du* voor den sing., *ghi* voor den plur., een woordelijke vertaling van het enkelvouds-*tu* en het meêrvouds-*vos* dat in de Vulgaat regel is) durfde men in de Middeleeuwen in bijbelsche, godsdienstige geschriften niet goed afwijken. Zeer lang heeft dit gebruik standgehouden, getuige het feit dat nog omstreeks het jaar 1500 een gedicht voorkomt met zeer zuiver *du*-gebruik (*Ons Heren passie*). Maar nu is het toch wel merkwaardig dat er, waar zoo'n krachtige stroom als het bijbelsche voorbeeld was, in tegengestelde richting werkte, toch al zeer vroeg mannen gevonden worden — die tot de meest ontwikkelden behoorden — voor wie het enkelvouds-pronomen blijkbaar een onaangename klank had, wien het een woord was dat in literaire taal niet

meer paste. Zulk een man is b.v. Willem van Afflighem; bij hem is de invloed zijner hoofsche, literaire vorming machtiger dan die van de bijbeltaal. Bij anderen, b.v. bij Ruusbroec en Zuster Hadewych is op dit punt weifeling. En zoo wordt, al naar gelang van hun meer of minder vrije opvatting op dit punt, het bijbelsche *du* door de auteurs van geestelijk dicht en ondicht met minder of meer nauwgezetheid gebruikt (Brugman, Geert Groote, Hendrik Mande enz.).

Lang is ook het „leerende” *du* blijven bestaan, het voornaamwoord in den mond van den meester wanneer hij zijne leerlingen toesprak. Ja zelfs bij auteurs die eigenlijk met het enkelvoudspronomen al hebben afge-rekend, ziet men het vaak plotseling in een moralisatie weer te voorschijn komen (verg. verder beneden blz. 228).

In de dramatische kunst zijn de sporen van *du*-gebruik zoo zeldzaam, dat men wel kan zeggen, dat het tooneel alleen *ghi* kent.

Ook de grof-zinnelijke boerden stellen te leur: daarin scheldt men elkaar uit met *ghi*!

De lyriek geeft gelegenheid het enkelvoudspronomen langzamerhand te zien verloren gaan. In den geestelijken zang bleef het 't langst bestaan: het bijbelsch voorbeeld was een krachtige steun. Maar in den wereldlijken verdween het allengs, de nominatief het eerst; de verbogen naamvallen en vooral het possessief rekten hun bestaan iets langer.

Summa summarum: in de literatuur van de 12de tot de 15de eeuw is een gaandeweg toenemen van *ghi* en een daaraan evenredig afnemen van *du* duidelijk merkbaar; en, tegen het einde van de 16de eeuw ongeveer, is *ghi* (= *ji*?) overal, in alle literaire producten der zuidelijke zoowel als der noordelijke gewesten, regel.

Het in de middelceeuwsche literatuur dus steeds afnemend *du* gebruik komt over 't algemeen slechts voor:

a. in bijbelsche geschriften b. in moraliseerende geschriften	}	zoo al niet uitsluitend literair gebruik, dan toch in de gesproken taal wel alleen in navolging van literair voorbeeld in zwang.
c. waar van stemming sprake is d. bij standsverschil	}	denkelijk afspiegeling der levende taal.

a. Dat er een bijbelsch *du*-gebruik bestaat (zie boven blz. 225), daarvan getuigt niet alleen het gansche hoofdstuk over geestelijk dicht en on dicht, maar daarvan getuigen ook alle geschriften waarin bijbelwoorden geciteerd worden.

God (of Jezus, in de Katholieke Middeleeuwen geheel met God vereenzelvigd) zal dus in den regel gedudijnd worden (b.v. altijd in den *Floris ende Blancefloer*), behalve wanneer men tot Hem spreekt met eigen d. i. niet, of niet letterlijk uit den Bijbel aangehaalde woorden: in dat geval vinden we al vroeg naast *du* veelvuldig ook *ghi* (passim); maar waar van groote innigheid sprake is, zullen we veelal toch nog *du* aantreffen (b.v. passim in de geestelijke liederen, blz. 194 en verg. beneden, bij c). Eerst in later tijd krijgt in het toespreken der Goddelijke Personen *ghi* de overhand.

Maria wordt meestal met *ghi* toegesproken. De oorzaak hiervan is eensdeels te zoeken in den hoofschèn vrouwen dienst, maar anderdeels ook in het feit dat de Bijbel, waarin Maria als aangesproken persoon weinig voorkomt, geen beletsel opwerpt, zoodat men nagenoeg geheel vrij is in de keuze zijner aanspreekvormen. Gedudijnd wordt de H. Maagd: in een in de *Marialegenden* voorkomende antiphona, in een sequens, in een responsorie, en ook in Geert Groote's *Dietsche Vertalingen*, dus in officieele gebeden en gezangen (blz. 113, 120); verder vaak in het

Biënboec (blz. 122); in de *Pelgrimage van der mensche-lijker creaturen* (blz. 117); in een glossenlied op haar naam (blz. 194).

God, Jezus en Maria dudijnen veelal den mensch. Bij Ruusbroec dudijnt God den mensch zonder uitzondering (blz. 112); maar Jezus (bij Ruusbroec niet geheel en al = God) b.v. zegt tot een non *ghi* (blz. 112), en in de *Stemmen uit den Voortijd* tot een ziel zelfs ver ziel (blz. 115), natuurlijk gevolgd door *ghi*. In de *Limb. Serm.* zegt God tot een ziel *ghi* (blz. 109).

In hunne onderlinge gesprekken gebruiken de Hemelingen *ghi* in de *Marialegenden* (blz. 119/120), maar *du* in *Van den Levene ons Heren* (blz. 127). De duivel wordt natuurlijk gedudijnd (blz. 120, 179).

In den *Segh. v. Fher.* wordt Seghelijn door een engel vier malen gedudijnd, eens met *ghi* toegesproken (blz. 89/90). Bij Boendale dudijnen zonder uitzondering, hemelsche of helsche verschijningen den mensch (blz. 153).

Tot een ziel spreekt Ruusbroec door elkaar met *du* en *ghi* (blz. 112), Brugman dudijnt steeds de eigen ziel (blz. 116), St. Christina zegt tot de ziel van den graaf van Loon *ghi* (blz. 132). In de *St. Servatius legende* wordt de geest van een gestorven jongeling gedudijnd (blz. 61).

b. Het moraliseerende *du* vinden we natuurlijk in didactische geschriften, in 't algemeen daar waar lessen en levenswijsheid ten beste gegeven worden. Zoo in fabels, b.v. in den *Esopet* (blz. 98); in *Jans Teesteye* (blz. 154/155); bij Jan de Weert (blz. 161); in spreukenverzamelingen als de *Dietsche Catoen*, *Die bouc van Seden*, *Van Zeden*, *Dit sijn Seneka leren*; in de in den *Spieghel Hist.* voorkomende spreuken van Socrates en van Epicurus (blz. 145); in de glossen van schoolmeester Eyke op den *Saksenspiegel* (blz. 185); bij Stoke (blz. 151) en veel ook bij Potter (blz. 174/175).

Misschien moeten hier ook gerubriceerd worden de enkele (twijfelachtige) gevallen van *du* in de preek (blz. 109 en 179).

c. Talloos zijn de gevallen waar een stemmings-*du* optreedt. Daarom hier maar enkele grepen. Van een stemmings-*du* is sprake: bij de scheldende reuzen in *Wisselau* (blz. 63); bij het toornige spreken van Haersint en Isengrijn tot Reinaert (blz. 101/102); bij het schelden van Reinaert op Lamfroyt (blz. 93); als de duivel, in toorn, Lutgart toespreekt (blz. 127); als een Christen tot een Saraceen, en een Saraceen tot een Christen spreekt (blz. 70, 88, 90); als Floris' moeder haar zoon berispt, maar ook als zij hem vol teederheid toespreekt (blz. 77); ook als zijn vader, diep geroerd, hem bij het afscheid toespreekt (blz. 77); als Thetis in angst Cyron, Andromache wanhopig, en Sinon in tranen Priamus dudijnt (blz. 140); als een bode, opgewonden, in verwarring een tijding komt brengen (blz. 72, 141); in tal van gevallen verder b.v. in *Van den Levene ons Heren* en bij Dirc Potter. Kortom, overal waar aan liefde, trouwelijkheid, teederheid, of aan haat, toorn, verachting uiting gegeven wordt. Wanneer de verschillende gemoedsaandoeningen de menschen niet beheerscht hadden, zou zeer waarschijnlijk in al de hier genoemde en soortgelijke andere gevallen *ghi* gebruikt zijn. Hieruit mogen we dus deze gevolgtrekking maken, dat in 't algemeen daar waar het hart spreekt *du* gebruikt wordt. En zouden we nu niet verder mogen gaan en in dat *du* tegenover *ghi* mogen zien een uiting van natuur tegenover cultuur, conventie, mogen aannemen dat bij beschaafden *du* toch nog op den bodem lag, bij het volk allicht nog regel was? Mij lijkt deze onderstelling niet al te gewaagd.

Min of meer tot deze rubriek behooren nog de volgende gevallen.

α. Het spreken tot dieren.

Pertsevael dudijnt zijn hond en Ferguut zijn ros Pennevare

(blz. 82); in *Madelghys Kintsheit* wordt het ros Beyaert gedudijnd (blz. 88); Seghelijn zegt tot zijn paard Glorifier soms *du* maar meestal *ghi* (blz. 90); Walewein tot zijn paard Gringolette altijd *ghi* (blz. 84). Een vaste regel is hier dus niet; maar zou in deze gevallen ook niet *ghi* het woord van de geschreven, *du* dat van de gesproken taal zijn? En die vraag rijst ook wel eens bij de bespreking van het gebruik in

β. Personificaties.

Roeland dudijnt zijn zwaard Durendal (blz. 70). Roeland spreekt Frankrijk met *ghi* aan (blz. 70); Stoke dudijnt Vlaanderen (blz. 152); Robbrecht Cecilien (blz. 177); Willem van Afflighem Jeruzalem (blz. 128; maar hier kan sprake zijn van bijbelsch model). Dat de personificaties van deugden en ondeugden, van kunsten en wetenschappen, enz., als „vrouwe” voorgesteld — en dat gebeurt nagenoeg altijd — dientengevolge *ghi* krijgen, spreekt vanzelf. Zoo b.v. in de *Pelgrimage van der menscheliker creaturen*. Maar de personificaties van de zonden in dat werk, als oude „quenēn” voorgesteld, krijgen *du*. Dat gepersonifieerde ondeugden gedudijnd worden komt meer voor: in den *Floris ende Bl.*, krijgt „nijt” (en ook „doot”) *du* (blz. 77), in de *Eerste bliscap v. M.* „nijt” (blz. 178), in den *Rinclus* (blz. 164) „giericheit”, maar in dienzelfden *Rinclus* „nijdicheit” *ghi*; doch hier hebben we werk van twee verschillende auteurs. Bij Hadewych worden ook „hertelike minne” en „oerspronc van binnen” gedudijnd (blz. 124).

γ. Het toespreken van zich zelf.

In de oudste geschriften vindt men bij goede, maar ook bij slordige schrijvers altijd *du*. In den *Floris* b.v. (blz. 77), in den *Ferguut* (blz. 83); Reinaert dudijnt zich zelf in de den koning in den mond gelegde woorden (blz. 94); ja zelfs Willem van Afflighem, die zoo uiterst zelden *du*-vormen gebruikt, laat de non Sibilie toch zich zelf met

den enkelvoudsvorm toespreken (blz. 128). Maar in later tijd, als *du* in de literatuur zo goed als dood is, wordt natuurlijk ook van dezen regel afgeweken: in de *Eerste bliscap v. M.* zegt Adam tot zich zelf *ghi*; ook Mariken van Nieumeghen en Elckerlijc spreken tot zich zelf met het meervoudspronomen.

d. Van standsverschil (conventie, etiquette) is sprake als hooggeplaatsten laaggeplaatsten dudijnen, wat regel is. Zoo wordt een portier meestal gedudijnd (blz. 71, 84, 90), een dienstbode (blz. 168, 173), een veerman (blz. 79), een kamenier (blz. 83; maar *ghi* blz. 88/89), een bode (blz. 140, 177, 182; maar *ghi* blz. 73 en 74); ook een ondergeschikte wiens naam men niet kent en dien men met vriend toespreekt (blz. 83, 84, 140). Daartegenover echter bestaat een „eierend” vriend, waarop altijd *ghi* volgt (b.v. blz. 137, 163/164).

Het van eerbied getuigende *ghi* wordt natuurlijk altijd verbonden aan de woorden here en vrouwe (blz. 71, 136/137, enz.). *Ghi* als eerbiedsvorm passim b.v. in *Van den Levene ons Heren*. Een standskwestie, m. a. w. een eerbiedsuiting, noem ik ook het toespreken van een waard met *ghi* (blz. 74, 78, 88), en het toespreken van ouders door kinderen met *ghi*, terwijl deze laatsten meestal *du* krijgen (blz. 83, 84, 94, 165, 174). Doch Floris' vader zegt maar in twee gevallen tot zijn zoon *du* en overigens *ghi*, terwijl Clarisse, Reinout's vrouw, nog verder gaat in de „hovescheit” en zelfs tot haar zeer klein zoontje *ghi* gebruikt (blz. 71) ¹). Een standskwestie, een etiquettekwestie tenminste, is ten slotte ook daar in 't spel waar afwezig en gedudijnd worden, die, als ze in werkelijkheid

1) Men denkt hier onwillekeurig aan het hedendaagsche gebruik van den „fatsoendelijken” burgerstand: ook daar kan men ouders tot hunne kleine kinderen *U* hooren zeggen; en dienstmeisjes in de stad spreken elkaar bijna zonder uitzondering met *U* aan.

worden toegesproken, *ghi* hooren ¹⁾. Zoo spreken Floris en Blancefloer tot elkaar met *ghi*, over elkaar, in zich zelf, met *du* (blz. 77). Datzelfde doen Florette (blz. 90), Fillis en Ariadne (blz. 175) ten opzichte van hare minnaars; maar zoo handelt ook Willem van Oringen tegenover den hem vijandigen rooverhoofdman Gonnart (blz. 70/71), en een dergelijk geval vinden we nog in den *Aubri de Borgengoen* (blz. 75), terwijl ten slotte ook het *du*-zeggen van Tibeert tot „sente Martins voghel” misschien hiertoe te brengen is (blz. 93).

Nog een enkel woord over een paar opmerkelijke aanspreekwijzen. De gewoonte van schrijvers om den lezer (ook veelal meervoudig gedacht: het lezerspubliek) met *ghi* aan te spreken heeft (behalve in het Friesch) al die eeuwen door bestaan; slechts in enkele beschrijvingen van het leven van Jezus, in enkele middeleeuwsche schilderijen van het aardsche paradijs, in het *Bienboec*, komt een enkele maal het enkelvoudsvoor-naamwoord voor.

Voor het vaststellen van een bepaald gebruik in brieven is te weinig materiaal voorhanden.

In het Friesch heeft het enkelvoudspronomen in de 15de eeuw alleen nog maar in de gesprekken tot meer hooggeplaatsten voor het meervoudspronomen moeten wijken.

Toespraak in den 3^{den} persoon (als groot) vinden we een enkelen keer bij het aanspreken van hooggeplaatste personen (b.v. in *Geraert van Viane* en *Karel ende Elegast*).

B. Hoe is nu de toestand geweest in de gesproken taal, in welke betrekking stond deze tot de schrijftaal en in hoeverre is de laatste een afspiegeling der eerste? Op deze vragen, waarvan reeds hier en daar bij *A* een en

¹⁾ Zoo is het thans nog: men denke hier aan het hedendaagsch gebruik in brieven, gericht aan personen tot wie men, in zich zelf sprekende, wel *jij* durft zeggen.

ander besproken werd, willen we ten slotte trachten een antwoord te geven. Maar hier zijn we op netelig terrein. De gesproken taal kunnen wij alleen ten naasten bij opmaken uit de literatuur, waarin van een modern naturalisme nog zelden of nooit sprake is. Nagenoeg alles steunt hier op gissing.

't Makkelijkst te beantwoorden is nog de tweede vraag: „Hoe is de verhouding van de gesproken tot de geschreven taal”, al is dit antwoord dan ook negatief. Immers, dat er een conventioneele (bij schrijvers uit noord en zuid, althans in dit opzicht, niet verschillende) geschreven taal (van zuidelijke herkomst) geweest is, maken de voorgaande bladzijden zeer waarschijnlijk.

Dat deze geschreven taal in de noordelijke gewesten in overeenstemming was met de volkstaal is a priori niet waarschijnlijk, omdat toen zoo goed als, ja meer nog dan nu de dialecten van zuid en noord ook op dit punt onderling heel wat verschild zullen hebben. De schrijftaal van Hollanders zal dus wel geen beeld van hun gesproken taal zijn. Maar geeft de Middelnederlandsche schrijftaal wel de gesproken taal der zuidelijke gewesten getrouw weer? Van „getrouw” weergeven zal ook hier wel geen sprake meer zijn, maar de gesproken en de geschreven talen van het zuiden zullen in die dagen toch denkelijk nog niet zoo heel ver uit elkaar geloopt hebben.

Is deze gissing, zoowel als de onderstelling dat de noordelijke gewesten de in 't zuiden (meer bepaaldelijk zuidwesten) gebruikelijke schrijftaal hebben overgenomen, juist, dan is het ook niet zoo onwaarschijnlijk dat het in Brabant en Vlaanderen gesproken *ghi* (dat in die gewesten *du* al vroeg is beginnen te verdringen) zijn gebied langzamerhand heeft weten uit te breiden, ja, zoo heeft weten uit te breiden, dat ook in de noordelijke, oostelijke en zuidoostelijke gewesten (waar *du* ongetwijfeld langer bestaan heeft dan in

het zuidwesten, en voor een deel nog heden bestaat), het enkelvoudspronomen ook in de levende, gesproken taal voor het meervoudsvoornaamwoord heeft moeten wijken. Men kan tegen mij inbrengen dat ik den invloed van de geschreven op de gesproken taal te hoog aansla; en men zou gelijk hebben, als ik alleen op het geschreven en aldus uitgesproken *ghi* het oog had, dat het zuiden toch wel nooit aan het noorden heeft kunnen opdringen. Maar ik acht het niet onmogelijk dat in het noorden en noordoosten of liever, in de Friesche gewesten, dat *ghi* als *ji* werd uitgesproken, of wel, dat, naast het overal als encliticum optredende *-i*, de oorspronkelijke nominatief *ji* daar is blijven bestaan, al treffen wij dien, zóó geschreven, dan ook nooit aan. Zeker is althans — mijn grammatisch overzicht heeft dat bewezen — dat in de geheele kuststreek met haar, opnieuw door mij gestaafd, Friesch karakter, *ju* en *jou*, woorden uit de volksspreektaal, die soms in de literatuur de plaats van *u* innemen, algemeen gebruikt zijn. En zeker is het ook dat daar *ju* (*jou*) weldra het eenige pronomen geworden is. Hoe dit zij — nog eens: vrijwel alles is hier gissing; en ik zal mij gelukkig rekenen als voortgezet onderzoek zooveel gegevens zal weten aan de hand te doen dat meer en meer zeker wordt wat ik nu alleen nog maar kan vermoeden: dat invloed van het uit zuidelijke spreek- en schrijftaal opdringende *ghi*, dat ginds *du* wist te overvleugelen, en dat in gebruik geheel beantwoordde aan een in de noordelijke gewesten voorkomenden vorm *ji*, ook in deze gewesten oorzaak is geweest van *du's* langzaam sterven; en dat daarna en daardoor *ji* die groote uitgebreidheid heeft gekregen die het thans nog, hoewel in mindere mate, in zijn gediphthongeerden vorm *jij* (*jèi*) bezit. Natuurlijk in mindere mate. Want dit voormalige beleefdheidspronomen *jij* is, in de Noordnederlandsche beschaafde spreektaal, later in rang gedaald, is op zijn beurt het pronomen alleen van

de gemeenzame omgangstaal geworden; en een ander voornaamwoord — want de taal weet altijd in eene ontstane leegte te voorzien — het veel jongere *U*, is de plaats van het oude komen innemen, heeft dus een gedeelte van het gebied voor zich opgeëischt. Doch dit te zeggen is reeds vooruitloopen op nog voort te zetten studie van de aanspreekvormen in later tijd, een studie die — om met de woorden mijner Inleiding te besluiten — door vergelijking van de toestanden der latere tijdperken met die der Middeleeuwen het wellicht mogelijk zal maken meer licht te doen opgaan ook over het in de voorgaande bladzijden besprokene.

STELLINGEN.

I.

Liever zie men in Nnl. *U* een als nominatief gebruikte accusatief dan een verbastering van *UEd.*

II.

Ten onrechte zegt VAN BLOM (*Bekn. Friesche Spraakk.* blz. 102), na er op gewezen te hebben dat GIJSBERT JAPIKS tot God in den regel *jo* gebruikt, dat Dr. J. H. HALBERTSMA in zijn evangelie van Mattheus *dū* gebruikt, „omdat een hoffelijkheidsvorm tegenover het oneindig wezen bespottelijk geacht zou kunnen worden en in het oud-Friesch ook altijd *dū* gebruikt werd.”

GIJSBERT JAPIKS beeldde eenvoudig het hedendaagsche kanselgebruik af, HALBERTSMA daarentegen gaf een getrouwe vertaling naar den grondtekst; vandaar alleen hun verschillend gebruik.

III.

Zonder voldoende grond zegt FRANCK (*Mnl. Gramm.*, 94, *Ann.*), sprekend over de verwarring tusschen de nominale en de verbale vormen van den 2^{den} persoon: „Die besprochene Thatsache führt zu dem auffallenden Schlusse, dass es weniger das Ueberwiegen des Pron. *ghi*, als der Pluralform des Verbums war, welches schliesslich den vollständigen Verlust der 2. Sing. herbeigeführt hat.”

IV.

Van *ju* en *jou* zegt FRANCK (*Mnl. Gramm.*, 144): „Diese Nebenformen dringen gleichfalls aus Nordosten vor.”

Wenschelijk is het de vage woorden „aus Nordosten” te vervangen door „aus dem friesischen”.

V.

VAN ITERSON, *Stemmen uit den Voortijd*, blz. 70:
*Also moet iu lichten voer den menschen, dat sy sien
 uwe goede werken, enz.; lees: Also moet iu licht schijnen, enz.*

VI.

KRAUS (*Heinrich von Veldeke und die mhd. dichter-
 sprache*, 120) zegt dat hetgeen Prof. KERN (*Limb. Ser-
 moenen* § 25) aanvoert om te bewijzen dat VELDEKE den
 Umlaut gekend heeft „aus mehrfachen Gründen unhaltbar
 ist”. Die onhoudbaarheid wordt allerm minst bewezen door
 de daaropvolgende woorden: „Vor allen dingen schon des-
 halb, weil VELDEKE, wäre ihm der Umlaut geläufig ge-
 wesen, doch sicherlich von den bequemen Reimen, die sich
 ihm dadurch boten, weit mehr gebrauch gemacht hätte.”

VII.

De oorzaak voor de algemeene neiging tot mystiek te
 zoeken in het feit, „dat de oude maatschappelijke verhou-
 dingen begonnen te wankelen” (KNUTTEL, *Het geestelijk
 lied in de Nederl. Inl.*, blz. 17) is eenzijdig.

VIII.

RÖSSING'S vraag (*Nieuws van den Dag* v. 27 April
 1907, 2de blad) of RACINE, toen hij *Athalie* dichtte, VON-
 DEL'S *Gijsbrecht* kende en dit treurspel hem voor den
 geest zweefde, moet ontkennend beantwoord worden.

IX.

Ten onrechte heeft de critiek bijna zonder uitzondering
 aan ROYAARDS' spel in *Lanseloet* (Zomerspelen 1907)
 groote waarde toegekend.

X.

In *Héliand* (ed. Behaghel) 15—16

sia ne muosta helitho than mér,

firiho barno frummian

is *sia* op te vatten als acc. plur. masc., nl. als object bij *frummian*.

XI.

In *Héliand* 1444—1446

só the ódar uuas,

the thurh is handmegin hóbdo bilósde

erl ódarna,

is *erl* op te vatten als nominatief.

XII.

Ten onrechte is in de herinnering van ons volk NAPOLEON'S besluit tot tiërceering van de rente der staatsschuld blijven voortleven als de grootste daad van willekeur en despotisme, die de keizer zich tegenover ons land heeft veroorloofd.

XIII.

In GUSTAAF ADOLF uitsluitend een geloofsheld te zien is eenzijdig. Politiek en veroveringszucht speelden bij zijn tocht naar Duitschland een zeer voorname rol.

XIV.

De overlevering dat op advies der Spaansche Inquisitie alle Nederlanders na den beeldenstorm door een koninklijk vonnis des doods schuldig verklaard zouden zijn, heeft voorgoed afgedaan.

XV.

Een te herziene wet op het Hooger Onderwijs stelle voor het doctoraal examen in de Nederlandsche Letteren de studie van het Friesch verplicht.

XVI.

De z.g. Leidsche vertaling van het O. T. kan in het gezin de Statenvertaling niet vervangen. Het is wenschelijk dat deze laatste herzien worde, doch slechts in zooverre, dat beslist onjuiste vertalingen door juiste, en verouderde, thans onbegrijpelijke woorden en uitdrukkingen door hedendaagsche worden vervangen.

XVII.

De oprichting van Christelijke gymnasia is, bij een zoo groot tekort aan *bevoegde* docenten die voor plaatsing aan een dergelijke inrichting in aanmerking komen, af te keuren.

XVIII.

Het is wenschelijk dat er gezocht worde naar een billijker maatstaf voor de beoordeeling van de kennis der Nederlandsche taal en letterkunde op het gymnasiale eind-examen, dan het vervaardigen van een opstel is, waarbij echter in het oog gehouden dient te worden dat het huiswerk van leerlingen der 6de klasse niet mag worden vermeerderd.

XIX.

Het gebruik van de nieuwe spelling worde van hooger hand zoo spoedig mogelijk toegestaan en daarna op de scholen ingevoerd. Voorshands echter behooren leeraren aan inrichtingen van hooger en middelbaar onderwijs, met het oog op het eindexamen van hunne leerlingen, *op de school* de oude spelling te laten gebruiken. Zich op dit punt onverschillig toonen of de leerlingen hierin vrij-laten is niet geoorloofd omdat daardoor een anarchie bevorderd wordt, die in de spelling, als in alles, moet tegen-gegaan worden.
